

MASARYKOVA UNIVERZITA
EKONOMICKO-SPRÁVNÍ FAKULTA

Dějiny ekonomického myšlení I

Kamil Fuchs, Ján Lisý

Brno 2007

Lektoroval:
doc. Ing. Jiří Blažek, CSc.

© Kamil Fuchs, Ján Lisý, 2007
ISBN 978-80-210-4479-1

OBSAH

1 ÚVOD	5
2 ZDROJE TEORETICKÉHO EKONOMICKÉHO MYŠLENÍ.....	6
2.1 Antické zdroje rozvoje ekonomického myšlení	6
2.1.1 Charakteristika antických ekonomických názorů:.....	6
2.2 Učení kanonistů a vývoj ekonomického myšlení.....	9
2.2.1 Charakteristika ekonomických názorů po rozpadu říše Římské do 12. století:.....	10
2.3 Kontrolní test	11
3 MERKANTILISMUS	13
3.1 Charakteristika merkantilismu	13
3.1.1 Obecná charakteristika merkantilistických názorů:.....	13
3.2 Vývojové fáze merkantilismu.....	14
3.2.1 Merkantilismus - hospodářská politika států.....	14
3.3 Hlavní představitelé merkantilismu.....	15
3.4 Kamerální vědy	18
3.5 Kontrolní test	20
4 FORMATIVNÍ OBDOBÍ KLASICKÉ POLITICKÉ EKONOMIE	22
4.1 Příčiny vzniku formativního období	22
4.2 Formativní období v Anglii a jeho představitelé	23
4.3 Formativní období ve Francii a jeho představitelé	27
4.4 Fyziokraté.....	29
4.5 Kontrolní test	33
5 VÝZNAM POLITICKÉ EKONOMIE A. SMITHA PRO VZNIK EKONOMIE JAKO VĚDY	35
5.1 Základní souvislosti vzniku Smithovy ekonomie	35
5.2 Neviditelná ruka trhu	36
5.3 Teorie hodnoty	37
5.4 Teorie rozdělování.....	39
5.5 Kontrolní test	40
6 KLASICKÁ POLITICKÉ EKONOMIE POČÁTKU 19. STOLETÍ.....	42
6.1 Ekonomické učení D. Ricarda.....	44
6.2 Ekonomické názory T. R. Malthuse.....	47
6.3 Jean B. Say – vrchol francouzské větve	49
6.4 Kontrolní test:	51
7 KLASICKÁ POLITICKÁ EKONOMIE DRUHÉ TŘETINY 19. STOLETÍ	53

7.1 Nassau W. Senior	55
7.2 John Stuart Mill - vyústění vývoje anglické klasické politické ekonomie	56
7.3 Harmonismus	59
7.4 Kontrolní test	60
8 EKONOMIE HISTORICKÉ ŠKOLY V NĚMECKU	62
8.1 Ekonomické učení F. Lista	62
8.2 Starší historická škola	63
8.3 Mladší historická škola	64
8.4 Dodatek o historické metodě.....	67
8.5 Kontrolní test	68
9 SOCIÁLNÍ KRITIKY KAPITALISMU A VZNIK SOCIALISTICKÝCH EKONOMICKÝCH NÁZORŮ	70
9.1 Ekonomické názory Sismondiho	70
9.2 Ekonomické reformy L. Blanca a P. J. Proudhona.....	72
9.3 Vznik názorů na socialismus.....	73
9.4 Vyvrcholení názorů na socialismus před Marxem.....	75
9.5 Socialisté – levicoví ricardiánci	77
9.6 Kontrolní test	78
10 POLITICKÁ EKONOMIE KARLA MARXE	80
10.1 Východiska Marxovy politické ekonomie.....	80
10.2 Politická ekonomie	81
10.3 Mechanismus fungování hospodářství v Marxově pojetí	83
10.4 Kontrolní test	86
11 VÝVOJ EKONOMIE MIMO HLAVNÍ SMĚRY	88
11.1 Předchůdci teorie mezní užitečnosti	88
11.2 Předchůdci neoklasické ekonomie.....	90
11.3 W. S. Jevons – počátek marginalismu v Anglii	91
11.4 Kontrolní test	93
12 RAKOUSKÁ ŠKOLA	95
12.1 Mengerova škála	95
12.2 Určení hodnoty statků vyššího pořadí – teorie imputace	98
12.3 Teorie směny a ceny	98
12.4 Kapitál, úrok, náklady	100
12.5 Kontrolní test	101
13 ČESKÉ EKONOMICKÉ MYŠLENÍ.....	103
13.1 Počátky českého ekonomického myšlení	103
13.2 Další vývoj českého ekonomického myšlení v 19. století	105
SEZNAM LITERATURY	111

1 ÚVOD

Studijní text Dějiny ekonomického myšlení I je určen jako základní studijní pomůcka pro předmět Hlavní směry ekonomického myšlení, vyučovaný na Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy univerzity v Brně.

Struktura textu zohledňuje především ty přístupy, které bezprostředně ovlivňovaly utváření teoretického ekonomického myšlení a postupné formování předmětu zkoumání ekonomie.

Cílem je nastínění vývoj ekonomického myšlení, jeho výchozí zdroje a utváření ekonomie jako vědy. Současně je v textu položen důraz na vysvětlení a ilustrování možností vzniku alternativních přístupů k chápání ekonomických jevů, hospodářských problémů a souvislostí. Důraz je položen na vzájemné ovlivňování jednotlivých proudů a promítnutí tohoto vlivu do způsobu interpretace základních souvislostí hospodářství, stejně jako dopad na podobu ekonomie v jednotlivých vývojových obdobích.

Snahou je přispět k rozvoji dosažené úrovně ekonomických znalostí (předpokládá se úspěšné absolvování základního kurzu ekonomie) zejména tím, že je vysvětlováno, že způsob nahlížení na ekonomické souvislosti souvisí se širším kontextem, ve kterém jsou posuzovány, ale rovněž se způsobem, jakým jsou položeny otázky, na které ekonomie v jednotlivých obdobích hledala odpovědi.

Součástí studijního textu jsou rovněž kontrolní otázky, které mohou napomoci při ujasňování si významu jednotlivých osobností vývoje ekonomického myšlení či změn v chápání základních pojmů a kategorií.

Vzhledem k tomu, že autoři nepovažují text za konečnou verzi prezentace vývoje ekonomického myšlení období do konce 19. století, budou vděční každému čtenáři, který bude ochoten sdělit své poznámky, náměty a připomínky k textu a tím umožní jeho další zkvalitnění. Veškeré poznámky, připomínky i případné dotazy, je možno poslat na adresu kafu@econ.muni.cz.

Kamil Fuchs

2 ZDROJE TEORETICKÉHO EKONOMICKÉHO MYŠLENÍ

2.1 Antické zdroje rozvoje ekonomického myšlení

Ekonomické myšlení se po dlouhá staletí rodilo, formovalo a rozvíjelo v rámci širšího filozofického proudu myšlení. Není proto náhodou, že mezi prvními osobnostmi nalezneme významné myslitele antické filozofie. S nimi jsou spjaty první pokusy o teoretické vyjádření ekonomických názorů.

2.1.1 Charakteristika antických ekonomických názorů:

- **naturální hospodářství** bylo chápáno jako **jediná přirozená forma**
- **zemědělství** bylo společensky nejprospěšnější hospodářskou činností
- **fyzická práce** byla vnímána jako méněcenná (odvozeno z chápání společenské struktury společnosti jako dané a přirozené)
 - vyšší uznání získávala postupně práce v zemědělství
- **výroba pro trh (směnu)** – tržní hospodářství vnímána jako **soustava nepřirozená**
- **obchod je obecně nevhodný, obchod pro zisk je škodlivý.**
 - Postupně se prosazovalo uznání obchodu umožňujícího realizovat přebytky nebo získání toho, čeho nebylo dosaženo vlastní výrobou
 - obchod pro zisk je odmítán i proto, že by znamenal obohacení jednoho na úkor druhého (**porušení principu ekvivalence směny**)
- **lichva** je aktivita nejen škodlivá, ale i **zavrženíhodná**
- **schopnost pronikat do obsahu ekonomických jevů**
 - potvrzuje např. chápání dělby práce jako faktoru ovlivňujícího kvalitu a produktivitu výrob

Nezastupitelné místo ve vývoji ekonomického myšlení náleží **Xenofónovi (430 – 355 př. n.l.)**. Autor spisu *Oikonomikos* (oikos – dům, nomos – pravidlo, zákon) předurčil název budoucí vědy. Spis pojednává o tom, jakým způsobem by měla být vedena a spravována domácnost a její hospodářství. Na dlouhá staletí je Xenofónův pohled reprezentativním pohledem na hospodářství a chápání jeho souvislostí.

Xenofón se nevěnoval pouze naturálnímu hospodářství, jeho pozornost přitahoval i trh a směna. Do ekonomického myšlení přináší ideu, že to co je směňováno (zboží) musí mít dvě vlastnosti, má-li být směneno:

- musí být užitečné (**mít užitnou hodnotu**)
- musí mít **i hodnotu směnnou** (schopnost projít směnnou transakcí).

Pro Xenofona byl charakteristický i liberálnější přístup k obchodu.

Platón (427 – 347 př.n.l.) vyjádřil řadu ekonomických myšlenek ve svém projektu ideálního státu, ve kterém hrála důležitou roli představa o přirozené povaze člověka a přirozených rozdílech mezi lidmi, kteří jsou tak předurčení pro různé činnosti a tomu odpovídající postavení. V ideálním státě se společnost dělí na tři třídy: vládce, vojáky a pracující, přičemž soukromé vlastnictví je vhodné pouze pro poslední třídu, která vyrábí a směňuje. Pro první dvě třídy je nežádoucí, neboť *bohatství ničí morální hodnoty, vede k upřednostňování*

vlastních, soukromých zájmů. Neexistence soukromého vlastnictví tak měla být garancí, že vládci se budou řídit morálními hodnotami.

Aristoteles (384 – 322 př.n.l.) je autorem dvou spisů obsahujících závažné myšlenky, kterými ovlivnil další vývoj ekonomického myšlení a stal se zdrojem pozdějších myslitelů. Jedná se o spisy **Politika** a také **Etika Nikomachova**. Ekonomické názory jsou v obou spisech vyjadřovány v těsném kontextu na politickou filozofii a zejména etiku. Od předchozích autorů se odlišuje schopností vyjádřit myšlenky v teoretické rovině.

Aristotelova soustava ekonomických názorů je charakteristická rozlišováním dvou základních forem nabývání majetku, které pojmově odlišuje jako ekonomiku a chrematistiku.

- **ekonomika** je označení pro soustavu naturálního hospodářství, které je chápáno jako *přirozená forma* zahrnující získávání statků ke spotřebě výrobou, sběrem volných plodů přírody, případně jiné přímé formy (vojenské výboje atd.)
- **chrematistika** je soustava směnného (tržního) hospodářství, zahrnující získávání majetku obchodem případně lichvou. Jako celek *je nepřirozená*.

Hledisko přirozenosti či nepřirozenosti uplatňuje i na ostatní ekonomické jevy. Např. na *vlastnictví*, které je přirozené, pokud umožňuje, aby si domácnost zajišťovala vše nezbytné k životu. Takové soukromé vlastnictví je žádoucí, motivující k efektivnímu hospodaření. Je-li vlastnictví motivováno hromaděním peněžního majetku (chrematistika), je nepřirozeným. V tomto kontextu ostře odmítal úvahy o společenském vlastnictví, kterému vytýkal, že:

- podlamuje osobní iniciativu a zájem na výsledcích práce
- vyvolává změny v hodnotovém systému, které negativně ovlivňují výchovu mladší generace.

Mnohé významné a inspirující myšlenky Aristotela jsou spjaty s analýzou nepřirozené soustavy – **chrematistiky**. Především již správně vyvozuje vznik směny z postupného rozvoje naturální soustavy a prohlubování dělby práce.

Peníze chápe jako produkt vývoje směny a rozlišuje všechny funkce, které peníze plní. Chápání vzniku peněz jako prostředníka usnadňujícího směnu (přirozená funkce peněz) mu slouží k argumentaci, že půjčování peněz za účelem získání dodatečných peněz znamená, že se peníze chovají nepřirozeně, zpronevěřují se svému poslání transakčního prostředku. Obdobně nepřirozený je i obchod pro zisk.

Z hlediska budoucího formování ekonomie jako vědy analyzující tržní alokaci zdrojů se staly významné pasáže knihy *Etika Nikomachova*, ve kterých analyzuje směnu.

Navazuje na Xenofónovo pojetí dvou vlastností zboží a věnuje pozornost analýze směny, ve které vystupuje užitečnost statku (*užitná hodnota*) jako nezbytný předpoklad k uskutečnění směny, přičemž směna je především výměnou různých užitných hodnot. Aristotelův přístup je širší, chápe směnu jednak ve vztahu k dělbě práce, ale také vnímá její roli v mechanismu tržních výrob (hospodářství). Navíc je jeho přístup silně prostoupen etickou dimenzí, ve které se jeho ekonomické názory rozvíjejí.

„Výrobky se musí vyrovnávat. (Tak je to i při ostatních uměních a řemeslech. Zanikly by, kdyby umělec svojí činností nevytvořil produkt, který by se dal kvantitativně a kvalitativně ohodnotit, a nebyl by za něj odběratelem kvantitativně jakož i kvalitativně přiměřeně odměněn).“¹

¹ Aristoteles: *Etika Nikomachova*, str. 124

„Proto všechno, co se směňuje, musí být nějak srovnatelné. K tomu přispěly peníze a stávají se v určitém smyslu prostředkem.“ „Musí existovat nějaké měřítko, kterým se poměřují všechny věci, jak jsme již řekli. Tím je v pravém a vlastním smyslu potřeba, která všechno udržuje pohromadě - neboť kdyby lidé nic nepotřebovali, nebo kdyby neměli stejné potřeby, směna by buď vůbec neexistovala nebo neexistovala žádná vzájemná výměna.“²

„Proto všechno musí mít svoji cenu, jenom tak bude vždy možná směna, a když tato, potom bude i společnost. Peníze jako měřítko činí všechny věci měřitelnými a tím vytvářejí mezi nimi rovnost. Bez směny by neexistovala společnost, ani směna bez rovnosti, ani rovnost bez vzájemné měřitelnosti.“³

Tím je současně precizně formulován *princip ekvivalence ve směně*⁴, jehož kořeny jsou spjaty s ideou spravedlnosti ve směně. Tím se u Aristotele stává základní rovinnou analýzy směny problém identifikace toho co je společné pro různé statky a nahlížení na směnu jako výměnu ekvivalentů (ve směňovaném zboží je onoho společného obsaženo stejné množství). Jen tak je splněna podmínka, že ve směně nedojde k obohacení jednoho na úkor druhého.

Úroveň ekonomického myšlení *antického Říma* neznamenal žádný výraznější posun kvality ekonomického myšlení. Jednotliví autoři se věnují problematice organizace zemědělské výroby na velkostatku a názory nevybočují za rámec který popsal Xenofón ve své *Oikonomikos*.

K významným autorům ekonomického myšlení antického Říma patří:

Marcus Portius Cato – starší 234 – 179 př.n.l

Marcus Terentius Varro 116 – 27 př.n.l.

Lucius Moderatus Calpurnius 4 př.n.l. – 65 n.l.

Všichni byli autory knih o zemědělství a žádné z děl nepředstavuje výraznější originální vklad do rozvoje ekonomického myšlení. Díla římských autorů je však možno využít k ilustraci závislosti ekonomických názorů na měnícím se společensko-hospodářském klimatu. Výhodiskem je časová souslednost jejich děl v měnících se podmínkách. Římský velkostatek byl založen na masové práci otroků, jejichž nabídka na trhu postupně slábla, když se výbojné války stávaly postupně válkami obrannými.

Cato (Marcus Porcius Cato Censorius (tzn. bývalý cenzor) byl římský spisovatel, politik, voják a řečník. V roce 184 př. n.l. se stal censem a tento úřad zastával přísně a poctivě, a proto získal příjmení censorus. V letech 150 – 149 př. n.l. prosazoval zničení Kartága (třetí punská válka). Z tohoto období pochází i jeho slavný výrok: „*Ceterum (autem) censeo Carthaginem esse delendam*“ - Ostatně soudím, že Kartágo musí být zničeno.

Ve svém spise *O zemědělství* doporučuje krmit a oblékat otroky podle toho jak pracují, staré a nemocné je lépe prodat.

Varro ve svých *Třech knihách o zemědělství* radí nejen lepší zacházení ve vztahu k výkonu, kde od lepšího zacházení očekává vyšší výkon otroka. ale také např. najímat svobodné na rizikové práce. Věnuje se již i velkostatkům produkujícím pro trh.

² Tamtéž, str. 125

³ Tamtéž, str. 125

⁴ Princip vyjadřuje, že ve směně se směňují různá zboží (různé užité hodnoty), ale v poměru, ve kterém směňovaná množství mají stejnou hodnotu.

Calumela si ve spisu *O zemědělství* sice ztěžuje na nedbalou práci, ale nedoporučuje zvýšenou přísnost. Nabádá naopak ke zvýšené péči o ty otroky, kteří v domě vyrostli.

2.2 Učení kanonistů a vývoj ekonomického myšlení

Corpus iuris canonici – kanonické právo, resp. jeho vypracování ovlivnilo vývoj ekonomického myšlení. Kanonisté, středověcí myslitelé, kteří se podíleli na vypracování církevního práva ovlivnili svými názory a přístupy vývoj ekonomického myšlení v době, kdy se pozvolně začaly vytvářet podmínky pro rozvoj tržního prostředí ekonomik a prosazoval se trvale rostoucí význam trhů. Dominující osobností této epochy byl Tomáš Akvinský, jehož názory jsou plně reprezentativní co do obsahu a nezastupitelné co do vlivu na další vývoj.

K hlavním představitelům ekonomického myšlení kanonistů patří:

<i>Tomáš Akvinský</i>	<i>1225 – 1274</i>
<i>Jan Duns Scottus</i>	<i>1226 – 1308</i>
<i>Johannes Buridanus</i>	<i>1295 – 1366</i>
<i>Mikuláš Oresme</i>	<i>1323 – 1382</i>

Charakteristické pro soustavu názorů kanonistů jsou *dva paralelní zdroje*, kterými jsou autority světské i církevní. V prvním případě se jedná především o myšlenky antických filozofů, mezi nimiž zaujímá významné postavení právě Aristoteles. Ve druhém případě jsou to především Starý a Nový zákon a jiné křesťanské spisy.

S vývojem křesťanství procházely proměnami i ekonomické názory. Ve změnách se odráží měnící se a rostoucí role křesťanství ve společnosti a jejím uspořádání. Původní negativní vztah k práci, odmítání bohatství (často citované Evangelium sv. Matouše) a soukromého vlastnictví (*Barnabáš z Kypru*) jsou odrazem sociální základny raně křesťanských obcí. Ještě ve 4. století uvádí *Hieronimus (348 – 420)*, že každý boháč je hříšníkem nebo dědicem hříšníka. Hromadit půdu nebo peníze znamená brát jiným co jim náleží.

Jako zlomový je možno označit spis *Aurelia Augustina (354 – 430) O státě božím*, ve kterém se vedle zdůraznění toho, že:

- Bůh nezná žádné sociální ani hospodářské rozdíly
- soukromé vlastnictví se udržuje pouze světskou mocí, atd.,

uvádí také, že:

- všichni mají povinnost žít se tělesnou prací a tato povinnost je presentována jako nedotknutelný apoštolský příkaz.

V následujících staletích po rozpadu Římské říše nalézají ekonomické názory své vyjádření především v normativních podobách obsažených v kodexech panovníků, které upravují i hospodářské poměry. Tradiční podoba hospodářských poměrů opírající se o zemědělskou výrobu doplněnou o jednoduchá řemesla nevyvolává potřebu řešení nových problémů. Navíc došlo k výraznému utlumení obchodu, pro který nebyly v nestabilních podmínkách nepevných státních útvarů vytvořeny vhodné předpoklady. Proto se základní charakteristika ekonomických názorů tohoto období výrazněji neodlišuje od předchozí podoby.

2.2.1 Charakteristika ekonomických názorů po rozpadu říše Římské do 12. století:

- **zemědělství** je stále považováno za nejprospěšnější z hospodářských činností (**nemůže se Bohu nelíbit**)
- **ideálem zůstává naturální hospodářství**
- v zásadě je **zachován rezervovaný až odmítavý postoj k tržnímu hospodářství**
- **postupně je přijímán obchod** splňující podmínku spravedlivého zisku (**nejedná se o apriori odmítavý postoj, ale nemůže se Bohu líbit**)
- **zcela nepřijatelné je půjčování peněz na úrok**, což vyústí až do konkrétních zásahů proti lichvě. Ve 4. století zakazuje církevní koncil duchovním, aby přijímali či platili úrok, v 5. století bylo omezení rozšířeno na laiky, ve 12. století následovalo doplnění v podobě hrozby exkomunikace z církve a odepření církevního pohřbu
- stávající pozemkové vlastnictví je prohlášeno za uspořádání vlastnických poměrů, které vnáší do vztahů ve společnosti řád.

Akvinský je významný pro vývoj evropského ekonomického myšlení tím, že znovu zpřístupnil myšlenky antických filozofů. Ve svém díle přebírá ekonomické názory Aristotela a rozpracovává nové zdůvodnění, které je v souladu s křesťanskými autoritami. Příkladem je jeho argumentace proti úroku, kde dominující se stala myšlenka, že úrok je odměna za čas, po který musí věřitel čekat na vrácení zapůjčené částky. Čas však náleží Bohu, a proto je nepřipustné, aby si odměnu přisvojoval člověk.

Snaha o dosažení harmonie mezi filozofií Aristotela a křesťanským učením (*tomistická syntéza*) je charakteristická pro Akvinského filozofii která je obsažena v jeho stěžejním díle *Summa Theologica*.

Nejvýznamnější konstrukcí kanonistů, z hlediska vkladu do vývoje ekonomického myšlení, je jejich spravedlivá cena (*justum pretium*). Konstrukce představuje pokračování etického, morálního přístupu ke směně, který byl založen výkladem Aristotela. Jedná se o pokus normativně vyjádřit, za jakých podmínek (jaká výše ceny) je cena morální (spravedlivá), tzn. *není zdrojem obohacení* jednoho na úkor druhého. Cena vyšší je nemorální a hříšná. V tomto kontextu je uchován v konstrukci i princip ekvivalence ve směně. *Přiměřenost* se posuzuje ve vztahu k udržení životního standardu rodiny odvozeného od jejího společenského postavení. Do konstrukce se tak promítají současně dvě hlediska:

- jedno je spjato s náklady na výrobu a prodej
- druhé přihlíží ke společenskému postavení výrobce a obchodníka

Konstrukce je významná tím, že poprvé výslovně *vztahuje cenu k jejím nákladům* (dominující přístup klasické politické ekonomie). Do ekonomického myšlení vstupuje reprodukční funkce ceny.

Strukturu spravedlivé ceny tvoří:

- **náklady výrobce na výrobu**
- **náklady obchodníků na dopravu a prodej + přiměřený zisk obchodníka**
- **daně, cla, mýta a jiné poplatky, které musí být obchodníkem uhrazeny**

Náklady výrobce jsou chápány jako náklady přiměřeného živobytí. Zisk obchodníka byl chápán jako rozdíl mezi cenou, za kterou pořizuje a cenou, za kterou prodává. Ostatní poplatky mají charakter dodatečného nákladu obchodníka.

U mnohých kanonistů se vedle dominující konstrukce spravedlivé ceny objevují i myšlenky alternativní, přeznamenávající budoucí nástup užitečnostního pohledu na cenu. Např. **Scottus** spojuje spravedlivou cenu i s představou subjektivního ocenění a **Buridanus** chápe *hodnotu výrobku jako význam*, který člověk výrobku přisuzuje.

Významné byly rovněž názory kanonistů na peníze. I v této otázce jsou východiskem pro Akvinského názory Aristotela a rovněž zdůrazňuje peníze jako měřítko hodnoty, transakční prostředek i záruku koupě budoucích statků. Zdůrazňuje, že v rámci hranic panství stanovuje panovník kupní sílu peněz, za hranicemi je však jejich kupní síla dána jejich vnitřní hodnotou. Proto doporučuje panovníkovi udržovat kupní sílu v souladu s vnitřní hodnotou peněz. Tyto názory dále rozvíjí **Mikuláš Oresme**, francouzský kněz a biskup z Lisieux, který je považován za nejvýraznější osobnost peněžní teorie 14. století. Jeho práce *Studie o původu, podstatě, právu a změnách mincí* bývá uváděn jako první ekonomický spis věnovaný rozboru určitého hospodářského jevu. Vychází z metalistické koncepce peněz a naznačuje některé zákonitosti oběhu. Peníze jsou umělým nástrojem, právo razit peníze náleží společnosti, která jej z praktických důvodů přenesla na panovníka. *Peníze mají být plnohodnotné a povinností panovníka je opatřit je znakem, který potvrzuje váhu a ryzost.* Velmi kriticky vystupuje proti znehodnocování (zhoršování kvality) mincí. *„Míry na obilí, víno a ostatní věci mají často veřejný královský punc a kdokoliv je falšuje, je pokládán za hanebného podvodníka. A právě tak nápis na minci hlásá, že její váha a jakost jsou správné. Kdo by důvěřoval knížeti (panovníkovi) který sníží váhu nebo zhorší jakost mince nesoucí jeho znak.“⁵* Vědomé znehodnocování je zločin a podvod na poddaných.

Oresme patří k prvním autorům, kteří vyjádřili souvislost tzv. *Greshamova zákona (mince plnohodnotné jsou vytlačovány z oběhu mincemi neplnohodnotnými – ať už tím, že jsou tezaurovány nebo mizí do zahraničí)*. Vystupuje rovněž proti umělému směnnému kurzu mezi zlatem a stříbrem a doporučuje respektování vzájemného tržního ocenění obou kovů a mincí.

2.3 Kontrolní test

1. Pro antické ekonomické názory je charakteristické

- a) negativní vztah k zemědělství
- b) zdůrazňování významu směny
- c) naturální hospodářství je chápáno jako přirozená forma
- d) podpora lichvy

2. Pro antické ekonomické názory je charakteristické

- a) upřednostňování naturálního hospodářství před tržním
- b) odmítavý postoj k obchodu za účelem zisku
- c) odmítání dělby práce
- d) důraz na rozvoj úvěru

3. Chrematistika

- a) je označení pro nejvyšší ctnost
- b) je podle Platona budoucí forma společnosti
- c) je Aristotelovo označení pro získávání majetku obchodem
- d) je spjata s peněžní formou bohatství

⁵ Monroe, A. E.: Early economics thought. Cambridge 1924, str. 92

4. Princip ekvivalence vyjadřoval

- a) etický požadavek na směnu
- b) že každý musí ve směně získat
- c) že ve směně získává jeden na úkor druhého
- d) jak velký je vstup, tak velký je výstup z výroby

5. Význam dělby práce

- a) antičtí myslitelé nezaregistrovali
- b) spojovali s růstem produktivity výroby
- c) spojovali především s rozvojem obchodu
- d) se snažili potlačit nebo alespoň omezit

6. Spravedlivá cena

- a) je každá cena na trhu
- b) je taková, jestliže se ve směně obohacují obě strany
- c) vyjadřuje princip neekvivalence
- d) je teoretická konstrukce kanonistů

7. Kanonické učení

- a) se rozvíjelo zejména v 9. a 10. století
- b) potlačilo význam antických ekonomických názorů
- c) čerpalo z názorů Augustina a Aristotela
- d) příznávalo obchodu nátok na přiměřený zisk

8. Ekonomické názory myslitelů Říma

- a) jsou zcela odlišné od názorů Xenofona
- b) se věnují především problémům organizace zemědělské výroby
- c) podporují rozvoj obchodu a lichvy
- d) jsou originálním přínosem pro vývoj ekonomického myšlení

9. Náklady na výrobu byly

- a) považovány za nekřesťanské
- b) zohledněny jako součást spravedlivé ceny
- c) tolerovány, ale považovány nadále za nespravedlivé
- d) byly ovlivněny výdaji na živobytí

10. Význam Tomáše Akvinského

- a) spočíval v oživení antických ekonomických názorů
- b) je spjat s prosazováním úroku
- c) je spojován s odmítáním obchodu
- d) byl založen na potlačení etických prvků v ekonomických názorech

Odpovědi: 1c, 2ab, 3cd, 4a, 5b, 6 d, 7cd, 8b, 9bd, 10a

3 MERKANTILISMUS

Merkantilismus představoval zásadní obrat ve vývoji ekonomického myšlení. Nejednalo se ještě o ekonomii jako vědu, nebyl to ani proud teoretického myšlení. Jednalo se především o ekonomickou resp. hospodářsko-politickou doktrínu, která byla uplatňována tehdejšími státy a jejich představiteli. Přesto je možno ilustrovat, že merkantilisté přispěli k rozvoji ekonomického myšlení (včetně teoretického) a ekonomie jako věda se zrodila jako kritické přehodnocení merkantilistické doktríny. Svoji roli sehrál i tím, že započal cestu vydělování ekonomického myšlení z etického kontextu, ve kterém se pohybovalo díky Aristotelovu a Akvinského myšlenkovému vlivu.

Ekonomické myšlení se v merkantilistických doktrínách jednotlivých států prosazovalo v hranicích hospodářského nacionalismu, sledování národních zájmů, čímž byl potlačen vliv univerzálně koncipované soustavy etických hodnot antické a středověké filozofie.

3.1 Charakteristika merkantilismu

Merkantilismus je časově spojován se 17. až 18. stoletím, kdy jeho vliv v Evropě převládl. Jeho formování a postupné prosazování mělo delší historii. Kořeny sahají do konce 14. století a je spojována s italskými centry obchodu. Anglická literatura rovněž uvádí, že v téže době položil anglický král Richard II. londýnským kupcům otázku, jak pozvednout státní finance a jejich odpověď byla vyjádřením základní zásady merkantilistické politiky – je nutno kupovat méně zahraničního zboží než kolik Anglie do zahraničí vyváží.

Je nepochybné, že vznik merkantilismu byl jednou z forem vyústění rozvoje mezinárodního obchodu, ke kterému docházelo od konce 10. století, přičemž významnou okolností jeho rozvoje byla i skutečnost, že byl zprostředkováván evropskými kupci. Ve svobodných městech se rodily základy budoucích kapitalistických poměrů. Zemí, ve které vývoj probíhal s časovým předstihem (konec 14. století) byla Itálie zprostředkující obchod s Východem. V 15. století se obdobné proměny odehrávají ve Španělsku a Portugalsku, v 16. století v Holandsku, poté Anglii a Francii.

3.1.1 Obecná charakteristika merkantilistických názorů:

- **první směr myšlení svým obsahem vyhraněně ekonomický**
- **jedná se o první tržně orientovanou soustavu názorů**
- soustava je založena na **ztotožnění bohatství s jeho peněžní formou**
- **zvyšovat bohatství země znamená zvyšovat množství drahého kovu v zemi**
- **důraz na zahraniční obchod** jako sféru umožňující růst bohatství země
- **soustava doporučení praktické politice** – cíle (růstu bohatství) je možno dosáhnout prostřednictvím přísné státní regulace zahraničního obchodu, pohybu peněz, výroby i spotřeby.

Ztotožnění bohatství s penězi souviselo s několika vlivy. Především bylo projevem odlišného chápání peněz a jejich funkcí. Jestliže předchozí názory interpretovaly peníze především jako transakční prostředek, pro merkantilisty byly peníze především univerzálním uchovatelem hodnot.

Peníze byly rovněž chápány jako zdroj likvidity umožňující ekonomický růst. Tím byly dány odpovědi na tradiční myšlenkové schéma, kolem kterého se ekonomické myšlení utvářelo, co je bohatství a jak ho zvyšovat.

Uvedené chápání peněz odpovídalo zájmům panovníka i obchodníků. V prvním případě se základní otázka (i problém) vztahovala ke stavu státní (královské) pokladny, kde přírůstek peněz byl projevem růstu bohatství. Ve druhém případě platí, že peníze slouží jako prostředek umožňující obchodování (likvidita k nákupu, aby mohlo být prodáno). Přírůstek peněz pak vyjadřuje úspěšnost obchodní činnosti – růst bohatství. Proto byly peníze merkantilisty chápány jako „krev obchodu“.

Pokud se jedná o zdroj růstu bohatství, rozlišovali merkantilisté tři základní způsoby:

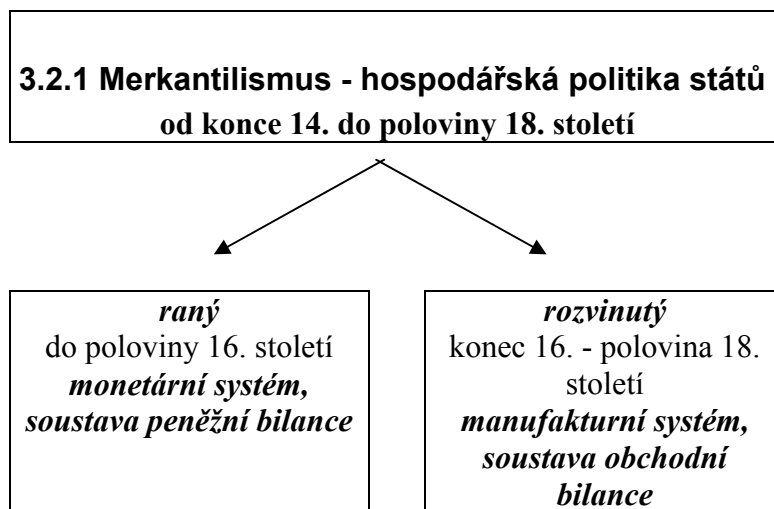
- **především těžba drahého kovu**
- **koloniální expanze a anexe území těžby**
- **zahraniční obchod v případě aktivní obchodní bilance.**

Z hlediska dalšího vývoje ekonomických názorů a vzniku ekonomie jako vědy, sehrál klíčovou roli třetí z prostředků. Realizace aktivní bilance se prosazovala systémem přísné státní regulace a opatření na podporu domácích výrob. Tím se vytvářely podmínky stimulující rozvoj ekonomického myšlení. Docházelo ke zvyšování pozornosti věnované problematice výroby a mechanismu jejího fungování.

3.2 Vývojové fáze merkantilismu

Merkantilismus prošel vývojem, ve kterém je možno odlišit dvě základní vývojové etapy, mezi kterými je rozmezí v závěru 16. století. Tedy období, kdy se názory nejen zkonstituovaly, ale ovládly rovněž hospodářskou politiku tehdejších nejvyspělejších evropských států a postupně si podmanily celý kontinent. Samotné slovo „merkantilismus“ je latinského původu (mercator – obchodník, Mercurius – římský bůh obchodu).

Obr. 2.1: Vývojové fáze merkantilismu

Společné znaky obou fází:

- **omezování a zabraňování** dovozu spotřebního zboží, zejména luxusního
- **zabraňování** vývozu surovin a nezpracovaných zemědělských výrobků
- **podpora a zvýhodňování** vývozu průmyslového spotřebního zboží a zpracovaných zemědělských výrobků
- **podpora** dovozu surovin, zejména pro exportní průmysl

- **podpora** rozvoje domácího průmyslu
- **požadavek růstu populace (pracovní síly jsou plátcí daní a současně tlak na mzdy)**
- **omezování** spotřeby (oslabování podnětů k dovozu a naopak možnost vyvážet více)

K prosazování se využívalo celní politiky, vývozních premií, daňové zvýhodňování domácích výrobců, stanovení maximálních mezd, atd.

Základní rozdíl v přístupu k realizaci merkantilistické doktríny je obsažen již v označení obou soustav. Charakteristické pro etapu raného merkantilismu bylo rovněž:

- **zákaz vývozu peněz ze země, jako prostředek hromadění peněz v zemi.**

Stoupenci rozvinutého merkantilismu zdůrazňovali, že efektu růstu peněžního bohatství je možno dosáhnout i pomocí vývozu peněz, pokud jejich vývoz bude vytvářet podmínky pro vyšší příliv peněz do země. To znamená, že raný merkantilismus vnímal peníze především jako poklad, ale v rozvinutém merkantilismu je zdůrazněna i funkce transakčního prostředku. Tendence k zintenzivnění zahraničního obchodu začala brzy nerážet na přísné omezování možnosti vývozu peněz, tím byla činnost obchodních společností podvazována. Rozvinutý merkantilismus byl úzce spjat (také personálně) s velkými reexportními společnostmi (např. v Anglii s Východoindickou).

Svoji roli sehrálo i to, že se postupně propracovávala úroveň ekonomického myšlení a v průběhu 17. století se již objevují spisy (merkantilistická literatura je rozsáhlá a některé zdroje uvádí, že počet titulů dosahuje 2000) obsahující výklad opírající se o teoretické úvahy a zdůvodňování prospěšnosti investování do rozvoje zahraničního obchodu.

3.3 Hlavní představitelé merkantilismu

Přestože formování merkantilistické doktríny bylo ovlivněno vývojem v Itálii, nepatří díla italských autorů k nejvýznamnějším. Obecně platí, že jsou orientována poněkud úžeji na otázky peněz a státních financí.

Gaspar Scaruffi (1519 – 1584), autor spisu *Pojednání o penězích a hodnotovém poměru zlata ke stříbru (1582)* patří k významným představitelům. Jedná se o spis zabývající se problematikou, která od druhé poloviny 16. století poutala pozornost a souvisí s uplatňováním merkantilistické doktríny. Scaruffi navrhl jako řešení probíhajícího kolísání vzájemného poměru drahých kovů ustavení pevného poměru zlata ke stříbru a zavedením pro celou Evropu jednotné měnové soustavy.

Bernardo Davazanti (1529 – 1606) byl dobovým současníkem a věnoval se rovněž penězům. Jeho pojetí je charakteristické subjektivními prvky, je možno ho řadit k předchůdcům tzv. subjektivní teorie hodnoty, která významně ovlivnila vývoj ekonomie ve druhé polovině 19. století (hodnota je význam, ocenění, které dává subjekt statku při jeho spotřebě, užití).

Antonio Serra (1580 – 1614) je autorem, jehož názory odpovídají ideám rozvinutého merkantilismu, vystupoval proti zákazu vývozu peněz. Věnuje se také více výrobě a jejímu významu v obchodu. Doporučuje vyvážet raději průmyslové výrobky nežli zemědělské. K tomu, aby země zbohatla je nutné zasahování státu do hospodářství.

Francouzský merkantilismus představuje mimořádně významnou a reprezentativní větev, a to nejen způsobem interpretace, ale také vyvolanými důsledky.

Jean Bodin (1530 – 1596) patří mezi první, ale významné merkantilisty ve Francii. Věnoval se rovněž především otázce peněz, např. ve spisu *„Rozprava o stoupání a klesání ceny peněz“ (1578)*. Jedná se o jednu s reakcí na tehdejší cenovou revoluci v Evropě. Probíhající všeobecný vzestup cen vysvětloval působením řady vlivů, zejména:

- nadbytkem peněz v oběhu
- působením státních monopolů
- vlivem zahraničního obchodu (příliv drahého kovu v důsledku přebytku vývozu nad dovozem)
- znehodnocením peněz (např. v důsledku opotřebení zlatých mincí) atd.

Vzhledem k tomu, že uvedené faktory obsahují vazbu mezi množstvím peněz v oběhu, cenovou hladinou a koupěschopností měny, považují mnozí autoři Bodina za prvního představitele kvantitativní teorie peněz.

Ve spisu *Šest knih o státě (1576)* jsou vysloveny názory plně odpovídající merkantilistickým zásadám. Např. zasahování státu do hospodářství vysokými cly na luxusní zboží, nízkými cly na dovoz potravin a surovin. Dovolává se rovněž populační politiky, která by zabezpečila vysokou lidnatost země.

Antoine de Montchrétien (1575 – 1622) je řazen mezi francouzské merkantilisty. Autor spisu *Pojednání o politické ekonomii (1615)* se stal prvním autorem používajícím názvu politická ekonomie. Zahraniční obchod byl pro něj hlavním zdrojem bohatství a obchod nejdůležitější hospodářskou činností. Dovolával se praktik státu působících ve prospěch domácích obchodníků oproti zahraničním. Na rozdíl od ostatních merkantilistů *kladl zvýšený důraz na zlepšování podmínek v zemědělství*, jako hlavním odvětví hospodářské činnosti. Charakteristickým pro jeho názory bylo, že za skutečné bohatství považoval předměty potřebné k životu, nikoliv drahý kov.

Jean Baptiste Colbert (1619 – 1683) se stal nejvýznamnější a nejznámější osobností francouzského merkantilismu. Od jeho jména je odvozena i označení francouzského merkantilismu jako *colbertismu*. Je typickým představitelem rozvinutého merkantilismu – politiky obchodní bilance. Colbertovo působení ve funkci generálního kontrolora financí je příkladem toho, jak negativní dopady má jednostranná koncepce v systému založeném na autoregulaci.

Colbert měl dosáhnout toho, aby se zlepšil stav státní pokladny, ovšem v období, kdy konzervace společenských a politických poměrů ve Francii, na rozdíl od Anglie, vedla k ztrátě konkurenceschopnosti francouzských výrobků. Colbertovo úsilí se upřelo dvěma směry.

- rozvoj královských manufaktur na luxusní zboží (gobelíny, lustry), se kterým mohla Francie uspět na Evropském trhu
- v případě spotřebního zboží dosažení konkurenceschopnosti nižší cenou, než za kterou realizují angličtí výrobci.

Vzhledem k daným podmínkám výroby (řemeslná rukodělná práce v manufakturách) vedla jediná cesta k nižším cenám přes snížení nákladů cestou nižších cen vstupů. Vzhledem k významu zemědělství (ceny potravin ovlivňují výši mzdy, zemědělství poskytuje surovinu pro zpracovatelský průmysl) začal vyvíjet tlak na snižování cen zemědělské produkce. Důsledkem byla devastace zemědělství, ve kterém se díky nízkým cenám nedostávaly prostředky nejen na rozvoj, ale ani na obnovu výrob. Negativní důsledky colbertismu pro zemědělství (hlavní výrobní odvětví) vyvolaly ve Francii odpor k merkantilismu.

Za reprezentativní jsou považována díla anglických merkantilistů. V *Anglii* se uchoval spis *Stručný či krátký nástin anglické politiky (1549)*, který je zpravidla připisován **W. Staffordovi (1554–1612)**. Spis se fakticky objevil až v roce 1581. V posledním období je spis přisuzován nejčastěji **Johnu Hallesovi**, který byl v polovině 16. století ve funkci vysokého královského úředníka.

Spis je věnován identickému problému, o kterém pojednával ve Francii již Bodin, cenové revoluci. Stanovisko autora je opačné, neboť připisuje vzestup cen znehodnocení peněz a jejich odlivu ze země. Odliv je vysvětlován tzv. **Greshamovým zákonem**,⁶ podle kterého peníze znehodnocené vytlačují z oběhu peníze hodnotové, které poté odtékají ze země. Tím je dán tlak na růst cen dováženého zboží.

Thomas Mun (1571–1641) byl nejvýznamnějším merkantilistou. Působil jako ředitel Východoindické společnosti a člen státního výboru pro obchod. Je mimo jiné autorem spisu *Bohatství Anglie v zahraničním obchodě (1664 – vydáno posmrtně jeho synem)*. Kniha byla napsána kolem roku 1630.

Jako ředitel společnosti vystoupil na její obranu před kritiky, kteří vytýkali, že má pasivní saldo obchodní bilance s Indií. Mun argumentoval, že *není nutná aktivní bilance s každou zemí, ale musí být aktivní celková bilance*. Vystoupil rovněž proti zákazu vývozu zlata a argumentoval tím, že zaplatit zlatem za zboží, které může být doma zpracováno a pak vyvezeno s vyšší hodnotou, povede k přílivu drahého kovu do země.

Pokud se jednalo o dovozy do země, doporučoval přednostní dovoz surovin pro další zpracování a výrobu pro vývoz. Peníze chápal jako bohatství par excellence, ale jeho smysl není v pokladu, nýbrž ve schopnosti dělat obchod, který dělá další peníze.

Mun si rovněž uvědomoval, že aktivní bilance znamenající příliv drahého kovu do země se promítne do vzestupu cenové hladiny a to bude mít dopad na konkurenceschopnost domácí produkce. Doktrínu obchodní bilance však nezpochybnil.

Josiah Child (1630–1699) je nejvýznamnějším autorem konce 17. století. Vedle *Nové rozpravy o obchodu (1668)* je autorem *Stručné úvahy o obchodu a úroku z peněz. (1668)*. Klade si otázku, proč dosáhlo Holandsko takového bohatství a proč Anglie nedosáhla jeho úroveň. Dospívá k závěru, že Holandské toho dosáhlo díky nízké úrokové míře, a proto doporučuje její snížení v Anglii. Přiklání se k zákonnému stanovení nízké úrokové míry.

Jako argument proti zákazu vývozu peněz uvádí, že nelze předpokládat, že by cizí země byly ochotny dlouhodobě přistoupit na jednostranný obchod.

Prosazoval požadavek výsadního práva obchodu s kolonií pro mateřskou zemi, přičemž toto právo by měla realizovat monopolní obchodní společnost.

Do první poloviny 18. století patří řada autorů, kteří ještě rozvíjejí některá merkantilistická témata, ale zároveň více méně předznamenávají nástup nového směru – klasické politické ekonomie.

James Steuart (1712–1780), autor spisu *Pojednání o základech politické ekonomie (1767)* se však programově hlásí k merkantilismu. Spis má podobu systematického výkladu, je pojat jako důsledná obhajoba merkantilismu proti nastupující liberální ekonomické doktríně. Tím je

⁶ Thomas Gresham (1519–1579), anglický obchodník a státní úředník.

ovlivněn okruh kategorií, kterými se zabývá, je odvozen od výkladu a přístupu autorů nastupujícího směru.

Steuart vystupuje ostře proti zejména proti Humově výkladu regulace množství oběživa prostřednictvím zahraničního obchodu, která byla pojata jako důkaz, že není možné, aby některá země realizovala trvale aktivní saldo obchodní bilance a tomu odpovídající politiku.

Akceptuje pracovní hodnotovou teorii W. Pettyho a prohlašuje práci vynakládanou na těžbu drahého kovu za jediný zdroj hodnoty, což je v souladu s merkantilistickým chápáním drahého kovu jako výlučné formy bohatství.

Jistou originalitu prokazuje při interpretaci zisku, kde rozlišuje zisk:

- **pozitivní** – který neznamena pro nikoho ztrátu a vzniká tím, že je vynakládána dodatečná práce, vyšší dovednost nebo píle. Takový zisk zvyšuje celkové bohatství společnosti. Pozitivní zisk se realizuje při směně v zahraničním obchodu.
- **relativní** – který je pro někoho ztrátou a nevzniká žádný přírůstek bohatství. Relativní zisk se realizuje při směně uvnitř ekonomiky.

Řadou poznatků se vymyká tradiční merkantilistické (zjednodušené) interpretaci. Např. upozorňuje na nebezpečí zbytečného zasahování do hospodářství a přiklání se k minimalizaci zásahů do obchodu a průmyslu. Vystupuje proti daňovým privilegiím šlechty, žádá omezení nepřímých daní, zrušení ostatních poplatků a doporučuje zavedení jediné daně z důchodu (v penězích) a půdy (v naturáliích).

Schopnost vnímat hospodářské jevy v kontextu potvrdil svými názory na mzdu, jako základní pracovní důchod. V polemice s autory formativního období klasické politické ekonomie sice sdílí jejich názor, že mzda je minimem, nikoliv však existenčním, ke kterému tíhli tito autoři. Podle Steuarta je mzda politicky nezbytným minimem. Její výše je závislá na tom, jaká míra uspokojení potřeb je ve společnosti považována za minimální v závislosti na stupni kulturního rozvoje společnosti.

3.4 Kamerální vědy

Kameralistika představuje specifický produkt středoevropského myšlení, který je blízký merkantilismu, se kterým sdílí ideu aktivní obchodní bilance i ideu silného státu. Oba přístupy jsou si blízké i tím že kameralisté se rovněž soustřeďují spíše na problematiku praktických otázek a doporučení pro hospodářskou politiku a méně zřetelná je teoretická dimenze, a to i přesto, že nejvýznamnější kameralisté působili jako profesori kamerálních (politických) věd na univerzitách v Německu a Rakousku.

Tradiční označení kamerální vědy bylo souhrnným názvem pro soubor odborných disciplín, jejichž znalost byla vyžadována (vedle znalosti práva) od úředníků zemských komor. Základní struktury tvořily:

- **finanční a daňová politika**
- **nauka o živnostech, o zemědělství a o lesním hospodářství**
- **nauka o důlnictví**
- **nauka o obchodu**
- **technologie výrobních oborů.**

První ze složek se stala na počátku 19. století základem pro vznik tzv. *finanční vědy* a vyčleněním obecnějších otázek pak vyústilo ve vznik národohospodářské nauky v Německu (K. H. Rau, 1792 – 1870).

Vedle mnohem širšího kontextu se kameralistika vyznačovala vyšším důrazem na populační růst, který měl garantovat celkový rozvoj. Především zájmy mocenské (větší a silnější armáda), i tradiční merkantilistický fiskální cíl (více daňových poplatníků) a rovněž hospodářský (vyšší poptávky umožňující růst výroby).

Na druhé straně však kameralisté neztotožňovali bohatství země s množstvím drahého kovu v zemi. Za zdroj růstu bohatství považovali výrobu a vysoce cenili význam zemědělství. Odlišně byl vnímán stav obchodní bilance, a to především ve vazbě na zaměstnanost, aktivní bilance zvyšuje úroveň zaměstnanosti. Obchodní bilance byla chápána především jako bilance práce.

Mnohá z doporučení kameralistů jsou zcela identická s tradičními merkantilistickými zásadami. V jejich doporučeních je možno vyčíst např. následující:

- **zákaz vývozu drahých kovů**
- **vystupují proti vývozu surovin**
- **staví se proti nežádoucímu dovozu spotřebního zboží (zboží, které by konkurovalo domácím výrobcům)**
- **jsou proti dovozům luxusního zboží**
- **vystupují rovněž proti růstu spotřeby.**

K významným kameralistům 17. století sdílícím výše uvedené zásady, patří např. **J. J. Becher (1625 – 1685)** a **P. W. Hornigh (1638 – 1712)**. další z autorů **W. von Schröder (1640 – 1688)**, byl při pobytu v Anglii ovlivněn anglickým merkantilismem a W. Pettym. P. W. Hornigh byl u zrodu rakouského obchodního kolegia v roce 1666, které zakládalo státní manufaktury, stanovovalo ceny na domácím trhu a zabývalo se i regulací zahraničního obchodu.

Kamerální vědy v Německu na počátku 18. století pěstoval a k významným představitelům patřil **J. Ch. Dithmar (1677 – 1737)**, profesor ve Frankfurtu nad Odrou. Nejvýznamnějším představitelem v Německu však byl **Johann Heinrich Gottlob von Justi (1705 – 1771)**, který položil základy systému státních věd a s jeho jménem je rovněž spojen vznik první katedry kamerálních věd na Theresiánské akademii ve Vídni. Druhou katedru na Vídeňské univerzitě založil **Joseph von Sonnenfels** v roce 1763. Sonnenfels byl pověřen vytvořením systému přípravy státních úředníků a z hlediska dalšího rozvoje ekonomického myšlení neméně významným úkolem přípravy učitelů kamerálních věd pro ostatní univerzity v Rakousku. Když byla založena obdobná katedra v Praze - je spojováno s rokem 1766 (podle např. A. Bráfa) nebo 1768 (jak uvádí G. N. Schnabel ve svých *Geschichte der juristischen Fakultät an der vereinigten Carl Ferdinandischen Hochschule zu Prag* z roku 1827), byl jejím prvním profesorem Sonnenfelsův žák, Josef Ignác Buček. Joseph von Sonnenfels byl rádcem Josefa II. Jeho vliv je patrný i na postupně se formující myšlení v Českých zemích, a to jak vlivem osobním, tak jako autor trísvazkového učebnicového díla *Základy politických, obchodních a finančních věd (1765)*, které bylo využíváno až do poloviny 19. století jako učebnice na rakouských univerzitách.

3.5 Kontrolní test

1. Merkantilismus

- a) je považován za zrod ekonomie jako vědy
- b) je první ucelená soustava filozofických názorů
- c) byl hospodářskou politikou států v 17. století
- d) považoval za zdroj bohatství výrobu

2. Raný merkantilismus

- a) se nezabýval těžbou drahého kovu
- b) vznikl ve druhé polovině 16. století
- c) rozvíjel zejména T. Mun
- d) zakazoval vývoz peněz ze země

3. Rozvinutý merkantilismus

- a) umožňoval vývoz peněz ze země
- b) umožňoval vývoz peněz ze země, protože je nepovažoval za bohatství
- c) ovládal hospodářskou politiku Evropy do poloviny 19. století
- d) je spojován se zákazem exportu

4. Otázkou všeobecného vzestupu cen se zabýval

- a) J. B. Colbert
- b) J. Bodin
- c) Aristoteles
- d) T. Akvinský

5. Merkantilistické názory ve střední Evropě

- a) byly odmítány
- b) byly pěstovány v rámci kamerálních věd
- c) se šířily již ve 13. století
- d) odmítaly peníze

6. Rozvoj královských manufaktur na výrobu luxusního zboží prosazoval

- a) A. Serra
- b) J. Bodin
- c) J. B. Colbert
- d) J. Child

7. Při směně uvnitř země se realizuje tzv. relativní zisk

- a) který zvyšuje celkové bohatství země
- b) který je větší než zisk absolutní
- c) který nezvyšuje, na rozdíl od pozitivního zisku, bohatství země
- d) který je výsledkem zahraničního obchodu

8. Dobrá (hodnotová) mince vytlačuje z oběhu minci špatnou (znehodnocenou)

- a) je Childovo pravidlo
- b) je Bodinův zákon
- c) je Colberův výnos
- d) je Greshamův zákon

9. Kameralistika se odlišovala od merkantilismu tím, že

- a) preferovala dovozy
- b) odmítala vývoz surovin
- c) byla rozvíjena jako širší soustava názorů
- d) kladla důraz na platební bilanci

10. Pokles cen zemědělské produkce měl podle Colberta zabezpečit

- a) vyšší úroveň spotřeby
- b) konkurenceschopnost francouzského vývozu
- c) růst životní úrovně obyvatelstva
- d) růst mezd

Odpovědi: 1c, 2d, 3a, 4b, 5b, 6c, 7c, 8d, 9c, 10b

4 FORMATIVNÍ OBDOBÍ KLASICKÉ POLITICKÉ EKONOMIE

4.1 Příčiny vzniku formativního období

Merkantilismus byl sice první relativně ucelenou soustavou ekonomických názorů, která byla navíc orientována tržně, ale vývoj prokázal jeho omezenou použitelnost. Priorita obchodu znamenala orientaci na sice významný, ale nikoliv nejdůležitější znak tržního hospodářství. Jestliže rozvoj obchodu stál u impulsů zrodu a rozvoje svobodných tržních soustav, pak tentýž rozvoj si vynutil potlačení priority obchodu v soustavě ekonomických názorů a preferenci hodnot, které merkantilismus nebyl schopen sdílet, neboť je apriori negoval.

Merkantilismus založený na ztotožnění bohatství s penězi a využívající přísné státní regulace zahraničního obchodu i domácích hospodářských procesů a poměrů, vytvořil podmínky pro do té doby nevídanou dynamiku rozvoje hospodářské aktivity. Podpora rozvoje manufakturních výrob vytvářela podmínky pro rozvoj obchodu, ale také prohlubovala závislost obchodu na výrobcích. Mezinárodní obchod byl citlivý na úroveň rozvoje a produktivnosti domácích výrob ve srovnání se zahraničními. Rozvoj manufaktur také vytvářel předpoklady pro přechod ke strojovým výrobám a továrnám. Tím byl umocněn rozvoj hospodářství který stále zřetelněji signalizoval, že prosperita a síla země jsou závislé na rozvoji továrních výrob, jejich produktivnost, vytváření podmínek pro akumulaci, což se odráželo i do proměn politických a společenských.

Hospodářský a společenský vývoj byl doprovázen poznáním, že:

- **skutečné bohatství společnosti je skryto a vytvářeno ve sféře výroby**
- **že hospodářství je svébytný organismus se zákonitostmi, které je nutno poznávat a respektovat**

Tyto myšlenky začaly vytvářet základní rámec vzniku soustavy ekonomických názorů, které vstoupily do historie jako klasická politická ekonomie. Její vznik byl odpovědí na proměny provázející hospodářský a společenský vývoj v 17. a 18. století. Byl však také zrodem nové vědy – ekonomie se vydělila ze širšího proudu společenskovedního myšlení, jako svébytná teoretická disciplína.

Nelze opomenout ani skutečnost, že potřeba nového systému ekonomických názorů byla stimulována i krizí merkantilismu, která se prohlubovala z výše uvedených důvodů a která byla přes všechny různosti a specifika vývoje jednotlivých zemí, umocňována faktickými hospodářskými potížemi, do kterých jednostranná merkantilistická doktrína dováděla jednotlivé země.

Nástup nového směru ekonomického myšlení navazuje na krizi předchozí doktríny, ale zpravidla také na časové období, ve kterém se nový směr konstituuje ve svých základech. ***Toto období se nazývá formativní*** a reprezentují ho autoři, jejichž názory se vyznačují dvěma znaky:

- ***staví se kriticky k dominujícímu systému ekonomických názorů*** a své názory vyjadřují nejen kriticky, ale zpravidla v konfrontaci s oficiální doktrínou
- jejich soustava názorů je vnitřně kompatibilní se základními charakteristikami budoucího směru. Jejich ***názory jsou méně vyargumentované, často intuitivní, ale jsou systematicky včleněny do myšlenkové soustavy nového budoucího proudu.***

Jedna z mála všeobecně deklarovaných shod v soudobé ekonomii se týká roku 1776, se kterým všichni spojují vznik ekonomie jako vědy a zrod klasické politické ekonomie v Anglii v díle A. Smitha. I klasická politická ekonomie měla své formativní období s řadou významných myslitelů především v Anglii a Francii. Formativní období – období konstituování teoretického systému klasické politické ekonomie trvalo 100 let.

4.2 Formativní období v Anglii a jeho představitelé

Počátek formativního období v Anglii je spojován s W. Pettym, jednou z nejvýznamnějších osobností ekonomického myšlení 17. století. Pettyho hlavní práce vychází ve stejné době, kdy je vydáno „*Bohatství Anglie v zahraničním obchodě*“ od T. Muna.

Představitelé formativního období v Anglii:

<i>William Petty</i>	<i>1623 – 1687</i>
<i>John Locke</i>	<i>1632 – 1704</i>
<i>Dudley North</i>	<i>1641 – 1691</i>
<i>David Hume</i>	<i>1711 – 1776</i>

Petty je autorem velkého počtu prací a stejně jako řada jiných osobností tohoto období působil ve více oborech. Byl lékařem, profesorem hudby, je považován za jednoho z prvních statistiků, ale samozřejmě byl ekonomem. Z prací je možno považovat za hlavní *Rozpravy o daních a poplatcích* (1662), dále *Politická aritmetika* (1678). Politická aritmetika je označení pro pokus konfrontovat politické a ekonomické argumenty s empirickými daty. Proto je považován za jednoho z prvních autorů, kteří se pokusili aplikovat kvantitativní metody v ekonomii.

Právě s rozpracováním metodologie ekonomie souvisí jeden z významných vkladů Pettyho. Na jedné straně zůstává pod vlivem merkantilistického důrazu na obchodní bilanci a její aktivní saldo chápal jako přírůstek národního bohatství. Na druhé straně však je jeho přístup charakteristický dvěma znaky, kterými ovlivňuje utváření metodologie klasické politické ekonomie:

- při popisu hospodářských jevů *usiluje o exaktnost* za pomoci statistických metod
- při výkladu hospodářských jevů *usiluje o proniknutí pod jejich povrch, k nitru jevů*, k odhalení jejich podstat. Kořeny tohoto přístupu jsou spjaty se substancionálním vnímáním světa typickým pro rozvoj přírodních věd a vědy obecně v 17. a 18. století. Tento postup byl všeobecně vnímán jako projev vědeckosti a stál v pozadí akceptování ekonomie jako vědy.

Z hlediska formování klasické politické ekonomie je významný Pettyho hodnotový přístup k ceně. V pojetí ceny odlišuje *přirozenou a politickou cenu*. Navazuje na princip ekvivalence ve směně a tímto odlišením zakládá pro klasickou politickou ekonomii typické odlišení hodnoty (přirozená cena) – označení pro vnitřní obsah, ke kterému v delším časovém období tíhne tržní cena a nemůže se od něj dlouhodobě odchýlit. Politická cena je označení pro tržní cenu, která kolem přirozené ceny může oscilovat pod vlivem působení tržních faktorů.

Výklad ceny hodnotou navazuje na Aristotelovu tradici a princip ekvivalence ve směně. Pro toto pojetí se stalo charakteristické:

- **tržní cena je peněžním vyjádřením hodnoty**
- **hodnota je báze kolem které tržní cena osciluje**, ale nemůže se od ní dlouhodobě odchýlit. Tzn. z dlouhodobého hlediska je možno cenu ztotožnit s hodnotou

- **směna je založena na principu ekvivalence**, tzn. směňují se odlišné výrobky (užitné hodnoty), ale v poměru, ve kterém představují stejně velkou hodnotu
- **nabídka a poptávka jsou tržní vlivy**, které mohou tržní cenu krátkodobě vychýlit od hodnoty, tzn. jedná se o cenotvorné vlivy, nikoliv hodnototvorné faktory
- základní otázkou přístupu je: **čím je určena hodnota, co má hodnototvorný účinek?**

Poznámka: Základní souvislost hodnotového přístupu ke směně ilustruje schéma na obr. 4.1

Petty je označován za zakladatele teorie pracovní hodnoty, tedy přístupu vycházejícího z představy, že jediným hodnototvorným faktorem je práce. Ve svém důsledku to znamená, jestliže se směňují dva statky v určitém poměru (např. 1 hrnec za 2 bochníky chleba), pak právě proto, že na výrobu jednoho hrnce bylo nutno vynaložit tolik lidské práce jako na 2 bochníky chleba.

Současně však Petty připouštěl i půdu jako hodnototvorný faktor, když uváděl *práce je otcem hodnoty a půda její matkou*. I jeho teorie pracovní hodnoty představuje redukovanější výklad než u pozdějších autorů klasické politické ekonomie, neboť fakticky tento hodnototvorný účinek přiznává pouze určitému druhu práce a to práce vynakládané na těžbu a zpracování drahého kovu, která se tak stává univerzálním měřítkem hodnot všech ostatních výrobků.

U Pettyho jsou rovněž položeny základy teorie rozdělování. Základní pracovní důchod – mzdu, vysvětluje existenčním minimem, což zdůvodňuje motivačně. Nízké mzdy nutí k vyšším výkonům.

Pozemková renta je přebytkem hodnoty zemědělského výrobku nad materiálními náklady a mzdou. Zisk jako samostatnou složku neregistruje. Přesto s jeho výkladem pozemkové renty jsou spojeny určité originální myšlenky. Především si uvědomuje, že výše renty je závislá na poloze půdy (forma diferenciální renty – čím výhodnější poloha, tím vyšší renta). *Od renty odvozuje cenu půdy*, což je vykročení správným směrem. Jeho určení ceny půdy jednadvacetinásobkem renty však nemá nic společného s kapitalizací tohoto důchodu. 21 let byla v jeho době délka produktivního věku živitele rodiny, potřebná k zabezpečení dorůstající i dožívající generace na půdě. Údaj čerpal z empirických dat.

Poslední z důchodů úrok odvozoval od pozemkové renty. *Vlastnictví peněz vnímal jako potenciální vlastnictví půdy*, proto musí podle Pettyho peníze svému vlastníkovi přinášet důchod (stejný) jako půda vlastníkovi. Toto pojetí nesehrálo významnější roli v anglické ekonomii. Znamenalo však překonání dosavadních, především etických pohledů na úrok, který se v následujícím období kapitalistického rozvoje stane klíčovým důchodem v tržním systému.

Obr. 4.1: Souvislosti hodnotového pojetí ceny v klasické politické ekonomii

John Locke je představitelem novověkého britského empirismu a jedním ze zakladatelů liberalismu. Kriticky se staví proti Descartovi – odmítá jeho učení o vrozených idejích a tvrdí, že rozum je původně tabula rasa, nepopsaná deska, do které se teprve dodatečně obtiskují zkušenostní dojmy. Poznání je tak podle Locka celé empirické – „nic není v rozumu, co předtím nebylo ve smyslech“. Teprve nahlížením smyslových dojmů vytváří rozum ideje – dvojím způsobem:

- vlastním smyslovým vnímáním vyvolaným působením vnějších objektů (sensation)
- vnímáním vnitřním (reflexion).

Vedle filozofických byl autorem spisu *Několik úvah o následcích snížení úroku a stoupání hodnoty peněz* (1691). Je autorem i jiných spisů dokládajících jeho liberální postoje. Byl důslednější v interpretaci teorie pracovní hodnoty než Petty, což se projevovalo zejména tím, že hodnotu výrobku odvozoval od práce do výrobku vložené.

V peněžní teorii je možno ho řadit ke stoupencům kvantitativní teorie peněz, neboť si jednoznačně uvědomoval vztah mezi množstvím peněz v oběhu a cenovou hladinou.

Ve spisu *O občanské svobodě* (1690) se věnuje i otázkám vlastnictví. Vychází z toho, že všichni lidé jsou si rovni, a proto by půdu i jiné zdroje přírody měli vlastnit rovným dílem.

Člověk má právo na vlastnictví, které je přirozené, pokud vzniklo z jeho práce. *Vyslovuje tedy myšlenku, že práce tvořila přirozené hranice vlastnictví*, které byly zrušeny zavedením peněz. Došlo k majetkové nerovnosti a tím ke vzniku úroku a pozemkové renty.

Dudley North vydal *Rozpravy o obchodu (1691)*, ve kterých odmítl merkantilistické chápání bohatství. Zdůraznil, že blahobyt nezávisí na drahých kovech, ale na práci v zemědělství a průmyslu. Striktně odmítal zásahy státu a prosazoval požadavek svobody obchodu.

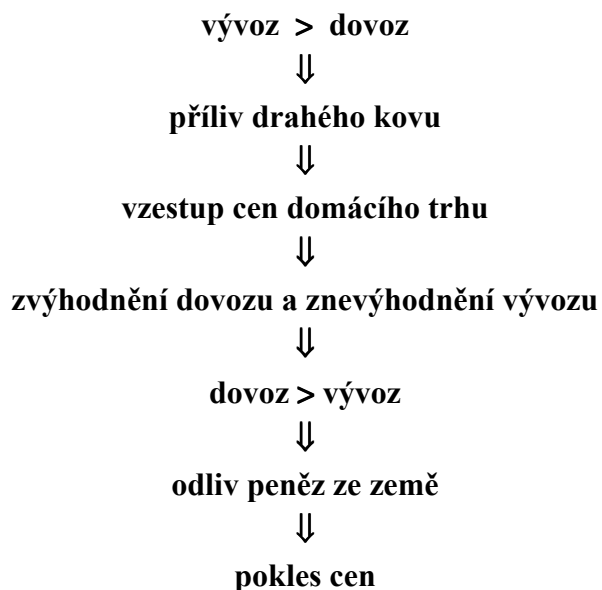
Řadí se k autorům, kteří vyjádřili myšlenku, že v ekonomice dochází k automatické regulaci množství oběživa. Peněz nemůže být nikdy mnoho ani málo.

Odmítá jak Childovo zákonné stanovení úrokové míry, i její určení množstvím oběživa (Locke). Úroková míra je výslednicí vztahu mezi nabídkou a poptávkou po zápůjčním kapitálu. Působení nabídky a poptávky je třeba ponechat volný průběh na všech trzích. Státní zásahy do působení zákona nabídky a poptávky jsou zdrojem potíží a způsobují škody.

David Hume představuje završení formativního období a je také nejvýraznější osobností. Jeho nejvýznamnější prací jsou *Politické rozpravy (1752)*, které jsou tvořeny eseji na ekonomická témata. Hume je velmi vyhraněným kritikem merkantilismu, odmítá ztotožňování bohatství s penězi a skutečným bohatstvím je podle něj množství národní práce.

Patří k mimořádně významným předchůdcům kvantitativní teorie peněz, neboť určuje tržní ceny množstvím oběživa. Domníval se, že zvýšení množství peněz v oběhu se vždy promítne do růstu cen. To ale znamená, že vychází z předpokladu plného využívání zdrojů. Vyslovený názor bývá také interpretován jako teze o neutralitě peněz (růst peněz v oběhu má vliv pouze na cenovou hladinu, nikoliv na reálnou ekonomiku – předpokladem je, že se nemění relativní ceny).

Pomocí kvantitativní teorie odmítal základy merkantilistické doktríny aktivní obchodní bilance. Pokud země dosáhla bilanci aktivní, pak platí:

Svoji argumentaci dovedl ještě dál, když dokazoval, že *země nemůže zvýšit svůj relativní podíl na světové zásobě zlata, pokud by nezvýšila svůj podíl na světové výrobě zboží*. Pokud je v každé zemi podíl zásoby zlata a ročního produktu stejný, pak neexistuje rozdíl mezi cenovými hladinami. (tzv. *Humův zákon*, který se prosazuje bez ohledu na hospodářskou politiku). Kdyby se např. v Anglii zvýšil podíl na světové zásobě zlata, obíhalo by více peněz a ceny by vzrostly. Obchodní bilance by vykazala schodek, jehož důsledkem by byl odliv zlata z Anglie. Systém směřuje k rovnováze: rozdělení zlata mezi země musí být proporcionální jejich výrobě zboží.

Humův výklad je příkladem interpretace samoregulačního mechanismu působícího v hospodářství, který vychází z liberálního přístupu k hospodářství. Další z vlastností Humova systému je schopnost odlišení reálných a peněžních jevů, které využil i v interpretaci úroku jako reálného jevu, nikoliv jevu peněžního. Argumentoval následovně: růst peněz v oběhu zvýší ceny a vypůjčovatelé budou nuceni vypůjčit více. Proto úroková míra neklesne, tzn. není určována peněžními, ale reálnými faktory na trhu kapitálu. V pozadí je míra investování a míra úspor.

4.3 Formativní období ve Francii a jeho představitelé

Formativní období ve Francii je srovnatelně dlouhé, ale obsahově odlišné. Do vývoje názorů se promítla řada specifík ovlivňujících vývoj ve Francii v oblasti politické, společenské i hospodářské.

Hlavní představitelé formativního období ve Francii:

***Pierre de Boisguillebert* 1646 – 1714**

***Richard Cantillon* 1680 – 1734**

***John Law* 1671 – 1729**

fyziokraté:

***Francois Quesnay* 1694 – 1774**

***Anne Robert Turgot* 1727 – 1781**

***Dupont de Nemours* 1739 – 1817**

***Victor Mirabeau* 1715 – 1789**

Fyziokraté představuje zcela originální proud formativního období, natolik vnitřně specifický, že o nich pojednáme v následující subkapitole.

Všeobecně je za prvního představitele nového myšlenkového proudu považován ***Pierre de Boisguillebert***, jehož názory jsou orientovány ostře protimerkantilisticky. Jeho spis *Zevrubná zpráva o Francii za nynější vlády (1697)* i následující *Stav Francie (1707)* podrobují colbertismus kritice, a to zejména jeho negativní dopady na zemědělství, které prezentuje jako nejvýznamnější odvětví hospodářské činnosti. Odmítá drahé kovy jako národní bohatství, to podle autora spočívá ve statcích, které jsou k dispozici pro uspokojování potřeb členů společnosti. Požadoval daňovou reformu, která by snížila zejména daně zemědělců, kritizoval vysoké státní výdaje a politiku zvyšování státního dluhu.

Boisguillebert *vnáší do francouzského ekonomického myšlení ideu liberální*, vyslovuje se proti zasahování vlády do hospodářství. V pozadí teze „*Není nutná pozitivní činnost, má-li se dosáhnout velkého blahobytu, postačí zanechání činnosti (státu)*”⁷ je sice neurčitá, ale již

⁷ Citováno podle Gide, Ch., Rist, Ch.: Dějiny nauk národohospodářských. Sv. I. Praha 1915, str. 51

vnímaná idea přirozeného řádu, přirozené harmonie, která je činností státu narušována. Francouzské ekonomické myšlení ovlivňuje i dělení společnosti na třídy. Rozlišuje dvě třídy, jednu tvoří ti, kteří pracují a mezi nimi vyzvedá zemědělce, druhá třída žije v zahálce.

V kritice merkantilistického absolutizování peněz jako bohatství národa jde až k prohlášení peněz za příčinu všech problémů a doporučuje nahradit plnohodnotné peníze neplnohodnotnými papírovými penězi.

Na rozdíl od francouzských následovníků *rozpracovává hodnotový přístup k ceně a odlišuje pravdivou cenu (hodnotu) od tržní ceny*. Velikost pravdivé ceny odvozuje od práce vložené do výrobku. Dokonce si uvědomuje schopnosti tržního mechanismu, když velikost hodnoty vztahuje k tzv. *společensky nutné pracovní době*, kterou podle něj na trhu stanovuje mechanismus volné konkurence (obdobný pohled bude v anglické ekonomii uplatňovat až D. Ricardo). Ten chápe jako nástroj rozdělení celkového fondu práce ve společnosti do jednotlivých oborů (popisuje alokační funkci trhu) podle společensky nutných nákladů na výrobu. Teorii rozdělování ještě nerozpracovává, mzdu chápe pouze jako existenční minimum.

Z kritiky merkantilistické politiky vychází i jeho doporučení nahrazení nepřímých daní důchodovou daní, přičemž zemědělci by měli platit daň v naturáliích a přitom by, jak bylo uvedeno výše, bylo sníženo daňové zatížení zemědělců.

Osobností, která neměla francouzský původ, ale přesto měla vliv spíše ve Francii, byl irský bankéř **Richard Cantillon** a jeho spis *Pojednání o povaze obchodu (napsáno kolem roku 1730, ale vydáno až posmrtně 1755 fyziokraty)*. V Anglii se dílo dočkalo uznání až díky upozornění W. S. Jevonse (jeden ze zakladatelů teorie mezní užitečnosti práci znovu vydal v r. 1881), který označil tento spis za první systematické pojednání o ekonomii.

Cantillon nepovažoval aktivní obchodní bilanci za zdroj národního bohatství, přesto ji považoval za výhodnou a doporučoval státní regulaci zahraničního obchodu, neboť drahý kov byl pro něj nejlepší rezervou státu. Upozorňoval na to, že přílivem drahého kovu může docházet k růstu mezd a cen, čímž by byla výhoda aktivní bilance negována. Přispěl k propracování teorie samoregulace, nahlížel na hospodářství jako na organický celek, který má tendenci udržovat přirozenou rovnováhu.

Rozlišoval hodnotu (normální cenu) a tržní cenu. Hodnota nekolísá, je těžištěm tržních cen. Hodnotu odvozoval od množství práce a množství půdy potřebné na výrobu výrobku. Poptávka a nabídka mohou tržní cenu odchylovat od hodnoty (normální ceny).

K jeho přínosům je možno přiřadit především překonání Pettyho stanovení ceny půdy. *Cantillon přichází s ideou kapitalizace pozemkové renty*, tržní cena je odvozena od výše pozemkové renty v závislosti na úrokové míře tak, aby uložena v bance přinášela úrok ve výši renty.

V teorii peněz si uvědomil nejen vztah mezi množstvím peněz a cenovou hladinou, ale zkoumal dopady změny množství v závislosti na tom, do číh rukou se dodatečné peněžní prostředky dostávají (tzv. *Cantillonův efekt*). Jestliže se dodatečné peněžní prostředky dostanou do rukou těch, kteří je vydávají na spotřebu, roste poptávka a roste cenová hladina.

Pokud je ale příliv peněz z aktivní obchodní bilance, která je výsledkem rozvoje podnikatelských aktivit obchodníků a výrobců, nasměrován do jejich rukou, pak je vydávajících na investice (omezeně na spotřebu) a roste spíše výroba a obchod nežli cenová hladina.

John Law se zabýval jako bankéř výlučně otázkami peněz a ovlivnil francouzské myšlení spíše negativním dopady své činnosti. Jeho spis *Pojednání o penězích a obchodu s návrhem, jak zásobit národ penězi* je cílově spjat s merkantilistickou politikou. Jeho pojetí peněz je charakteristické preferováním papírových peněz, které považuje za výhodnější než peníze zlaté (hodnotové). Argumentoval nízkými náklady na výrobu a dopravu a rovněž tím, že nebudou stahovány z oběhu a jejich kupní síla je nezávislá na změnách hodnoty drahého kovu, jevu velmi aktuálního v tehdejší Evropě. Ve svém projektu peněžní reformy prohlašoval za optimální vázat vydávání papírových peněz na hodnotu nemovitostí. V praxi však ani toto kritérium nerespektoval. Jeho projekt byl odmítnut v Anglii i Skotsku. Možnost realizace mu byla nabídnuta až udělením licence ve Francii v r. 1716, kde se jeho banka stala o rok později cedulovou bankou. Emise bankovek byla vázána na hodnotu akcií Společnosti Západu, která prodávala akcie ve francouzské Louisianě a Mississippi. V roce 1720 byl jmenován ministrem financí, ale krach této společnosti v témže roce znamenal zahlcení oběhu přebytečnými bankovkami, což vyústilo v rozložení francouzské měny a vyhocení problémů způsobených colbertismem.

4.4 Fyziokraté

Ekonomické učení fyziokratů je považováno za příklad první ekonomické školy v historii, současně je ilustrací toho, jak se specifické podmínky země mohou promítnout do konstrukce soustavy ekonomických názorů, změnit posloupnost preferencí a ovlivnit způsob interpretace identického poznatku.

Název fyziokraté je odvozen od *fyziokracie – vlády přírody*, termínu, který v r. 1768 použil příslušník školy **Dupont de Nemours** ve spisu *Fyziokracie či základní vládní zřízení, nejvýhodnější pro lidstvo*. Učení fyziokratů uvedl v širší známost A. Smith, když zdůraznil, že existují dva systémy myšlení – obchodní (merkantilismus) a zemědělský (fyziokratismus).⁸ Členové školy se však označovali jako ekonomové.

Časová působnost fyziokratů není dlouhá a nepřesahuje čtvrt století. Škola působí v letech 1756 – 1778. Její vliv je v té době umocněn těsnými kontakty na královský dvůr, což byl jeden z faktorů, který v předrevoluční Francii 80. let působil na jejich zapomnění.

Ústřední osobností školy byl **Francois Quesnay**, původním povoláním lékař, který se stal osobním lékařem krále Ludvíka XV a madame Pompadour. Tím se stal také uznávanou osobností ve Versailles. Kolem roku 1750 se začal zajímat o hospodářské otázky a poměrně brzy se tento zájem zhmotil v jeho, byť nepříliš rozsáhlých, spisech. V roce 1756 se však začíná objevovat ve Velké francouzské encyklopedii série článků k hospodářským otázkám. Mezi nimi je i Quesnayova stať *O nájemcích* a o rok později *O obilí*. V roce 1758 se objevuje nejslavnější práce *Ekonomická tabulka* a jeho publikační činnost je završena v roce 1760 *Všeobecnými zásadami hospodářské vlády v zemědělském království*. Tyto práce je možno využít k presentaci základních charakteristik učení fyziokratů, neboť práce ostatních autorů z těsného okolí Quesnaye, spíše jeho myšlenky popularizují. K těmto autorům ještě patří, vedle uváděného Duponta de Nemours, autor spisů *Přítel lidí* (1756), *Teorie daní* (1760), *Zemědělská filozofie* (1763), **Victor Mirabeau**. K významným osobnostem patří také **Mercier de la Rivière (1720 – 1794)**, který je autorem práce *Přirozený a základní řád politických společností* (1767), aj.

Fyziokraté reagovali na devastaci zemědělství colbertismem, byli ovlivněni i finanční krizí způsobenou experimenty J. Lawa. Fyziokratismus se utvářel v rámci širšího myšlenkového proudu, jehož byl součástí – francouzského osvícenství. Proto je možno fyziokraty zařadit

⁸ blíže A. Smith: pojednání o postatě a původu bohatství národů. Kniha IV.

mezi filozofická učení o přirozeném řádu. Idea přirozeného řádu se stala pro fyziokraty typickou a představovala specifické vyjádření myšlenky, že hospodářství má své vlastní zákonitosti, které mu umožňují, aby fungovalo bez zásahů zvenčí a pokud je hospodářství ponechán prostor pro prosazování těchto zákonitostí, je dosaženo relativně nejlepšího hospodářského výsledku. Pro fyziokratické chápání přirozeného řádu je charakteristické:

- **přirozené je chápáno jako protipól subjektivního, tedy nezávislé na lidské vůli a chtění. Přirozené zákony jsou objektivní.**
- **přirozené je však pro ně také neměnné, věčné.**

Fyziokraté se sdílením ideje přirozeného řádu přiřadili ke stoupencům ekonomického liberalismu. Přitom platí, že fyziokraté přirozeným řádem rozumí řád stanovený Bohem. Precizně to vyjádřil *M. la Riviere*: „*Zákony jsou neodvolatelné, prýští z povahy lidí a věcí, jsou výrazem vůle Boží. Všechny naše zájmy, všechna naše úsilí se spojují a utváří v našem společném štěstí harmonii, již můžeme považovat za dílo dobročinného božstva, které si přeje, aby země byla obývána šťastnými lidmi.*“⁹ Podle Quesnaye je respektování přirozených zákonů a výchova společnosti k jejich poznání a podřízení se, základní funkcí státu. Přirozený řád se opírá o jistotu vlastnictví, kterou musí zabezpečit svrchovaná moc.

Idea přirozeného řádu je i formou kritiky merkantilismu. Vzhledem k charakteru celého učení je zajímavé, že při kritice merkantilismu vycházejí z principu ekvivalence ve směně, i když hodnotovou teorii ceny nerozpracovali. Při ekvivalenci je hromadění peněz v zemi pouhou záměnou vytvářeného bohatství ve statcích za jeho peněžní formu, skutečné bohatství se mění za potenciální.

Odmítání merkantilistické interpretace bohatství je u fyziokratů, jako celé klasické politické ekonomii spojeno s důrazem na výrobu jako sféru tvorby, ale na rozdíl od ostatních přístupů je pro ně charakteristické zdůraznění zemědělské výroby, která jediná je produktivní. Tato *vylučnost postavení zemědělské výroby* je založena na několika vlivech:

- **zemědělství bylo hlavním odvětvím** a bylo merkantilismem zdevastováno
- jádrem ekonomické interpretace je učení o čistém produktu, a ten vzniká pouze v zemědělství. **Čistý produkt je chápán naturálně** jako přebytek produkce nad jejími věcnými náklady.
- **čistý produkt vzniká pouze v zemědělství, je-li odděleno užívání půdy od vlastnictví a vzniká rentový vztah.** Čistý produkt je v podobě renty odváděn vlastníkovi půdy.

Proč vzniká čistý produkt pouze v zemědělství? Zemědělství bylo zdrojem renty, která neexistuje ani v průmyslu, ani v obchodu. Představa produktivnosti je úzce spjata s naturálním pohledem na výrobu. ***Fyziokraté rozlišují dva druhy výrob:***

- výroby, ve kterých stávající látky mění pouze své tvary. K jejich hodnotě se připojuje pouze hodnoty opotřebovaných nástrojů a surovin, dále hodnota potravin těch, kteří pracují. ***Taková činnost je sterilní, dochází k pouhému sečítání bohatství.***
- výroby, ve kterých vzniká něco nového, co má podobu fyzického růstu hmoty (růst rostlin resp. zvířat). ***Taková činnost je produktivní.*** Zemědělství je produktivní, protože je schopno platit rentu.

Poznámka: výrobní náklady jsou tvořeny (v případě malovýroby) nutným produktem, u kapitalistických výrob: materiální náklady, mzdy dělníků a zisk jako mzdu kapitalisty.

⁹ Citováno podle Gide, Ch., Rist, Ch.: Dějiny nauk národohospodářských, Praha 1928, str. 14

Od učení o čistém produktu odvozovali rovněž:

- třídní strukturu společnosti, kterou tvoří tři třídy – zemědělci (produktivní), řemeslo a obchod (sterilní) a konečně třída vlastníků půdy, která pobírá rentu.
- na kapitál, který dělí na produktivní (v zemědělství) a neproduktivní.
- Produktivní kapitál dělí na 3 složky
 - *roční zálohy* – to co v daném roce musí být vynaloženo, aby výroba mohla probíhat (osev, hnojení, hnojení a výživa osob, které se podílí na zemědělských výrobcích).
 - *původní zálohy* – kapitál, který prochází procesem postupného opotřebení
 - *zálohy investované do půdy* – náklady na kultivaci půdy.

Nejvýznamnějším a zcela originálním přínosem je Ekonomická tabulka¹⁰, která vychází z dělení na sterilní a produktivní činnost a tomu odpovídající dělení společnosti. Ekonomická tabulka představuje pokus o modelové vyjádření reprodukčního procesu (opakování výroby). Konstrukce sledovala širší cíle a souvislosti než jsou přímo graficky vyjádřeny.

- vedle ilustrace reprodukčních toků šlo o ilustraci zákonitostí výroby, především hledání odpovědi, jaká podmínka musí být splněna, aby se výroba mohla znovu obnovit
- měla posloužit jako argumentace ve prospěch nezasahování státu do hospodářství
- měla být využita k argumentaci doporučení změny daňového systému.

Konstrukce vychází z několika předpokladů:

1. jedná se o prostou reprodukci (obnovení výroby v původním rozsahu)
2. ekonomika je uzavřená
3. zachyceny jsou pohyby (směnné transakce) mezi třídami

V ekonomické tabulce je zachyceno pět tržních transakcí. Společnost je v duchu předchozího výkladu rozdělena na tři třídy, produktivní, sterilní a vlastníky půdy. Ekonomická tabulka je ilustrací reprodukčního procesu. Quesnay hledá odpověď na reprodukční otázky a problémy:

- prostá reprodukce je podmíněna realizací toho, co je vyprodukováno, přičemž struktura výstupu musí být taková, aby mohla být obnovena použitá zařízení, nahrazeny spotřebované suroviny a reprodukován osobní činitel výroby.
- základní otázkou je, zda je to možné a za jakých podmínek (colbertismus znemožnil reprodukci francouzského zemědělství).

Konstrukce tabulky vychází z toho, že pro jednotlivé třídy platí:

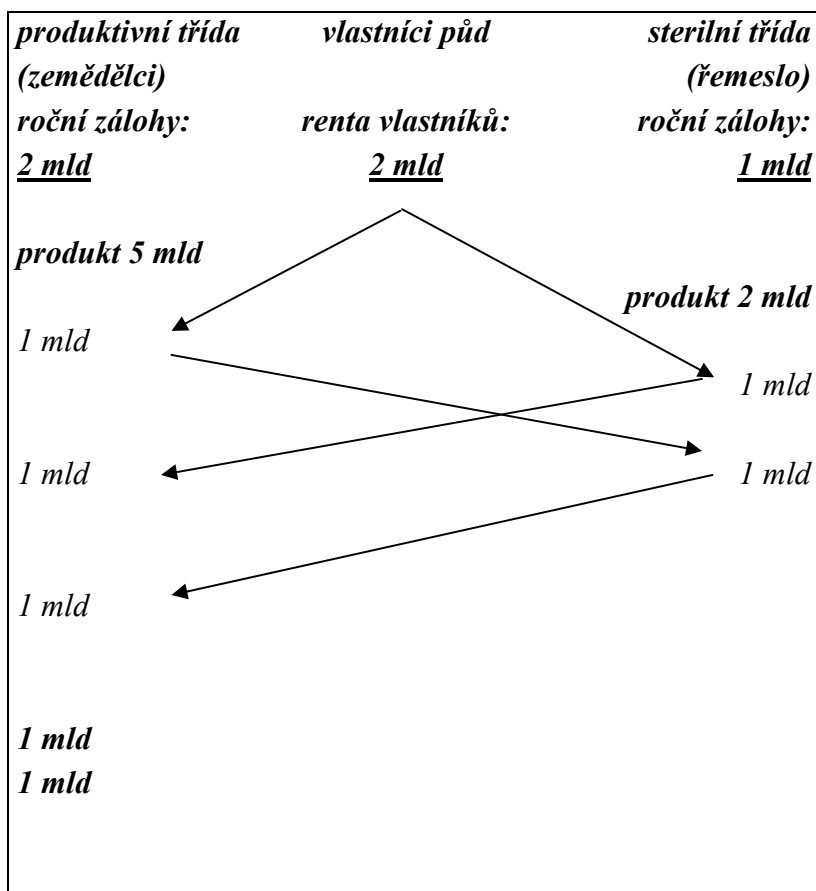
- **Produktivní třída** musí vynaložit roční zálohy ve výši 2 mld k tomu, aby vyprodukovala roční produkci ve výši 5 mld.
- **Sterilní třída** pomocí záloh 1 mld vyprodukuje produkt 2 mld.
- **Vlastníci půdy** pobírají rentu a jejich funkcí je pomocí peněz uvést celý koloběh tržních transakcí do pohybu.

V tabulce jsou roční zálohy obou výrobních tříd zapsány (podtržené) a roční produkty jsou rozepsány tak, aby byl přehledný počet a posloupnost tržních transakcí. Každá šipka je

¹⁰ Markýz de Mirabeau: „ Co je svět světem, jen tři velké vynálezy dávaly státním pospolitostem hlavně vnitřní pevnost, kdežto mnohé jiné vynálezy je pouze obohacovaly a ozdobovaly. P první je vynález písma, které jediné dává člověku schopnost přenášet beze změny dále zákony, smlouvy, kroniky a objevy. Druhý je vynález peněz, jež jsou pojítkem při všech stycích mezi vzdělanými pospolitostmi. třetí je ekonomická tabulka, výsledek to obou vynálezů předcházejících, který je oba dovršuje tím, že zdokonahuje jejich cíl. Je to velký objev naší doby, jehož ovoce budou sklízet teprve naši potomci.“ In: Smith, A: cit. dílo, sv. 2, str. 254.

zobrazením současně fyzického toku (výrobky směřují od subjektu, ke kterému směřuje šipka) a peněz (vydává nakupující subjekt, od kterého šipka vychází).

Obr. 4.2: Ekonomická tabulka

Posloupnost tržních transakcí:

1. Pozemkoví vlastníci nakupují za 1 mld potraviny od produktivní třídy
2. Pozemkoví vlastníci nakupují za 1 mld řemeslné výrobky od sterilní třídy. (Tím končí funkce této třídy, která vydala peníze, které měla a získala statky ke spotřebě).
3. Sterilní třída nakupuje za utrženou 1 mld od produktivní třídy potraviny
4. Produktivní třída má nyní 3 mld v produkci a 2 mld v penězích. Nakupuje u sterilní za 1 mld nástroje potřebné k doplnění původních záloh.
5. Sterilní třída za tuto utrženou 1 mld nakoupí u produktivní třídy suroviny potřebné pro další výrobu.

Po uskutečněných transakcích je situace následující:

Produktivní třída má:

- 2 mld ve vytvořené produkci, které použije jako roční zálohy. Může vyrábět.
- 2 mld produkce se proměnily v tržby (jsou v penězích) a budou odvedeny vlastníkům půdy jako pozemková renta.
- 1 mld produkce se proměnila v obnovu původních záloh.

Pozemkoví vlastníci:

- 2 mld v penězích vyměnily za potřebné statky řemeslné a zemědělské. Následně jim bude odvedena pozemková renta v původní výši, která jim umožní i v následném roce spotřebovávat.

Sterilní třída:

- 1 mld má v podobě potravin ke spotřebě
- 1 mld má v podobě surovin k výrobě (roční zálohy příštího roku).

Po uskutečnění pěti tržních transakcí a odvedení pozemkové renty se schéma zobrazující roční tok ocitá v situaci identické s výchozí, tzn., je možno znovu vyrábět produkt ve stejném rozsahu. Jsou vytvořeny podmínky pro reprodukci výrob a bohatství. Problém reprodukce je vyřešen.

Ekonomická tabulka však byla využita fyziokraty k argumentaci ještě jednoho požadavku, který s reprodukcí úzce souvisí. Problematika zdanění. Ze zobrazení je poměrně jednoduše odvoditelný požadavek jediné daně, která by měla být uvalena pouze na čistý produkt a samozřejmě až poté, kdy je odveden do rukou vlastníků půdy v podobě renty. Jakékoliv zdanění produktivní či sterilní třídy by znamenalo, že nemůže být obnovena výroba v původním rozsahu.

Anne Robert Turgot je považován za druhou nejvýznamnější osobnost fyziokratizmu, přesto, že nesdílí všechny ideje. Např. za produktivní považuje i průmysl a obchod. Nejvýznamnější z jeho prací jsou *Úvahy o tvorbě a rozdělování statků* (1776). Turgot vstoupil do historie i jako ministr financí Ludvíka XVI. v letech 1774 – 1776. V této funkci připravil a vydal šest ediktů, které oslabovaly stávající uspořádání a vytvářely příznivější podmínky pro kapitalistický rozvoj (zrušení omezení ve vnitrostátním obchodu s obilím, zrušení cechů a privilegií mistrů, zrušení dovozních cel). Edikty se setkaly s odporem dvora, zvláště návrh daňové reformy (jediná daň z půdy) a Turgot byl penzionován.

Turgot je významnou osobností v diskusích o úroku. V polemice s kanonisty zdůrazňuje, že úrok je ospravedlnitelný, je-li placen dobrovolně, bez přinucení. Navíc spojoval úrok s produktivností kapitálu. Je mu blízké chápání úzkého vztahu mezi úrokem a rentou, zdůrazňuje však, že *úrok musí být vyšší než renta, aby byla odměněna rizika spojená s jeho investováním*.

4.5 Kontrolní test

1. Charakteristické pro ekonomické názory formativního období klasické politické ekonomie (KPE) bylo

- a) zdůrazňování peněz jako základní formy bohatství
- b) upřednostňování obchodu jako sféry tvorby bohatství
- c) staví se kriticky ke státnímu intervencionismu
- d) ekonomické zákony jsou výsledkem uplatnění právních norem

2. Formativní období KPE

- a) začíná ve druhé polovině 16. století
- b) skončilo rokem 1871
- c) se rozvíjelo od poloviny 17. do poloviny 18. století
- d) je spjata s dílem T. Akvinského

3. Počátek hodnotové teorie

- a) není spjat s formativním obdobím
- b) je obsažen v díle W. Pettyho
- c) rozpracovali merkantilisté
- d) znamená vyvrácení principu ekvivalence

4. D. Hume je spojován

- a) s kritikou teorie pracovní hodnoty
- b) se zavedením peněz
- c) odmítáním peněz
- d) kritikou merkantilistického pojetí platební bilance

5. Kapitalizace pozemkové renty

- a) je teorie vysvětlující úrok
- b) je teorie R. Cantillona vysvětlující vztah renty a ceny půdy
- c) je vysvětlena W. Pettym
- d) je investovaná pozemková renta

6. Do formativního období KPE patří

- a) W. Petty, P. Boisquillebert, R. Cantillon
- b) J. Locke, D. Hume, J. B. Colbert
- c) J. Bodin, D. Hume, F. Quesnay
- d) R. Turgot, J. Locke, T. Mun

7. Přirozené zákony

- a) jsou dány legislativní úpravou hospodářských poměrů
- b) jsou výsledkem působení přírodních sil
- c) jsou objektivní a sloužily ke kritice merkantilismu
- d) neumožňují liberální přístup k hospodářství

8. Ekonomická tabulka

- a) označení pro vztah příjmů a nákladů obchodníka
- b) byla rozpracována J. Lawem
- c) si nevšímala výdajů zemědělců
- d) je prvním modelem reprodukčního procesu výroby

9. Daňová reforma fyziokratů

- a) usilovala o maximalizaci příjmů do královské pokladny
- b) měla vytvořit podmínky pro obnovení zemědělských výroby
- c) sledovala rozvoj obchodu
- d) měla posílit význam pozemkové renty

10. Ekonomické učení formativního období

- a) se vyznačuje preferencí obchodu před výrobami
- b) klade důraz na rozvoj peněz
- c) má liberální východiska v přístupu k hospodářství
- d) vyloučilo princip ekvivalence ve směně

Odpovědi: 1c, 2c, 3b, 4d, 5b, 6a, 7c, 8d, 9b, 10c

5 VÝZNAM POLITICKÉ EKONOMIE A. SMITHA PRO VZNIK EKONOMIE JAKO VĚDY

5.1 Základní souvislosti vzniku Smithovy ekonomie

Smith zaujal ve vývoji ekonomického myšlení místo, pro které je všeobecně považován za zakladatele ekonomie jako vědy. V souvislosti s jeho hodnocením se velmi často zdůrazňuje, že ve skutečnosti v jeho díle není obsaženo mnoho originálních myšlenek a přesto není jeho pozice zpochybněna. *Adam Smith (1723 - 1790)* na své předchůdce navázal, byl jimi ovlivněn a pokusil se vytvořit ucelený systém ekonomických názorů obsahující teorii výroby i rozdělování. Jeho přístup se stal komplexnější a odpovídal všeobecně akceptovatelnému přístupu vědy 18. století.

Stejně jako řada předchůdců i Smith se nejdříve profiloval v jiném oboru a teprve později se začal systematicky zabývat ekonomikou. Studoval literaturu i morální filozofii. V roce 1751 byl jmenován profesorem logiky na univerzitě v Glasgow, kde později vedl katedru morální filozofie (do roku 1764). Z tohoto období pochází jeho druhý nejvýznamnější spis: *Teorie mravních citů*. V letech 1764-1766 působil jako vychovatel mladého šlechtice a cestoval po Evropě, pobývali rovněž ve Francii, kde se seznámil s Quesnayem i Turgotem. Po návratu se 10 let plně věnoval práci na přelomovém díle vývoje ekonomie: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů (1776)*.

Smithovo dílo završuje období protimerkantilistické kritiky pozitivním rozpracováním nové soustavy názorů vyjadřující zcela odlišné chápání hospodářství a jeho funkce. Smithova Anglie uplatňuje v zahraničním obchodě řadu praktik zavedených merkantilisty (vysoká cla, různé další formy protekcionismu, navigační akty atd.), na druhé straně se stále výrazněji projevuje vliv liberalismu na společenskovední myšlení.

Na rozdíl od předchůdců, zaujímá ve výkladu Smithovy ekonomie významné místo *snaha vysvětlit mechanismus fungování tržního hospodářství*, tedy ukázat mechanismus, kterým se prosazuje optimální alokace zdrojů při prosazování laissez faire. Růst bohatství společnosti vnímá jako důsledek sledování prospěchu každého člena společnosti, což je hlavním zdrojem celkově optimistické soustavy ekonomických názorů.

Charakteristické znaky Smithovy politické ekonomie:

- **hospodářský liberalismus**
- **zdrojem bohatství společnosti je vynakládání práce**, a to její množství a produktivita
- **dělba práce je významným činitelem hospodářského růstu**
- **kapitál je vynakládán za účelem dosažení zisku**
- **akumulace kapitálu**, která ovlivňuje úroveň produktivity práce, je nutnou podmínkou rozvoje
- **předpokládá, že automaticky dochází k přeměně úspor v investice**
- **sklon ke směňování**, který je člověku vlastní, představuje impuls, který **uvádí do pohybu celý hospodářský systém**

5.2 Neviditelná ruka trhu

Idea *laissez faire* je spojována s tzv. neviditelnou rukou trhu. Tento princip vyjadřuje a obsahuje mnohem širší souvislosti, než pouhý protimerkantilistický obsah. Je to dáno tím, že Smith především:

- sdílí ideu přirozeného (spontánního) řádu
- spojuje jeho prosazování v hospodářství s ekonomickou svobodou
- ekonomickou svobodu dovádí do pokusu popsat ekonomické chování člověka
- dospívá k závěru o možném prosazování harmonie individuálního a společenského zájmu, čímž *překonává tradiční vidění rozpornosti individuálního a společenského*, prosazující se ve filozofii a etice předchozích období. Smith *ukázal, že egoismus individua (jeho sobecký zájem) se nemusí stát nutně neslučitelným se zájmem (blahobytem) všech.*

Jeho přístup k výše uvedeným souvislostem je založen na představě, že všechny ekonomické jevy a procesy jsou odvozeny z přirozené povahy člověka. Ten sleduje svůj soukromý osobní zájem a tím uvádí do chodu síly, které jsou zdrojem pohybu celého systému a jeho vývoje. *Neviditelná ruka trhu pak vyjadřuje mechanismus utváření souladu (harmonie) individuálního a společenského zájmu.* Na rozdíl od pozice morální filozofie, ve které za základní lidské vlastnosti považuje solidaritu a dobročinnost a od kterých také odvozuje uspořádání společnosti, se v *Bohatství národů* stalo východiskem sledování vlastního prospěchu. To je také nej přirozenější vlastností člověka a umožnilo to Smithovi aplikovat liberální přístup na pojetí samotného předmětu ekonomie. Analýza mechanismu, kterým se prosazuje onen spontánní řád garantující nejen bohatství společnosti, ale především jeho růst *„...každý sleduje pouze vlastní zisk a jako v řadě jiných případů ho vede jakási neviditelná ruka, aby pomáhal dosáhnout cíl o který mu vůbec nejde.... Tím, že sleduje vlastní zájmy, nejednou prospěje zájmům společnosti více, než kdyby jim chtěl skutečně prospět“.*¹¹

Smithovo dílo završuje kritiku merkantilismu, zdůrazňuje, že vměšování státu do hospodářství představuje významnou bariéru rozvoji a tedy růstu bohatství, ale neomezuje se pouze na identifikaci této příčiny. Neméně významnou je pro něj nedostatek kapitálu. Proto v jeho systému zaujímá závažné místo akumulace kapitálu, proto také kritizuje neproduktivní spotřebu a na druhé straně vyzvedá spořivost doplněnou předpokladem o automatické přeměně úspor v investice (tedy akumulaci kapitálu).

Práce, produktivita práce, dělba práce, akumulace kapitálu a velikost trhu představují základní kategorie tržního hospodářství a jeho rozvoje. Práce je zdrojem bohatství a protože bohatstvím rozumí statky ve smyslu výrobků schopných uspokojovat potřeby, je pro něj produktivní pouze práce vynakládaná v oblasti materiální výroby (na rozdíl od fyziokratů nejen práce v zemědělství, ale také v průmyslu, resp. řemeslo). Neproduktivní pro něj byla práce spojená s poskytováním nehmotné služby. Rozhodujícím činitelem růstu bohatství je však dělba práce. Vycházel přitom z toho, že celkový fond práce je ve společnosti dán, ale nepředstavuje bariéru jednoznačně omezující velikost produktu, ten závisí na tom, jak produktivně bude práce vynaložena a dělba práce je faktorem ovlivňujícím produktivitu práce. Produktivita roste především v důsledku:

- růstu zručnosti a pracovních dovedností řemeslníků
- lepším využíváním pracovní doby (organizace vynakládání práce)
- zdokonalením nástrojů a jejich přizpůsobování pracovním úkonům.

¹¹ Smith, A.: Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Sv. 2. Praha 1958, str. 35

Do třetího faktoru se sice promítá skutečnost, že se jedná o ekonomii manufakturního období, ale současně je zde přesně zachycen vliv kapitálu (co do množství a zejména kvality) na výkonnost, v tomto případě prostřednictvím produktivity práce. Zatímco v rámci manufakturního rozvoje dělby práce naráží na dané hranice, dělba práce mezi jednotlivými výrobci ve společnosti je oním skutečným zdrojem růstu. Tím je ovšem dána těsná vazba mezi dělbou práce a trhem, resp. velikostí trhu a také její vztah na dostatek kapitálu.

Smith zdůrazňuje, že národy, které dokázaly odbourat bariéry obchodu a vytvořily podmínky pro růst národního trhu, vytvořily současně podmínky pro prohlubování dělby práce s příslušným efektem směrem k růstu národního bohatství. Celý proces se dále umocňuje rozšířením na mezinárodní rámec. Proto také Smith rozhodně vystupuje s požadavky na vytvoření podmínek svobody obchodu mezi národními ekonomikami. Proti merkantilistické doktríně obchodní bilance staví doktrínu svobodného obchodu, ve které mezinárodní dělba práce umožňuje realizovat efekty v podobě růstu národního bohatství.

5.3 Teorie hodnoty

Hodnotová teorie A. Smitha se utvářela především jako teorie pracovní hodnoty. Navazuje na předchůdce tím, že:

- vychází z *principu ekvivalence*, jako základního pohledu na cenu a směnu
- usiluje o identifikaci obsahu (tj. hodnoty), na jehož základě se utváří ekvivalentní směna.
- usiluje o nalezení způsobu jak vyjádřit velikost hodnoty. „*Jaká je skutečná míra této směnné hodnoty, neboli v čem záleží skutečná cena všeho zboží.*“¹²
- je přesvědčen, že při odhlédnutí od konkrétní jednotlivé transakce, je možno považovat tržní cenu za peněžní vyjádření hodnoty (což se prosazuje především v dlouhém období).

Současně se jeho přístup odlišuje tím, že:

- pomocí hodnotové teorie ***se snaží popsat mechanismus fungování trhu***, ve kterém hodnota představuje rovnovážný bod dílčího trhu.
- ***potlačuje předklasický etický obsah principu ekvivalence*** (a ceny) a nahrazuje jej reprodukční funkcí ceny. Tzn. cena musí být taková, aby umožňovala obnovení výroby statků.

Při analýze zboží vycházel z myšlenkového schématu, které se rozvíjelo v předchozích stoletích, tzn. odlišení užitné hodnoty a směnné hodnoty. I v jeho podání zůstává užitná hodnota kategorií výroby, je souborem vlastností, které statek ve výrobě získává a které mu umožňují uspokojovat potřeby. Jako taková je nezbytným předpokladem směny. Ve vzájemném vztahu užitné a směnné hodnoty však naráží na problém, který vstoupil do historie jako tzv. ***Smithův paradox***. Ten souvisí s tím, že v některých úvahách chápe užitnou hodnotu ve smyslu užitečnosti. Paradox hodnoty byl pro něj současně důkazem, že směnná hodnota (cena) není závislá na užitné hodnotě (užitečnosti). Jako příklad uvádí diamant a vodu, kde pokud se jedná o užitečnost, je voda velice užitečná, ale její hodnota je ve srovnání s diamantem zanedbatelná.

Hodnotová teorie A. Smitha je založena na rozlišení mezi tzv. přirozenou a tržní cenou. Tržní cena je cenou za kterou se na trhu prodává a z dlouhodobého hlediska tenduje k ceně přirozené. *Přirozená cena není závislá na vztahu nabídky a poptávky, ale je ovlivněna (determinována) náklady.*

Poznámka: Na rozdíl od interpretace ceny v soudobé ekonomii je zde položen důraz na:

¹² Smith, A.: Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Sv. 1, str. 49

- reprodukční funkci ceny související se základním řešeným problémem, tj. růstem bohatství, jehož předpokladem je opakovaná a rozšiřující se výroba statků.
- nepřihlíží se k vzácnosti statku jako faktoru ovlivňujícímu cenu. Paradox hodnoty je pokračovateli (Ricardo) odstraněn tím, že veškeré úvahy se vztahují pouze k reprodukovatelnému zboží.

Popis mechanismu kolísání tržní ceny kolem ceny přirozené je přesným popisem fungování tržního mechanismu. „Jestliže u loveckého národa například vyžaduje ulovení bobra obvykle dvojnásobnou práci nežli ulovení jelena, měl by se jeden bobr přirozeně směřovat za dva jeleny... Je přirozené, že co je obvykle produktem práce dvou dnů nebo dvou hodin, by mělo mít hodnotu dvakrát větší než to, co je obvykle produktem práce jednoho dne nebo jedné hodiny.“¹³

Ve svém popisu má na mysli, že právě takový poměr se spontánně ve směně utváří, neboť každý jiný by znamenal, že je výhodnější zabývat se jednou činností ve srovnání s druhou činností. Změna činnosti se projeví změnou nabídky, výhodnější tržní cena poklesne (na úroveň ceny přirozené) a tržní cena méně výhodné (pracovně náročnější) činnosti vzroste (na úroveň ceny přirozené).

Pro vývoj hodnotové teorie klasické politické ekonomie se stala závažnou Smithova snaha identifikovat obsah (strukturu) hodnoty. „Z kterých jednotlivých složek se skládá skutečná cena.“¹⁴ Odpovídá, že „**hodnota, kterou dělníci přidávají surovině, rozpadá se na dvě složky: jedna z nich platí jejich mzdu, druhá zisk zaměstnavatele z veškerého kapitálu, který vložil do materiálu a mezd.**“¹⁵

Hodnota, kterou dělníci přidávají surovině je **nově vytvořenou hodnotou**, což znamená, že hodnota výrobku je tvořena dvěma složkami, **hodnotou přenesenou** (ze spotřebované suroviny a opotřebení zařízení - H_P) a hodnotu nově vytvořenou (vyjdeme-li z teorie pracovní hodnoty, výsledek vynaložené práce dělníků - H_N), tedy:

$$H = H_P + H_N$$

Nově vytvořená hodnota se rozkládá na důchody, v tomto případě **zisk (z) a mzdu (m)**. Smithova snaha nalézt složky, ze kterých se hodnota skládá vyústí ve myšlenkové konstrukce, *ve které hodnotu rozkládá na důchody: mzdu, zisk a rentu*. Tím vykročil k vyslovení alternativní teorie hodnoty, tzv. **důchodové teorie hodnoty, podle které je hodnota tvořena důchody**. „*Tři původní zdroje veškerého důchodu, jakož i veškeré směnné hodnoty, jsou mzdy, zisk a renta.*“¹⁶

Konstrukce se opírá o tzv. *Smithovo dogma*, postup, který je založen na tom, že hodnota přenesená je co do výše závislá na práci vynaložené na výrobu surovin a zařízení v předcházejících výrobcích, kdy byl vynakládán rovněž kapitál a práce. Tedy, velikost hodnoty přenesené v čase t je závislá na velikosti vytvořené hodnoty v čase $(t - 1)$. Potom můžeme obdobně vyjádřit hodnotu přenesenou v čase $(t - 1)$.

¹³ Tamtéž, str. 41

¹⁴ Tamtéž, str. 50

¹⁵ Tamtéž, str. 67-68

¹⁶ Tamtéž, str. 71

$$\begin{aligned} H_{Pt} &= H_{t-1} = H_{Pt-1} + m_{t-1} + z_{t-1} \\ H_{Pt-1} &= H_{t-2} = H_{Pt-2} + m_{t-2} + z_{t-2} \end{aligned}$$

Tímto způsobem je možno hodnoty přenesené vyjádřit pomocí zisků a mezd vyplacených v předchozích obdobích a hodnotu každého výrobku vyjádřit jako součet důchodů vyplacených při jeho tvorbě a tvorbě zařízení pomocí nichž se výrobek vytváří a důchodů vyplácených v souvislosti s těžbou a zpracováním použitých surovin.

*Paralelnost dvojího určení hodnoty řešil časovým oddělením, kdy teorii pracovní hodnoty chápe jako adekvátní pro období předkapitalistického vývoje (nerozvinuté společnosti), a určení hodnoty důchody vztáhl k pokročilejším společnostem.*¹⁷

5.4 Teorie rozdělování

I když teorie rozdělování nedosahuje u Smitha úrovně jeho teorie výroby, jedná se o ucelenější soustavu než u předchůdců. Klíčovými důchody jsou mzda a zisk.

Mzdu chápal jako existenční minimum, přesněji minimum bylo základem ke kterému dlouhodobě směřovala. Skutečně vyplácená mzda kolem existenčního minima oscilovala obdobně jako tržní cena kolem ceny přirozené. Vazbu na existenční minimum zdůvodňoval jednak tím, že docházelo ke změnám v dělnické populaci (vyšší mzda, růst populace) a současně na trhu práce vystupovala omezená poptávka po práci ze strany zaměstnavatelů.

Přesto připouštěl možnost dlouhodobého růstu mzdy nad existenční minimum, a to v zemích, ve kterých docházelo k akumulaci kapitálu, jejímž důsledkem byla rostoucí poptávka po práci. Zde sehrávalo důležitou roli Smithovo chápání kapitálu, který dělil na:

- fixní (budovy, stroje, zařízení)
- oběžný (zásoby zboží a mzdy, resp. zálohy na mzdy).

V tom je skryta představa, že kapitalistické podnikání předpokládá existenci třídy, která je schopna uspořít prostředky, které přemění v kapitál, za který nakoupí nejen stroje a zařízení, ale také surovinu a především najme práci (kapitál v podobě záloh na mzdy, které se platí dříve, než tržní produkce přinese tržbu). V tom také spočívá dominující postavení kapitalisty v klasické politické ekonomii, byl schopen tvořit, investovat, vytvářet mzdový fond, tím byla třída kapitalistů specifická a zejména ve srovnání s pozemkovými vlastníky progresivní.

Zaměstnanost se stala u Smitha funkcí akumulace kapitálu a akumulace umožňovala i růst mzdového fondu.

Zisk chápal jako náklad kapitálu, v tom smyslu, že se jedná o důchod přirozený, náležející tomu, kdo vynakládá kapitál. Kdyby nebylo zisku, neakumulovalo by se, nevznikaly by pracovní příležitosti. Na druhé straně nepodal odpověď na otázku jak velký zisk kapitálu náleží, jak musí být velký, aby byla ochota akumulovat. Zisk dává smysl vynakládání kapitálu, je efektem jeho použití (ne součástí výrobních nákladů).

Rentu za náklad nepovažuje, jedná se o přebytek ceny nad náklady. Její existenci nezpochybnuje, ale chápe její existenci jako **důsledek monopolu vlastnictví půdy**. „*Jakmile se veškerá půda v některé zemi stane soukromým majetkem, majitelé půdy, jako všichni*

¹⁷ Blíže tamtéž, str. 67

*ostatní lidé, tuze rádi sklízají tam, kde nikdy neseli, a požadují rentu...*¹⁸ Její vznik spojuje i s vyšší produktivností práce v zemědělství a jejím zdrojem je pak fakticky půda.

Interpretace důchodů je závislá také na tom, v souvislosti s kterou hodnotovou teorií o nich pojednává. Vychází-li z teorie pracovní hodnoty, mají zisk i renta charakter srážky z produktu práce, jedná se o důchody odvozené. V případě důchodové teorie hodnoty, je postavení důchodů rovnocenné, přirozené.

5.5 Kontrolní test

1. K charakteristickým znakům Smithovy ekonomie patří

- a) ztotožnění bohatství s penězi
- b) důraz na význam akumulace kapitálu
- c) odmítání významu dělby práce
- d) požadavek nutnosti státní intervence do hospodářství

2. Neviditelná ruka trhu

- a) je interpretací možnosti souladu individuálního a společenského zájmu
- b) je příčinou vykořisťování
- c) je prosazována státními zásahy
- d) předpokládá směnu výrobku za výrobek

3. Zdrojem růstu bohatství je

- a) kapitál
- b) peníze
- c) půda
- d) práce

4. Dělbá práce

- a) je rozhodujícím činitelem růstu bohatství
- b) vede k likvidaci trhu
- c) pouze omezuje tržní mechanismus
- d) zanikla s rozvojem směny

5. Rozlišování mezi přirozenou a tržní cenou

- a) je Smithovo dogma
- b) se označuje jako Smithův paradox
- c) je základem Smithovy hodnotové teorie
- d) patří k teoretickým omylům Smitha

6. Nově vytvořená hodnota se rozkládá na

- a) náklady a zisk
- b) mzdy a zisky
- c) hodnotu přenesenou a nově vytvořenou
- d) zisky a úroky

¹⁸ Smith, A.: Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Sv. 1., str. 69

7. Smithův paradox je označení

- a) pro teorii stanovující výši mzdy
- b) pro nepřímouměrný vztah směnné a užité hodnoty
- c) pro přímoúměrný vztah nákladů a hodnoty
- d) pro rozlišení tržní a přirozené ceny

8. Smithovo dogma

- a) hodnota je tvořena prací
- b) tržní cena osciluje kolem hodnoty
- c) hodnota přenesená je interpretována jako nově vytvořená v minulém období
- d) zisk se rozděluje na úrok a mzdu

9. Smith navazuje především na učení

- a) J. B. Colberta
- b) T. Muna
- c) W. Pettyho
- d) D. Ricarda

10. V rozlišování fixního a oběžného kapitálu byl ovlivněn

- a) merkantilisty
- b) W. Pettym
- c) fyziokraty
- d) nikým

Odpovědi: 1b, 2a, 3d, 4a, 5c, 6b, 7b, 8c, 9c, 10c

6 KLASICKÁ POLITICKÉ EKONOMIE POČÁTKU 19. STOLETÍ

V první třetině 19. století ovládlo učení klasické politické ekonomie nejvyspělejší země Evropy, zejména Anglii a Francii. Významné osobnosti ekonomické teorie vychází z ekonomie A. Smitha, ale rozvíjejí ekonomii jako vědu v podmínkách, které jsou provázeny důsledky prosazování průmyslové revoluce. Změny se projevují nejen obecně v růstu výkonnosti hospodářství, růstu produktivity práce opírající se o zavádění strojové výroby, ale změny jsou charakteristické také vytlačováním řemeslné práce, je potlačován význam vysoce kvalifikované rukodělné práce prací vynakládanou při obsluze strojních zařízení. Z pohledu ekonomů klasické politické ekonomie roste význam kapitálu v procesu výroby a růstu bohatství.

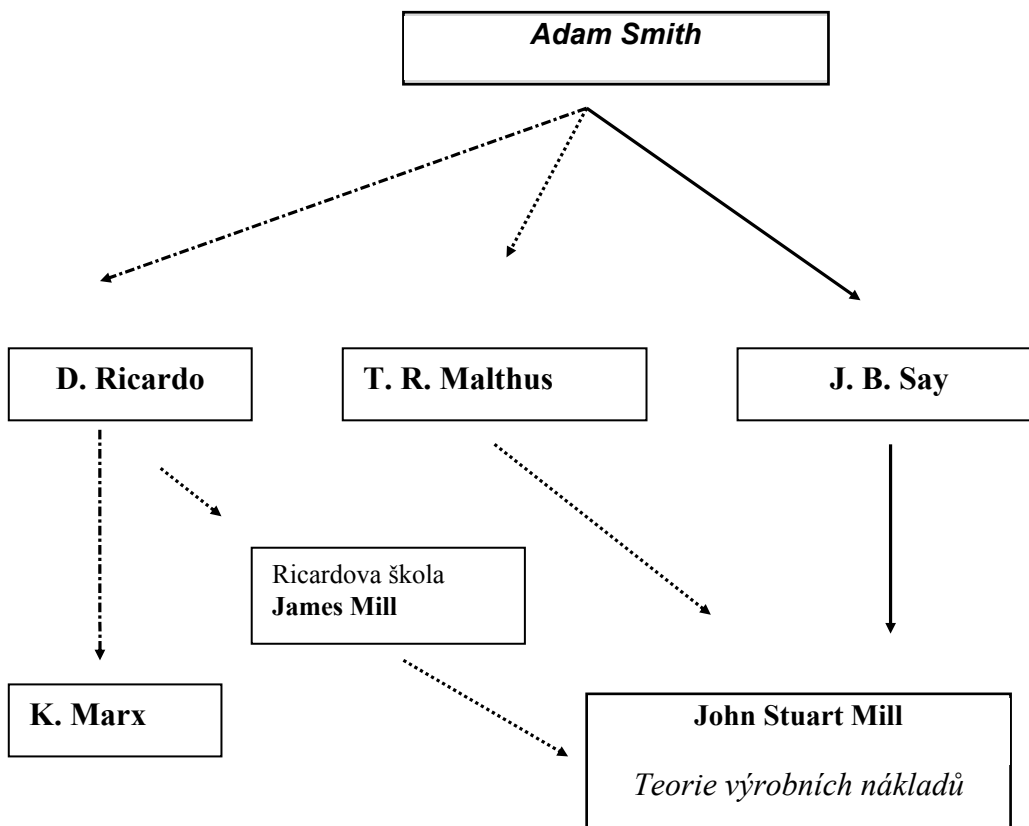
Reakce na tyto a další průvodní jevy doby vyústuje do snahy mnohých autorů, promítnout proměny adekvátním způsobem do teorie. Důsledkem je diferenciací učení, týkající se i základní teoretické konstrukce - teorie hodnoty. Ta plnila funkci teorie výroby, vytvářela základní rámec chápání směny a ceny, ale především předurčovala charakter teorie rozdělování.

Představitelé klasické politické ekonomie první třetiny 19.století:

<i>David Ricardo</i>	<i>1772 – 1823</i>
<i>Thomas Robert Malthus</i>	<i>1766 – 1834</i>
<i>James Mill</i>	<i>1773 – 1836</i>
<i>Jean Baptiste Say</i>	<i>1767 – 1832</i>

Každá ze soustav názorů těchto Smithových pokračovatelů splňuje všechny základní charakteristické znaky klasické politické ekonomie, ale má také svá specifika. Rovněž platí, že každý z těchto výkladů ovlivnil následně určitou část spektra ekonomického myšlení. Ricardo představuje výklad, na který navazují ekonomové využívající teorii pracovní hodnoty a mezi nimi především K. Marx. Malthusův výklad se opakovaně stává zdrojem inspirace pro proudy řešící problém zhoršujících se sociálních podmínek. Ekonomie J. B. Saye vytvořila předpoklady k rozpracování teorie nákladů, na jejichž základech je budována i soudobá mikroekonomie.

Obr. 6.1: Vývoj hodnotové teorie klasické politické ekonomie

Legenda:

- ☛ teorie pracovní hodnoty ----->
- ☛ teorie pracovní hodnoty akceptující
hodnototvorný účinek mrtvé práce
kapitálu>
- ☛ teorie hodnoty založená na
hodnototvorném účinku všech výrobních
faktorů ————>

6.1 Ekonomické učení D. Ricarda

Ricardo patří k nejvýznamnějším osobnostem ekonomického myšlení 19. století. Jeho hlavní spis *Zásady politické ekonomie a zdanění (1817)* vyšel o 40 let později než Bohatství národů. Z hlediska hospodářského vývoje šlo o období mimořádně závažné, přičemž změny se netýkaly jen hospodářství. Vývoj ovlivnila nejen průmyslová revoluce v Anglii, ale také účast Anglie na intervenční válce proti Francii, vliv napoleonských válek i Kontinentální blokáda. Manufakturní období bylo překonáno.

Ricardova politická ekonomie vychází z A. Smitha, jehož dílo prostudoval ve svých 27 letech, ale je ovlivněna i jeho praktickou činností. Od mládí pracoval jako úspěšný burzovní makléř, později úspěšný obchodník i politik. Velmi aktivně a úspěšně vstoupil do všech dobových sporů o aktuálních hospodářských otázkách. Jednalo se zejména o problém znehodnocení anglické měny (série článků z r. 1809 - 1811) a spor o obilní zákony (1813 – 1815), kde vystupoval jako mluvčí průmyslníků. Prestiž, kterou získal v těchto sporech, mu pomohla až k účasti v parlamentu. Těsné sepětí s hospodářským děním se promítlo do jeho díla tím, že teoretické závěry vysvětloval v kontextu s praktickými problémy.

Ricardo byl *nejdůslednějším interpretem teorie pracovní hodnoty*. Z pohledu tohoto přístupu překonal Smitha, ale také dovedl výklad do nových problémů. Vycházel ze Smithova odlišení tržní a přirozené ceny, přičemž poptávku chápe jako tržní vliv ovlivňující pouze tržní cenu. Odmítl Smithův paradox tím, že *oddělil*:

- *zboží vzácná*, jejichž cena je závislá pouze na poptávce a měnící se poptávka nemá vliv na změnu množství a
- *zboží reprodukovatelná* u nichž je poptávka schopna ovlivnit cenu pouze krátkodobě, neboť dlouhodobě se projeví reakce nabídky, která opět cenu ustálí.

Tradiční je i rozlišení užité hodnoty jako pouhého předpokladu směny a tudíž předpokladu existence hodnoty výrobku a jeho hodnoty směnné. ***Jediným a konečným zdrojem hodnoty je podle Ricarda práce vynakládaná na výrobu zboží a jediným měřítkem této hodnoty jsou náklady práce.***

Množství práce *měří pracovní dobou*, ale je si vědom toho, že různí výrobci vyrábí tentýž výrobek za různou dobu. Vzniká tedy otázka, *kteřá pracovní doba určuje hodnotu*. Ricardo hodnotu odvozuje od pracovní doby potřebné k výrobě daného výrobku v nejhorsích výrobních podmínkách, které je trh ještě ochoten uhradit. „***Směnná hodnota všeho zboží – ať jsou to průmyslové výrobky nebo produkty dolů nebo zemědělské výroby - nikdy není určována nejmenším množstvím práce, dostatečným k jejich výrobě za mimořádně příznivých okolností, které mají jen ti, kdo používají zvláštních výrobních možností. Naopak, je určována největším množstvím práce, nutně vynakládaným na jeho výrobu těmi, kdo nemají žádné takové možnosti a pokračují ve výrobě za nejméně příznivých okolností, jimiž rozumíme takové okolnosti, za nichž je nutno pokračovat ve výrobě, aby bylo vyrobeno potřebné množství produktů.***“¹⁹

Ricardo pochopil, že trh je prostředím, které objektivizuje společenský průměrné (obvyklé, normální, přiměřené) náklady či podmínky výroby. Na druhé straně ve svém výkladu narazil na otázky, které vytvářely rozpor mezi realitou hospodářství a jeho výkladem vycházejícím z teorie pracovní hodnoty.

¹⁹ Ricardo, D.: *Zásady politické ekonomie a zdanění*. Praha, SNTL 1956, str. 58

První problém se týkal otázky, která poutala pozornost celé 19. století. *V praxi se prosazovala stejná míry zisku* (vyjádřená poměrem zisku k vynaloženému kapitálu), bez ohledu na to, ve kterém odvětví byl kapitál vynakládán. Z hlediska teorie pracovní hodnoty (vyjdeme-li z Ricardovy interpretace) totiž platí, že hodnota je tvořena přenesenou hodnotou a hodnotou nově vytvořenou. Nově vytvořená hodnota se rozkládá na důchody: mzdy a zisky. Velikost nově vytvořené hodnoty je závislá na množství vynaložené práce. „*Na hodnotu zboží působí nejen práce, která je na ně přímo vynaložena, ale i práce vynaložená na nářadí, nástroje a budovy, jež takové práci napomáhají.*“²⁰ To je v souladu s interpretací hodnoty v tradiční podobě, součtu hodnoty přenesené a hodnoty nově vytvořené.

$$\mathbf{H} = \mathbf{H}_P + \mathbf{H}_N$$

Přitom platilo, že vynakládáný kapitál (**K**) byl použit na nákup:

- strojů zařízení, surovin (označme **c**)
- práce (označme **v**)

Mezi jednotlivými odvětvími existoval rozdíl v poměru, ve kterém byl kapitál na tyto dvě složky vynakládán. Podle teorie pracovní hodnoty by však mělo platit, *kde je vynakládáno více lidské (tzv. živé) práce, tam bude vznikne větší nově vytvořená hodnota*. Vzhledem k tomu, že objem vyplácených mezd byl závislý na existenčním minimu, mělo by platit, že v takové výrobě zůstane po vyplacení mezd větší zisk a při použití stejného rozsahu kapitálu bude vyšší míra zisku.

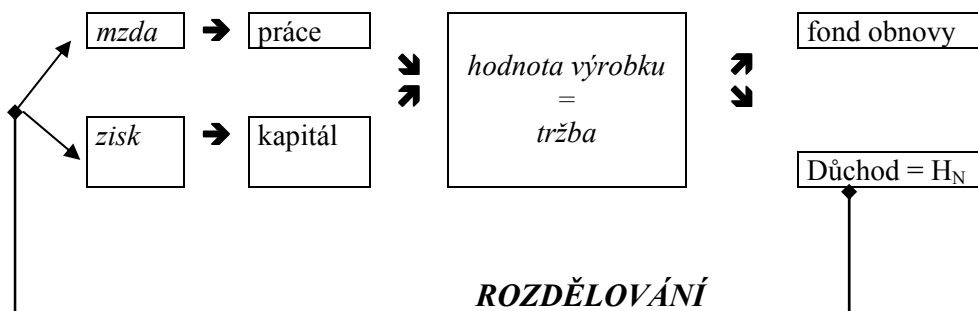
Obecně, podle teorie pracovní hodnoty: je-li vyšší podíl práce v nákladech, je vytvářena větší nově vytvořená hodnota a musí být vyšší míra zisku.

Hospodářská realita však ukazovala, že je lhostejno, kde se kapitál vynakládá (jaký je konkrétní podíl výdajů na věcné a pracovní složky), míra zisku je srovnatelná. To ovšem znamenalo, že kde je vyšší podíl fyzického kapitálu, realizuje se vyšší míra zisku, než plyne z teorie pracovní hodnoty. *Rozdělování (zisk) je závislé na velikosti kapitálu*. Rozděluje se nově vytvořená hodnota a tzn., že závisí na velikosti kapitálu. Ricardo si byl vědom, že tento problém není schopen uspokojivě řešit.

Druhý problém souvisí s tím, že Ricardo položil těžiště své politické ekonomie do teorie rozdělování, ve které vyostřil antagonismus důchodů, který je v teorii pracovní hodnoty apriori obsažen. Jak ilustruje obr. 5.2, je hodnota, tržba a důchod výsledkem vynaložené námezdní práce. Zisk, resp. jakýkoliv mimopracovní důchod, jsou nutně chápány jako srážky z produktu (hodnoty) vytvořeného prací, jsou výsledkem přisvojení si výsledků práce někoho jiného.

²⁰ Tamtéž, str. 33

Obr. 6.2: Výroba hodnot a jejich rozdělování

Mzdu považoval za determinovanou existenčním minimem. Reálné mzdy musí k této úrovni tihnout, což zdůvodňoval změnami v dělnické populaci. Nominální mzdy musí růst, příčinou byly rostoucí životní náklady vyvolané růstem pozemkové renty.

Pozemkovou rentu chápal jako tzv. *diferenciální rentu* – přebytek hodnoty zemědělské produkce vyráběné na půdách lepších než nejhorší. Hodnota zemědělské produkce je dána náklady na nejhorších ještě obdělávaných půdách, na všech ostatních jsou náklady na jednotku produkce nižší. *Tak vzniká diferenciální renta*, která je výsledkem:

- vyšší bonity půdy či lepší polohy (*diferenciální renta I*)
- výnosnějších kapitálových vkladů do půdy (*diferenciální renta II*).

Ricardo věnuje pozornost i dalšímu charakteristickému jevu 19. století, tomu, že pozemková renta vykazovala rostoucí trend. O vysvětlení se pokusil pomocí dvou zákonů:

- *zákon postupného obdělávání stále horších půd* (v důsledku toho roste diferenciální renta I)
- *zákon klesající úrodnosti půd*. Souvislost tímto zákonem vyjadřovaná byla později zobecněna a stala se jedním z východisek neoklasické ekonomie. Ricardo považoval v těchto úvahách půdu za danou (fixní faktor) a kapitál (kapitálové vklady do půdy) za faktor variabilní. Jsou-li všechny půdy obdělány, je možno zvyšovat výnos pouze dodatečnými kapitálovými vklady. Podle Ricarda, každý vklad zvýší hektarový výnos, ale přírůstek výnosu bude u každého dalšího kapitálového vkladu klesat. *Klesá výnosnost dodatečných jednotek kapitálu*.

Zisk je částí nově vytvořené hodnoty, která zůstává po odečtení mzdy. Tím je dán i závěr, kterým se ilustruje pesimističtější charakter Ricardovy ekonomie. Pokud se nově vytvořená hodnota nezvýší, může růst zisk pouze na úkor mzdy a naopak (antagonismus důchodů, který je protikladem Smithova optimismu). Protikladnost důchodů tříd je projevem protikladnosti zájmů. Zvýšení zisku na úkor renty není dosažitelné, vzhledem ke konkurenci mezi kapitály.

Ricardo vysvětlil, *proč roste renta* a zdůvodnil rovněž, že *v důsledku rostoucích životních nákladů roste mzda*. *Proto musí klesat podíl zisku a prosazuje se tendence klesající míry zisku*. Protože hybnou silou růstu byla akumulace kapitálu a jejím zdrojem byly pouze zisky. Pokud míra zisku klesne na úroveň odrazující od investování, akumulace se zastaví a země se ocitne ve stagnaci. V pozadí tohoto skeptického pohledu stojí klesající úrodnost půd, snižující se výnosnost kapitálu. Opačným směrem působí zdokonalování: *„Naštěstí je tato tendence, toto tihnutí zisku brzděno v opakující se intervalech zdokonalováním strojů, jichž*

se při výrobě nutných životních prostředků používá, jakož i objevy v agronomii, jež nám umožňují ušetřit část dříve potřebné práce, a snížit tak cenu...²¹

Při hodnocení Ricardova vkladu do vývoje ekonomie jako vědy je nezbytné uvést jeho místo v teorii mezinárodního obchodu. Ricardo překonal Smithovy úvahy vycházející z teorie absolutních výhod tím, že formuloval zákon komparativních výhod, vysvětlující, že směna mezi zeměmi se může rozvíjet i když absolutní výhody všeho výroby zboží jsou na straně jedné země. Ricardova ilustrace výhodnosti mezinárodní dělby práce a směny pro zemi méně vyspělou se stala důležitým faktorem podporujícím liberalizaci mezinárodního obchodu a zdůvodňujícím jeho prospěšnost pro národní hospodářství.

6.2 Ekonomické názory T. R. Malthuse

Malthusovy ekonomické názory odrážejí složitosti vývoje Anglie na přelomu 18. a 19. století. Společenské poměry byly ovlivněny pozitivními ekonomickými efekty průmyslové revoluce (technický pokrok, růst produktivity práce, hospodářský růst), ale také negativními dopady. Zejména růst dělnictva doprovázený dequalifikací práce umožňující prudký nárůst nabídky práce se všemi doprovodnými důsledky na trhu práce. S přechodem na tovární výroby vstoupila na trh práce nezaměstnanost, která kolísala v závislosti na dynamice poptávky.

Celkový hospodářský vzestup se projevil i tím, že umožnil populační růst v průmyslových oblastech (městech), ve kterých narůstala vrstva chudiny, žijící v sociálně velmi složitých poměrech. Malthus vstoupil do ekonomického myšlení pokusem o vysvětlení těchto nových jevů.

V roce 1798 vydal poměrně útlý spis *Esej o principu populace*, jehož druhé vydání z roku 1803 již bylo rozsáhlejší a podávalo vysvětlení Malthusovy populační teorie. Pro správné pochopení obsahu a zejména cílů, o které Malthus usiloval, je nutno uvést, že výše uvedené jevy byly interpretovány z různých pozic a vysvětlována pomocí rozmanitých příčin. Malthus svůj výklad podává jako kritiku názorů anglického filozofa *Williamu Godwinu* (1756 – 1836), který vydal v roce 1793 spis *Pojednání o politické spravedlnosti*. Ten spojoval bídu určitých vrstev s danými společenskými zákony a institucemi, jejichž důsledkem je vznik velké sociální nerovnosti. Pomocí lepšího zákonodárství by bylo možno poměry změnit, neboť podle jeho názoru, stávající společenské bohatství by umožnilo zabezpečit uspokojivé živobytí všem členům společnosti.

Malthus vystoupil s tezí, že příčinou bídy jsou pudy ovládající chování člověka jako přírodního tvora – pud potravní a rozmnožovací. Ty způsobují, že lidstvo nemá neomezené možnosti, ale naopak, lidstvo je spoutáno populačním zákonem, který má charakter přírodního zákona. Omezené možnosti obživy umožňují zabezpečení výživy a důstojných podmínek pouze omezenému počtu obyvatel. Přitom platí, že podmínky obživy rostou řadou aritmetickou, zatímco populace se rozvíjí řadou geometrickou. Tendence k populačnímu růstu je přirozená a způsobuje vznik disproporce mezi počtem lidí a možnostmi obživy. Malthus upozorňuje, že tato přírodní zákonitost je obvyklá u všech tvorů, člověk není výjimkou. Na druhé straně je lidstvo schopno vznik disproporce ovlivňovat omezováním populačního růstu. Neboť vedle násilné destrukce části obyvatelstva (vátky, živelné pohromy, nemoci, epidemie) může působit i morální a společenský faktor:

²¹ Tamtéž, str. 92

- uvážlivé uzavírání sňatků
- omezování porodnosti
- růst vzdělanosti obyvatelstva atd.

Problém nelze podle Malthuse odstranit změnou společenských poměrů (o kterém zpravidla hovořili – byť v různých podobách – kritikové kapitalismu), ale jedině morální sebekontrolou. U Malthuse vedl tento postoj až k odmítání sociálního zákonodárství.

Významnou roli v odvozování populační teorie sehrál u Malthuse *zákon klesajících výnosů v zemědělství*. Množství půdy je omezené a obdělávání dalších půd znamená obdělávat půdy horší s nižší výnosností. Dodatečné vklady kapitálu nebo práce do půdy (intenzivní růst) budou sice zvyšovat úrodu, ale přinášet stále menší přírůstky produkce.

V hodnotové teorii reaguje na rostoucí vliv kapitálu zdůrazněním, že hodnota nemůže být závislá pouze na velikosti práce, kterou vynakládá člověk ve výrobě, neboť současně je vynakládán i kapitál (chápaný jako mrtvá práce, práce, která byla vynaložena v minulosti) a ten rovněž požaduje odměnu (zisk). Práce a kapitál jsou neoddelitelné podmínky výroby, a proto mzda i zisk vstupují do nákladů. Tím rozšiřuje chápání nákladů výroby, do kterých vstupují vedle nákladů na surovinu, opotřebením strojů a zařízení, rovněž důchody výrobních faktorů práce a kapitál. Kritizuje Ricarda pro neschopnost uspokojivě vysvětlit existenci průměrného zisku.

Malthus bývá často uváděn jako představitel klasické politické ekonomie, který na rozdíl od ostatních vystupoval na veřejnosti jako mluvčí pozemkových vlastníků, ke kterým byl Smith a jeho pokračovatelé spíše kritičtí. Příčinou je jednak jeho aktivita ve sporu o obilní zákony, jednak jeho teorie realizace.

Obilní zákony sloužily v Anglii k udržení stabilní ceny obilí na anglickém trhu, což se realizovalo pomocí celních opatření. V době vysoké úrody byla stanovena vysoká dovozní cla chránící domácí producenty před levným zahraničním obilím, při nízké úrodě byla cla pozastavena. Spor o obilní zákony byl způsoben snahou průmyslníků o jejich odstranění, neboť nízké ceny obilí zakládaly možnost nízkých mezd. Malthus však zdůrazňoval zájem pozemkových vlastníků, neboť nízké ceny obilí vedly ke snižování renty. Naopak rostoucí zisk chápal jako zdroj expanze průmyslu na úkor zemědělství. Tyto úvahy dováděl až do závěru o nutnosti vzniku deprese (viz. teorie realizace). Zájmy průmyslníků vyjadřoval Ricardo, který zdůrazňoval, že vysoké ceny obilí způsobují nutnost vyplácení vyšších mezd, tedy snižování zisků a hrozbu pro motivaci investování.

Teorie realizace je zařazována do skupiny tzv. *teorií třetích osob* nebo *teorie podspotřeby*. Jejich základem je myšlenka, že v podmínkách akumulace (hospodářského růstu) dochází k zaostávání poptávky a tím je znemožněna realizace vytvořeného produktu, tedy, že vytvořený produkt nelze realizovat za důchody vytvořené při jeho výrobě. Malthus tvrdí, že dodatečnou kupní sílu, která není důchodem vzniklým při tvorbě produktu představuje pozemková renta, jako důchod z titulu vlastnictví půdy. Pozemkoví vlastníci tak zaujímají specifické místo garantující utváření rovnováhy v ekonomice (realizaci produktu). Omezování výše renty a naopak zvyšování zisku povede k vyostření vztahu mezi schopností produkovat a tedy nabízet a možnostmi nakupovat. Nerealizovatelnost produkce pak vyústí do deprese hospodářství.

Malthus věnuje pochopitelně pozornost **pozemkové rentě** a jejímu původu. *Odvozoval rentu ze dvou příčin.*

- Především se domníval, že půda má schopnost produkovat větší produkt než ten, který by stačil k obživě zemědělců (**renta jako dar přírody**).
- Druhou příčinou je rozdílná kvalita půd (**úrodnost či poloha**). Populační růst si vynucuje postupné obdělávání horších půd, horší podmínky vyvolávají tlak na růst ceny zemědělské produkce a tím na všech lepších půdách vzniká renta.

Do téže generace patří i **James Mill**, nejvýraznější osobnost tzv. Ricardovy školy. Působil jako duchovní, spisovatel a v letech 1819 – 1836 jako úředník Východoindické společnosti. Byl žákem *J. Bentham*²² a propagátorem jeho díla. Do generace počátku 19. století vnesl rozpracování ekonomických aspektů utilitarismu a snažil se je propojit s názory Ricarda a Malthuse. Hlavním ekonomickým dílem jsou *Základy politické ekonomie (1821)* považované za první učebnici politické ekonomie. Pokoušel se obhájit Ricardovo učení proti kritice, která pokračovala i po roce 1817 mimo jiné tím, že se snažil ukázat, že rozpory o nichž pojednává Ricardo jsou pouze zdánlivé.

S osobností J. Milla bývá spojována *první verze teorie komparativních výhod i první verze zákona pojednávajícího o automatickém vyrovnávání nabídky s poptávkou (Sayův zákon trhu)*.

6.3 Jean B. Say – vrchol francouzské větve

Say je nejvýznamnějším představitelem francouzské větve klasické politické ekonomie. Je autorem několika prací, z nichž významná byla již první *Pojednání o politické ekonomii (1803)*. Pro další vývoj ekonomie byl významný *Katechismus politické ekonomie (1817)*.

Say navazuje na ekonomii Smithovu, ale jeho přístup má řadu specifíků a odlišností i ve srovnání s dalšími autory klasické politické ekonomie. Především předznamenává budoucí důraz ekonomie na **užitečnost**. S užitečností se pokoušel spojovat i hodnotu výrobku. Výrobu chápe ve smyslu výroby užitečností a z této pozice odmítá teorii pracovní hodnoty. Zdůrazňuje, že **bohatství společnosti je vytvářeno pomocí práce, půdy a kapitálu**. Má tři výrobní faktory a tím se mu otevírá prostor k výkladu teorie rozdělování jako rozdělování produktu mezi vlastníky těchto výrobních faktorů v závislosti na příspěvku každého z výrobních faktorů na tvorbě produktu. Jeho přístup se však odlišuje od teorie výrobních nákladů jeho následovníků.

Výrobní náklady spojuje s cenami služeb výrobních faktorů. Těmito cenami jsou:

- **mzda** jako cenu služby, kterou poskytuje práce
- **podnikatelský zisk** jako mzdu podnikatele
- **úrok** je cenou služby kapitálu
- **renta** je cenou služby půdy.

Ceny služeb výrobních faktorů odvozuje z hodnoty (užitečnosti) vyráběného zboží a také významu účasti výrobního faktoru při výrobě zboží.

Z hlediska teorie rozdělování je novým prvkem zdůraznění úroku jako důchodu kapitálu, čímž překonává tradiční chápání úroku jako složky zisku, který byl vnímán jako komplexní kapitálový důchod. Interpretací podnikatelského zisku zdůrazňuje roli podnikatele, který

²² Hledání teorie morálky ku prospěchu občanům jej vedlo k *principu užitečnosti*. Akce je užitečná, pokud vede k co největšímu a nejtrvalejšímu štěstí co nejvíce lidí. Záleží tedy především na následcích každého činu, to, zda je čin v souladu s normami, je druhořadé.

propojuje výrobu a spotřebu, přenáší požadavky poptávky do výroby a v závislosti na tom alokuje zdroje.

Pokus o systemizaci výkladu Smithovy ekonomie, o kterou Say usiloval, provází dělení politické ekonomie do tří samostatných oddílů. Jak je u tehdejších autorů obvyklé, odlišuje teorii výroby, teorii rozdělování a přidává teorii spotřeby. Ve srovnání s dobovými autory je jeho oddělení výroby a rozdělování zřetelnější. Důraz na teorii spotřeby vytvořil podmínky pro přihlídnutí k užitečnosti.

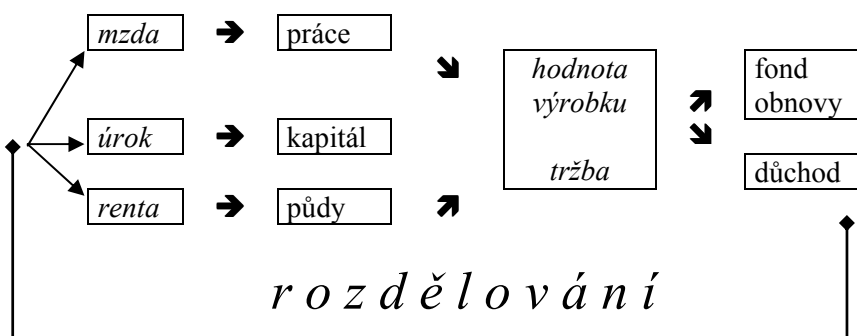
K dalším významným příspěvkům k vývoji ekonomické teorie patřil tzv. **Sayův zákon trhů**, který je současně možno interpretovat jako teorii realizace a představuje přístup zcela odlišný, než např. Malthusova teorie třetích osob (zdůrazňující permanentní zaostávání poptávky za nabídkou). Proti tezi o permanentní nerovnováze je Sayem formulována teze o průběžném vyrovnávání poptávky a nabídky v ekonomice. Say zdůraznil, že celková poptávka a celková nabídka se nemohou odlišovat, přičemž změnil kauzální vztah a dokazoval, že primární je nabídka. **Nabídka vytváří poptávku.**

V argumentaci hrály důležitou roli myšlenky, že:

- **hodnota vyráběného zboží je závislá na vynaložených nákladech** a ty jsou sumou důchodů náležejících těm, kteří poskytli služby svých výrobních faktorů nebo je pronajali. Výše agregátní nabídky a poptávky jsou si rovny.
- **peníze chápal pouze jako transakční prostředek**, jako oběživo. Výrobce vložil do výrobku prostředky (vznikly mu náklady) a usiluje o to, aby výrobek prodal. Netouží po tom, aby držel peníze, které utržil (*hodnota peněz podléhá zkáze, když je nepoužije, přichází o užitek, který by přeměnou peněz ve zboží získal*), a proto za peníze koupí jiný výrobek. Nabídka se proměňuje v tržbu, která je zdrojem poptávky. Fakticky v uvedené úvaze odepřel penězům schopnost uchovávat hodnotu.

Sayův zákon trhů vyjadřuje tezi o vnitřní stabilitě tržní ekonomiky. Pokud vznikají tržní disproporce, pak pouze jako důsledky toho, že na některých (dílčích) trzích v téže době existuje převis poptávky nad nabídkou a na jiných nabídky nad poptávkou. Tyto nerovnováhy dílčích trhů jsou odstraňovány cenovým mechanismem.

Obr. 6.3: Výroba a rozdělování

6.4 Kontrolní test:

1. Ricardo odmítá Smithův paradox

- a) rozlišením ceny a hodnoty
- b) rozlišením zisku a mzdy
- c) rozlišením statků vzácných a reprodukovatelných
- d) rozlišením užitné a směnné hodnoty

2. K přínosům Ricarda patří

- a) teorie spravedlivé ceny
- b) zavedení nákladů
- c) komparativní výhody ve směně
- d) zdůvodnění Smithova dogmatu

3. Při analýze pozemkové renty dospěl Ricardo k

- a) teorii mzdy
- b) zákonu klesající výnosnosti půdy
- c) rozporu mezi mzdou a ziskem
- d) společensky nutné práci

4. Rostoucí pozemkovou rentu vysvětloval Ricardo

- a) hodnotou přenesenou
- b) hodnotou nově vytvořenou
- c) společensky nutnou práci
- d) obdělávání stále horších půd

5. Hodnota podle Malthuse

- a) je tvořena pouze kapitálem
- b) je tvořena živou i minulou prací
- c) nevzniká ve výrobě, ale při spotřebě
- d) je tvořena půdou

6. Příčinou bídy je podle Malthuse

- a) rostoucí pozemková renta
- b) klesající zisk
- c) odlišná tendence vývoje populace a výkonnosti výroby
- d) zákon klesajících výnosů

7. J. B. Say

- a) odmítá důchodovou teorii A. Smitha
- b) zdůrazňuje význam užitečnosti
- c) doporučuje zavedení peněz ve směně
- d) vychází z Ricardovy teorie pracovní hodnoty

8. Sayův zákon trhů

- a) zdůrazňuje, že bohatství vzniká ve směně
- b) zdůrazňuje, že platí nepřímá úměra mezi cenou a hodnotou
- c) vysvětluje vznik peněz
- d) vysvětluje automatické vyrovnání poptávky a nabídky

9. Hodnota se podle Saye

- a) utváří v závislosti na cenách služeb výrobních činitelů
- b) nemůže rovnat ceně
- c) se utváří při spotřebě
- d) nevzniká při výrobě

10. Úrok je v Sayově výkladu

- a) formou mzdy
- b) prémie ke mzdě
- c) důchodem kapitálu
- d) srážka ze mzdy

Odpovědi: 1c, 2c, 3b, 4b, 5c, 6b, 7b, 8d, 9a, 10c

7 KLASICKÁ POLITICKÁ EKONOMIE DRUHÉ TŘETINY 19. STOLETÍ

Druhá třetina 19. století je významná ve vývoji ekonomického myšlení tím, že vedle sebe existovaly a rozvíjely se alternativní teoretické výklady. Je pochopitelné, že diferenciacie ekonomie probíhala především na platformě kritiky učení klasické politické ekonomie. Ta rozvinula svoji reprezentativní podobu především v díle Johna Stuarta Milla. Klasická politická ekonomie druhé třetiny 19. století byla ovlivněna problémy, které provázely vývoj kapitalismu a postojů které k nim zaujímaly alternativní ekonomické proudy.

Proces vnitřní diferenciacie učení, projevující se především v pojetí hodnotové teorie, byl završen přikloněním se k teorii výrobních nákladů.

Otázka, proč na půdě klasické školy politické ekonomie dochází k odklonu od teorie pracovní hodnoty k teorii výrobních nákladů představuje širší problém, který se vyvíjel pod vlivem více okolností. Významně působily především následující souvislosti:

- **neschopnost teoretiků pracovní hodnoty nalézt stálé, univerzální měřítko hodnoty** byla vnímána jako neschopnost naplnění základního záměru hodnotového přístupu, tzn. určení výše ceny velikostí hodnoty.
- **neschopnost vysvětlit z pozice teorie pracovní hodnoty existenci průměrné míry zisku** ve výrobních odlišujících se různým podílem vynakládané práce (Ricardo popsal přelévání kapitálů jako mechanismus utváření průměrné míry zisku. Do souladu se svým výchozím tvrzením, že hodnota je určena množstvím práce vložené do výrobku, však uvedený poznatek neuvedl).
- **pochopení nezbytného spojování výše zisku s vynaloženým kapitálem**, resp. jeho rozsahem, nutně otevíralo problém hodnototvorného vlivu kapitálu.
- **příklon ke kapitálu jako hodnototvornému faktoru byl podmíněn i měnícími se podmínkami výroby**. Jestliže zrod teorie pracovní hodnoty byl časově spjat s obdobím, kdy základ výroby statků tvořila řemeslná rukodělná práce, pak přelom 18. a 19. století znamenal prosazování důsledků průmyslové revoluce, ve které *práce pozbyla svého dominantního postavení v procesu tvorby statků*, a to právě na úkor fyzického kapitálu. Práce obsluhující stroj je vnímána jako jeden z faktorů, jeden z předpokladů tvorby statků. Faktor nezbytný, sám o sobě neschopný tvorby statků (zejména po ztrátě řemeslné zručnosti), faktor, jehož produktivnost je téměř výhradně závislá na užitém kapitálu.

Z výše uvedených názorů teoretiků pracovní hodnotové teorie bylo možno vypožorovat, že při zkoumání pohybu vynakládaného kapitálu či při analýze rozdělovacích procesů se uchýlovali k *vysvětlování kategorie, kterou definovali jako hodnotu, její strukturou*. Tu vymezovali jako „výrobní náklady“ (spotřebovaný a opotřebovaný kapitál vynaložený na zabezpečení materiálních podmínek výroby a mzdový náklad - přičemž i první složku vyjadřovali prostřednictvím tržních pořizovacích cen) a zisk v obvyklé, tedy přiměřené výši (tzn. průměrný zisk). K tomuto kroku je nutily dvě okolnosti:

1. Neschopnost, ale i nemožnost vyjádřit hodnotu jiným kvantifikovatelným způsobem
2. Tento způsob vyjádření byl zcela adekvátní potřebě zachytit pohyb kapitálových prostředků.

Ve skutečnosti tedy není novým jevem interpretace hodnoty pomocí výrobních nákladů, ale ztotožnění hodnoty s výrobními náklady, resp. naopak, prohlášení výrobních nákladů za hodnotu.

Příklon k výkladu hodnoty pomocí výrobních nákladů je provázen řadou dalších souvislostí, které znamenaly průlom do tradiční hodnotové koncepce. Jako příklady musíme uvést především následující:

- hodnototvorný účinek je spojen se všemi výrobními faktory
- zisk, doposud zpravidla chápaný jako rozdíl mezi hodnotou a výrobními náklady, se stává definitivně součástí výrobních nákladů
- z obou výše uvedených důvodů se v nákladovou položku mění i renta, která byla vnímána jako srážka z produktu práce a odčerpávala se ze zisku, který zůstal po odečtení mzdy.

Poznámka k zisku: *Ve vývoji klasické politické ekonomie prodělalo pojetí zisku proměnu. Původní náhled chápal zisk jako komplexní důchod vynaloženého kapitálu a dělil se na podnikatelský zisk a úrok. Renta byla chápána jako další srážka z podnikatelského zisku (omezování akumulčních zdrojů).*

Východiskem rozpracování nového přístupu se stala Smithova důchodová teorie hodnoty, která spojení důchodů, hodnoty a výrobních faktorů obsahovala. Jako přímý pokračovatel bývá označován především J. B. Say, který do ekonomie zavedl osobu podnikatele, nositele zdokonalení a rozvoje. Podnikateli patří výsadní postavení ve srovnání s pouhými vlastníky kapitálu, půdy či práce.

Výrobní faktory, kterými Say rozumí člověka (práci), kapitál a půdu, poskytují produktivní služby, které jsou prostřednictvím trhu směňovány za mzdu, úrok a rentu (nájemné). Výrobní faktory jsou žádané podnikateli podle vývoje spotřebitelské poptávky. Právě poptávku po službách výrobních faktorů chápe Say jako jeden ze základních faktorů ovlivňujících hodnoty jejich služeb. Druhým z faktorů působících na hodnotu je naopak nabídka na straně výrobních faktorů, jejichž vlastníci je nabízejí. Odtud vychází Sayův závěr, že je to zákon nabídky a poptávky, který na trhu výrobních faktorů řídí cenu služeb těchto faktorů, obdobně jako řídí i ceny všech ostatních výrobků.²³

Nezanedbatelnou souvislostí, která nepochybně lépe vypovídala o podmínkách tvorby hmotných statků v tomto období, byla skutečnost, že důchody náležející jednotlivým nezbytným výrobním faktorům byly postaveny na rovnocennou úroveň co do opodstatněnosti. Předmětem diskusí zůstala pouze adekvátnost výše jednotlivých výrobních faktorů, tzn. přiměřenost výše důchodu podílu toho kterého výrobního faktoru na tvorbě statku.

Představitelé klasické politické ekonomie druhé třetiny 19. století:

<i>Nassau William Senior</i>	<i>1790 - 1864</i>
<i>John Stuart Mill</i>	<i>1806 - 1873</i>
<i>John Elliott Cairnes</i>	<i>1823 - 1875</i>
<i>Frédéric Bastiat</i>	<i>1801 - 1850</i>
<i>Henry Charles Carey</i>	<i>1793 - 1879</i>

²³ Viz např. Gide, Ch., Rist, Ch.: Dějiny nauk národohospodářských. Díl I. Praha, 1928., str. 153 - 155.

7.1 Nassau W. Senior

Senior je autorem práce *Nástin vědy politické ekonomie* (1836), ve které se pokusil o zásadní změnu v metodologii klasické politické ekonomie. Byl přesvědčen, že skutečnou vědou se politická ekonomie stane, pokud se oprostí od politických soudů a sociálně kontroverzních otázek. Snažil se o dosažení tohoto pojetí **proměnou ekonomie v axiomatickou vědu**.

Její východiskem se měly stát čtyři nezpochybnitelné axiomy, od kterých by deduktivně byly odvozeny všechny poznatky. Mezi výchozí axiomy řadil:

- ***hédonistický princip*** – jednotlivec hledá vždy největší možné uspokojení s nejmenší možnou námahou
- ***Malthusův populační zákon***
- ***zákon rostoucího výnosu v průmyslové výrobě***
- ***zákon klesajících výnosů zemědělských výrob.***

Pokus o axiomatické pojetí nebyl příznivě přijat a nenašel stoupence. Rovněž jeho snaha o vytvoření čisté ekonomie odtržené od politických a sociálních problémů mu nezískala popularitu.

Do širšího povědomí však vstoupil svojí ***teorií kapitálu a úroku***. Kapitálem rozumí zboží, které není spotřebováno a je použito ve výrobě, čímž se práce stává produktivnější.

Výrobní faktory dělí na:

- prvotní (práce a půda)
- druhotný faktor (kapitál).

S tímto pojetím souvisí i jeho ***teorie abstinence***, která vysvětluje tvorbu kapitálu a *podává zdůvodnění opodstatněnosti úroku*. K tomu, aby kapitál vznikl, je nutné abstinování od konečné spotřeby. Člověk by raději spotřebovával, abstinence představuje újmu, za kterou přísluší ***odměna v podobě úroku***.

Tímto výkladem se na půdě klasické politické ekonomie definitivně vymaňuje úrok z podnikatelského zisku a proměňuje se v základní důchod náležející vlastníkovu výrobního faktoru kapitál. ***Úrok a zisk se staly nezávislými důchody***.

Širší pojetí vnáší rovněž do interpretace ***renty***. Jestliže není konkurence dokonalá, realizuje se monopol (širší nebo omezenější), ale vždy v důsledku toho vzniká *mezera mezi výrobními náklady a tržní cenou, kterou označuje jako rentu*. Renta není pouze výsledkem přivlastnění si půdy úrodnější nebo půdy lépe položené. Senior dokazuje, že se nejedná o žádný výjimečný případ, ale normální tržní jev. ***Renta má charakter monopolního zisku*** a monopolů rozlišil několik:

- ***monopol času*** – disponují výrobci s pokročilejší technikou
- ***monopol omezených výrobních podmínek*** – monopol trvalý založený na výjimečných vlastnostech některých pozemků a ostatních přírodních sil
- ***monopol privilegií*** – založen na mimořádných schopnostech a kvalifikaci. Sem řadí také právní monopoly
- ***monopol vlastnictví půdy***.

V pojetí renty učinil ještě jeden netradiční krok. Rentou se stává i důchod z každého kapitálu, pokud se dostává do dalších rukou v souvislosti s úmrtím vlastníka, který kapitál vytvořil.

Pokud jde o hodnotovou teorii, *vystupoval jako kritik Ricarda* a jeho teorie pracovní hodnoty. Z výše uvedeného plyne, že považoval za produktivní i kapitál. Zdůrazňoval, že *hodnota nezávisí pouze na nákladech, ale je ovlivněna také užitečností*. Vliv má rovněž nabídka i poptávka.

7.2 John Stuart Mill - vyústění vývoje anglické klasické politické ekonomie

Svoje ekonomické názory rozvíjí J. St. Mill jako pokračování díla A. Smitha, D. Ricarda a svého otce J. Milla. Millova ekonomie představuje reprezentativní výklad a také završuje vývoj klasické politické ekonomie v Anglii. Jeho hlavní spis *Zásady politické ekonomie a použití některých v sociální filozofii (1848)* se stal učebnicovým výkladem. Politickou ekonomii chápal stejně jako jeho předchůdci, tzn. vědu o tvorbě a rozdělování bohatství. Současně však *zdůrazňoval nutnost zohlednění politických a zejména sociálních otázek*. Proto je jeho přístup zařazován mezi *reformní názory*. Základem Millovy ekonomie je teorie výroby a rozdělování. V obou *vychází z teorie výrobních nákladů*, jejíž konstituování na půdě klasické školy politické ekonomie završil. K tomuto výkladu se prostřednictvím A. Marshalla přihlásila i neoklasická ekonomie (pojetí výrobních nákladů a jejich cenotvorný vliv, nikoliv hodnoty jako výkladu ceny). I když ve svém hlavním díle *Zásady politické ekonomie (1848)* se Mill hlásí k Ricardovi a jeho odkazu, svojí teorií hodnoty navazuje jednoznačně na Smithovu důchodovou teorii, kterou Ricardo odmítá. Proto ho např. J. A. Schumpeter²⁴ charakterizuje jako Smithova pokračovatele a předchůdce A. Marshalla (představitel anglické neoklasické ekonomie).

J. St. Mill věnuje *ve srovnání se svými předchůdci větší pozornost problematice nákladů a jejich místu v reprodukčním procesu*. Současně musíme zdůraznit, že je významně ovlivněn Sayem, což posouvá rámec jeho úvah velmi zřetelně za obvyklé hranice myšlenkových schémat teorie pracovní hodnoty.

*„To, co vyrábíme nebo chceme vyrábět, je vždycky, jak správně uvedl Say, užitečnost. Práce nevytváří hmotu, tvoří užitek. Proto Say a jiní správně klade otázku: pokud vytváříme užitečnost a ne předměty, proč veškerá práce vytvářející užitečnost není považována za produktivní?“*²⁵ V následujících úvahách rozlišuje trojí druh užitečností vytvářených prací. Vedle obvyklého spojování užitečností s hmotnými statky schopnými uspokojovat potřebu - užitečnost jako vlastnost hmotného statku, zdůrazňuje užitečnost ve smyslu zvýšení kvality ztělesňovaných v člověku. Proto je produktivní práce orientovaná na vzdělávání, pěstování duchovních hodnot i rozvíjení fyzických předpokladů a schopností ovlivňujících možnost poskytovat užitek člověku samotnému či jiným osobám. Užitek však poskytují podle Milla i služby spojené se spotřebou, odvrácením nepohodlí a strádání atd. Tyto užítky nejsou spjaty ani s hmotným statkem, ani vlastnostmi člověka.

Širší pojetí produktivnosti musel dát do souladu s tradičním chápáním bohatství v učení klasické školy. Klade si otázku, zda do bohatství započítávat vše užitečné, nebo pouze hmotné statky. Upozorňuje na to, že obvyklé chápání bohatství je spojováno s možností hromadit a uchovávat po určitou dobu. *„Věci, které není možno uchovávat, nebyly nikdy považovány za bohatství.“*²⁶ Proto se přiklání k závěru, že zůstane v souladu s tradičním přístupem, když *prohlásí za bohatství takový výsledek práce, který disponuje užitečností i schopností být*

²⁴ Schumpeter Joseph Alois (1883 – 1950), rodák z Třešti, rakouský ekonom a politik, tvůrce teorie ekonomického vývoje zdůrazňující význam inovací. Od třicátých let působil na Harvardově universitě v USA.

²⁵ Mill, J.S.: *Osnovy politické ekonomie*. I. Moskva, 1980, str. 136

²⁶ Tamtéž, str. 139

hromaděm. Tím se ovšem i pojetí bohatství rozšiřuje za rámec hmotných statků, neboť dlouhodobý užitek může být nepochybně vložen i do člověka. „*Každá práce produkující dlouhodobý užitek vložený do člověka nebo do libovolného předmětu musí být zkoumána jako produktivní.*“²⁷

Mění se rámec zkoumání tvorby statků a bohatství což se promítá i do chápání základních souvislostí tržních transakcí. *Podle Milla působí ve směně síly, které zabezpečují, že výrobky se směňují za hodnotu, která každému výrobcí umožňuje uhradit náklady a realizovat běžný (obvyklý) zisk. Z hlediska delšího časového období se prosazuje tendence ke ztotožnění hodnoty s výrobními náklady.*

Pokud by tato podmínka nebyla splněna, projevil by se důsledek na straně nabídky. *Z hlediska popisu mechanismu fungování je výklad shodný se Smithem či Ricardem.* Rozdíl je ve ztotožnění výrobních nákladů s bází, kolem které oscilují tržní ceny. Odchyly tržní ceny od výrobních nákladů působí jako impulsy pro rozšiřování či omezování nabízeného množství výrobků. Směna, která probíhá na základě výrobních nákladů, je podle Milla podmínkou stabilní rovnováhy. Ve směně splňující uvedenou podmínku mají směňované výrobky svoji *přirozenou hodnotu.*²⁸

Uvedený Millův postoj by mohl vzbuzovat představu o jinak shodném chápání hodnoty se svými předchůdci. *Ve skutečnosti je Millovo pojetí zřetelně posunuto od hodnoty ke směnné hodnotě samotné, což zcela přesvědčivě ilustruje citace: „Hodnota věci je označení pro to množství libovolné jiné věci nebo obecně věci, za které se směňuje.“*²⁹

Ztotožnění hodnoty s výrobními náklady bylo podnětem k hodnocení z pozic stoupenců hodnotové teorie, a to zejména pracovní, ale i z pohledu těch, kteří hodnotový přístup nesdíleli. Hodnocení byla pochopitelně odlišná až protikladná. *Zvýraznění výrobních nákladů jako onoho obsahu, jehož je cena nositelkou, tzn. obsahu který vyjadřuje, umožnilo hodnotovému přístupu přesně kvantifikovat hodnotovou bázi pomocí tržních cen, za které byly jednotlivé výrobní faktory pořizovány. Současně mohla být a zůstala uchována logika přístupu k ceně (navíc současně umožňující novým způsobem interpretovat dříve kontroverzní otázky rozdělování a charakteru důchodů). Millovo řešení hodnototvorných zdrojů odstraňuje antagonismus jednotlivých důchodů, které vystupují jako plně rovnocenné a opodstatněné co do svého původu a zdroje. Přesto však u Milla zůstal zachován prvek vykořisťování v teorii rozdělování.*

J. St. Mill vycházel z přesvědčení, že *zákony výroby a zákony rozdělování mají odlišný charakter. Svobodu a soukromé vlastnictví považuje za nezastupitelné pilíře společnosti a jejího pokroku.* Kapitalismus však nechápe jako přirozený řád, tíživé životní podmínky dělnictva spojuje se společenskými poměry a jejich uspořádáním. Zatímco zákony výroby jsou srovnatelné se zákony přírody, *zákony rozdělování odrážejí procesy závislé na společenských poměrech a zvycích, které se vyvíjí a mohou být měněny.*

Pokud jde o jednotlivé důchody, přikláněl se k Ricardovu chápání **mzdy** jako existenčního minima. Při interpretaci zisku ale ustupuje od jeho výkladu jako přebytku nad náklady, naopak zdůrazňuje, že **zisk je složkou nákladů.** *Součástí zisku je:*

- podnikatelský zisk, který zahrnuje
 - mzdu podnikatele – odměna za řídicí činnost
 - odměnu za riziko
- úrok jako odměna za abstinenci.

²⁷ Tamtéž, str. 140

²⁸ Mill, J. S.: Osnovy politické ekonomie. II. str. 192

²⁹ Tamtéž, str. 222

Renta, jako kategorie není vázána (jako u Ricarda) na vlastnictví půdy různé kvality. Pojetí je širší a je označením pro rozdíl mezi tržní cenou a výrobními náklady. Jestliže jsou na trhu totožné výrobky, které jsou vyráběné s různými náklady, pak cena je dána nejvyššími z těchto nákladů. *Výrobky s nižšími náklady přináší rozdíl mezi tržní cenou a náklady – rentu.* V této souvislosti upozorňuje na rozdíl mezi zemědělstvím, kde s klesajícími výnosy rostou náklady a průmyslem, kde (obdobně jako Seniora) se prosazuje výnos stoupající. Průmyslový výrobce má zájem na snížení tržní ceny aby mohl vyrábět více a snížení nákladů v důsledku rostoucího rozsahu výroby mu přinese zvýšení zisku.

Na rozdíl od ostatních osobností klasické politické ekonomie vyústila Millova teorie rozdělování do návrhů reforem, které měly zahrnovat:

- **zrušení námezdního poměru výrobním družstevnictvím** – Mill očekával jednak odstranění negativních důsledků námezdního poměru na dělnictvo a jednak řešení problému přerozdělování mzdy ve prospěch zisku (vykořisťování dělnictva). Problém vykořisťování byl podle Milla vyvolán tržními silami na trhu práce.
 - Kdyby na trzích výrobních faktorů byla vyrovnána nabídka s poptávkou, odpovídala by cena výrobního faktoru (důchod) podílu výrobního faktoru na tvorbě hodnoty (na výrobních nákladech).
 - Ale *trvalý převis nabídky práce nad poptávkou po práci vede k tomu, že sjednané mzdy jsou nižší, než odpovídá tomuto podílu.*
 - Úspora nevyplacených mezd se přeměňuje v dodatečný zisk, vytvořený důchod se rozděluje nespravedlivě, důchody neodpovídají podílu výrobního faktoru na tvorbě důchodu.
 - Samotný námezdní poměr chápal jako vliv omezující individualitu, neboť je založen na oddělení dělníka od vlastnictví. *Výrobní družstevnictví oba nedostatky napravuje, neboť součástí vypláceného důchodu se stane i podíl na zisku.*
- **odčerpání pozemkové renty pomocí daní** – i pozemkovou rentu chápal jako důchod v rozporu s individualismem. *Dává vlastníkovu důchod, který není výsledkem vlastního přičinění.* Protože každému má náležet výtěžek podle jeho práce (přičinění), doporučoval zavedení pozemkové daně ve výši renty. (Uvedenou ideu sdílel již James Mill). Millovy úvahy byly směřovány vůči velkému pozemkovému vlastnictví, atomizace renty drobným vlastnictvím či spoluvlastnictvím půdy pro něj byla akceptovatelná.
- **omezení dědického práva** – vyslovil spíše jako námět než doporučení. I v tomto případě se jedná o získávání majetku bez přičinění. Podle Milla, ti, kteří disponují dostatečným majetkem měli být vyloučení z dědického práva.

Příspěvek k rozvoji ekonomické teorie přinesl Mill i v teorii mezinárodní směny svojí interpretací mezinárodní hodnoty. Navázal na Ricardovu teorii komparativních výhod a obohatil ji o vysvětlení rozdělení výhod z obchodu mezi jednotlivé země. *Teorie reciproční poptávky* vysvětluje, že mezinárodní hodnota (směnný poměr) se utváří v intervalu, jehož hranice tvoří národní náklady a v intervalu se pohybuje v závislosti na vzájemné poptávce.

Mezi zajímavé osobnosti poloviny 19. století patří nepochybně i **John Elliott Cairnes**, autor spisu *Nový výklad vůdčích zásad politické ekonomie (1874)*, který je považován za jeho hlavní dílo. Spis vychází v období nástupu marginalistické revoluce a proto je součástí i kritické odmítání nového myšlenkového přístupu k hodnotě (užitečností výklad subjektivní hodnoty). S jeho jménem je však spojována především teorie nekonkurenčních skupin, která upozorňuje na nedokonalost konkurence trhu práce. Zdůrazňuje, že tento trh je segmentován do čtyř základních skupin a konkurence probíhá pouze uvnitř těchto skupin. Vzájemná

konkurence mezi skupinami je omezena, neexistuje, protože např. nekvalifikovaní se nemohou ucházet o kvalifikovanou práci. Kvalifikovaní dělníci nemají zájem o práce nekvalifikované, méně placené.

V klasické politické ekonomii patřil k vyhraněným stoupencům teorie mzdového fondu, podle které rozsah mzdových prostředků je při dané úrovni výkonu ekonomiky a vybavenosti výroby kapitálem objektivně dán. Proto výše mezd je závislá na rozsahu zaměstnanosti. Jediným řešením dělnických problémů je podle Cairnese výrobní družstevnictví.

7.3 Harmonismus

V průběhu první poloviny 19. století se zformoval svébytný proud uvnitř směru klasické politické ekonomie. Formoval se pod vlivem vývoje ekonomického myšlení, kde postupně sílila pozice kritických proudů. Mnohé kritiky kapitalistické společnosti a hospodářských poměrů byly orientovány protiliberálně, čímž se stavěly do konfrontační pozice vzhledem k liberálnímu učení klasické politické ekonomie. V důsledku toho pocítovali někteří autoři potřebu důsledněji obhájit liberální základy klasické politické ekonomie a fakticky do tohoto problému koncentrovali své výklady. Nejvýznamnějšími postavami tohoto proudu se stali F. Bastiat a H. Ch. Carey.

Představitelé harmonismu v učení KPE:

Frédéric Bastiat *1801 – 1850*

Henry Charles Carey *1793 – 1879*

Označení pro tento myšlenkový proud je odvozeno od názvu prací, které publikoval **H. Ch. Carey**: *The Harmony of Nature* (1836), *The Harmony of Interests Agricultural, Manufacturing and Commercial* (1852). **F. Bastiat** vydal *Les harmonies économiques* (1850). Jedná se o první část rozpracovaného díla.

Dominující myšlenky těchto autorů nejsou nové a originální, byly vysloveny a obsaženy v různém kontextu u předchůdců, včetně A. Smitha a jeho neviditelné ruky trhu. Odlišným se stalo především to, že do uvedených myšlenek je položeno těžiště problému zkoumání a tím se mění i způsob argumentace a některé souvislosti.

Smyslem myšlenkového schématu je ukázat, že rozpory, které se staly předmětem kritiky či dokonce odmítání kapitalistické společnosti a tržního hospodářství, nejsou významné, že je jejich charakter přeceněn. S tím ovšem souvisí i selhání argumentace, neboť problémy, které byly společností vnímány jako závažné a které umožňovaly vznik širokých kritických proudů, byly v tzv. ekonomické harmonii bagatelizovány a argumentace ztrácela věrohodnost.

Teze o tom, že za zdánlivými rozpory je skryta skutečná harmonie všech tříd, vrstev i jednotlivců ve společnosti využívala poznatků, ke kterým se klasická politická ekonomie dopracovala při analýze tržního hospodářství a mechanismu fungování trhů:

existuje touha maximalizovat zisk

kapitalista musí výrobu rozšiřovat a zdokonalovat (zefektivňovat)

proto dochází k tomu, že se vyrábí stále více a stále levněji

spotřebitelé mohou nakupovat a spotřebovávat tak, že plněji a všestranněji uspokojí své potřeby

Takto se fakticky prosazuje harmonie zájmů, které mohou být vnímány jako protikladné (antagonistické). Současně byla zdůrazňována i kooperace jednotlivců a skupin v tržním systému, opírající se o tezi ekvivalentní směny (směna jako rovnocenná – spravedlivá výměna služeb). Vrcholné naplnění výše uvedeného schématu předpokládá dosažení stavu, kdy růst důchodu společnosti by byl provázen relativním růstem podílu dělnických mezd.

H. Ch. Carey prodělal složitější myšlenkový vývoj, z pozice stoupence liberální teorie a politiky se postupně posunul do pozice teoretika a stoupence protekcionismu v hospodářství. Jako Američan vnímal, že vyšší vyspělost Anglie způsobuje určité negativní důsledky americkým výrobcům. Anglickou politickou ekonomii označil za učení koncipované na podporu anglické státní politiky. Liberalizace obchodu vede ke koncentraci světového průmyslového potenciálu do Anglie, která si podřizuje ostatní země jako subdodavatele zejména surovin. Podpora domácího průmyslu je prostředkem k dosažení růstu domácí životní úrovně (rozvoj domácích průmyslových výroby vyvolává následně růst poptávky po práci).

7.4 Kontrolní test

1. Neschopnost vysvětlit existenci průměrné míry zisku:

- a) způsobila zánik klasické politické ekonomie
- b) byla překonána D. Ricardem
- c) upevnila postavení teorie pracovní hodnoty
- d) k odklonu od teorie pracovní hodnoty k teorii výrobních nákladů

2. V teorii výrobních nákladů je úrok

- a) srážkou ze mzdy
- b) srážkou ze zisku
- c) výsledkem nezaplacené práce
- d) důchodem výrobního faktoru kapitál

3. N. W. Senior

- a) využil teorii spravedlivé ceny
- b) využil hédonistický princip
- c) považoval za zdroj bohatství obchod
- d) vycházel z teorie pracovní hodnoty

4. Teorie abstinence

- a) odvozovala od vzniku kapitálu úrok
- b) požadovala omezování spotřeby
- c) prosazovala omezení spotřeby dováženého zboží
- d) vysvětlila vznik pozemkové renty

5. Ztotožnění hodnoty s výrobními náklady

- a) prosazoval již D. Ricardo
- b) uskutečnil F. Bastiat
- c) je v učení J. S. Milla
- d) není možné v učení klasické politické ekonomie

6. Výrobní náklady J. S. Milla

- a) obsahují pouze spotřebovaný materiál
- b) nezahrnují mzdu
- c) obsahují zisk
- d) jsou ztotožněny se ziskem a rentou

7. Součástí reformy rozdělování navrhané J. S. Millem je

- a) zrušení zisků
- b) omezení výše mzdy
- c) zvýšení mzdy
- d) odčerpání pozemkové renty zdaněním

8. Příčinou vykořisťování práce je podle Milla

- a) převaha poptávky po práci nad její nabídkou
- b) převaha nabídky práce nad její poptávkou
- c) existence zisku
- d) existence soukromého vlastnictví

9. Harmonismus

- a) prosazoval omezení soukromého vlastnictví
- b) zavedení družstev a drobného vlastnictví
- c) podmiňoval harmonii omezováním spotřeby
- d) odvozoval harmonii zájmů od kapitalistovy snahy maximalizovat zisk

10. Proti liberalizaci obchodu vystoupil

- a) A. Smith
- b) D. Ricardo
- c) D. Hume
- d) H. CH. Carey

Odpovědi: 1d, 2d, 3b, 4a, 5c, 6c, 7d, 8b, 9d, 10d

8 EKONOMIE HISTORICKÉ ŠKOLY V NĚMECKU

Historická škola představuje proud ekonomického učení, které ovládlo německé ekonomické myšlení od čtyřicátých let 19. století až do třicátých let století dvacátého. V německy hovořících zemích byla nejvlivnějším ekonomickým učením téměř 40 let, do nástupu neoklasické ekonomie.

8.1 Ekonomické učení F. Lista

Představitelem opozice vůči anglo-francouzským učením byl **Friedrich List (1798 – 1848)**. Vycházel z přesvědčení, že anglická klasická politická ekonomie vyhovuje pouze Anglii. Proti jejímu kosmopolitismu *vyzvedl ideu národní ekonomie*, neboť podle jeho názoru všeobecná ekonomická teorie neexistuje. Hlavní úlohou ekonomie je rozvoj výrobních sil země, do kterých zahrnul i aktivitu státu, náboženství a morálku. List byl přesvědčený, že bída anglických dělníků je důsledkem neharmonického sociálně-ekonomického rozvoje. Tvrdil, že Německo se může tomuto osudu vyhnout, bude-li harmonicky rozvíjet zemědělství, průmysl a obchod. Ve své teorii stádií ekonomického rozvoje rozlišoval pět stádií, kterými ve svém vývoji prochází společnost:

- divoštví
- pastýřství
- agrární
- agrárně-průmyslové
- agrárně-průmyslové a obchodní.

List byl nejen teoretikem, ale také praktikem. Bojoval za celní sjednocení německého trhu a zavedení výchovných cel, což mělo pro tehdejší Německo velký význam. *Myšlenka výchovných cel vyplývala z jeho přesvědčení, že svobodný mezinárodní obchod vyhovuje Anglii, ale má nepříznivý vliv na rozvoj německého národního průmyslu*, který byl v tomto období stále na nízkém stupni rozvoje. Jako ochranu před konkurencí vyspělejších zemí navrhoval dočasné ochranářství, tzv. **výchovný protekcionismus**.

Ekonomická věda v Německu byla méně rozvinutá ve srovnání s Anglií a Francií. Byl to důsledek specifických německých podmínek vývoje hospodářství.

Němečtí intelektuálové byli v polovině 19. století ovlivněni Hegelovou filozofií, která měla významný vliv především na společenské vědy. *Hegel chápal dějiny jako lidstva jako samovolný proces, uváděný do pohybu silami vnitřní dialektiky*. To vedlo k počátku uplatňování historického hlediska v právní vědě, náboženství, umění atd. V ekonomické teorii na to reagoval v Německu marxismus a historická škola. Zatímco Marx navázal na koncepci samovolného dialektického procesu vývoje a rozpracoval novou materialistickou interpretaci dialektiky, historická škola navázala na Hegelův objektivní idealismus, který se stal vědou o různých formách kolektivního ducha. Sociálně-ekonomický rozvoj lidské společnosti je v podstatě pouze projevem ducha národa. V tomto procesu rozvoje stát hraje vždy, z etického hlediska, vedoucí roli ve srovnání s jednotlivcem či rodinou. Hegelovi následovníci viděli základní funkci historické vědy v tom, aby určila zákony rozvoje kultury, pouze za těchto podmínek je možno poznat zákony, které řídí i sociálně-ekonomický rozvoj společnosti.

Chápání ekonomie jako ekonomie národní, jak ji zpravidla nazývali němečtí autoři, si v Německu uchovalo původní smysl. Němečtí ekonomové:

- zdůrazňovali, že ekonomie je politická a to vyžaduje aby byly ve větší míře zkoumána pravidla řízení státu, ve srovnání se zkoumáním tržních cen.
- přitom nejen souhlasili se zásahy státu do hospodářských procesů, ale toto zasahování rovněž podporovali.

Představitelé historické školy kritizovali autory anglické klasické politické ekonomie především ve třech oblastech. Vyčítali jim:

- **universalismus.** Proti absolutismu obecných zákonů zdůrazňovali relativismus v praxi i v teorii. V praxi se to projevilo tím, že stejné zákony není možno uplatňovat v libovolném čase a libovolné zemi. Jer nutno je přizpůsobovat místu a času. V teorii je nutno vycházet z toho že *zákony politické ekonomie mají pouze relativní platnost ve srovnání se zákony přírodními*, které platí vždy a všude. *Vznik nových jevů ve společenských vědách způsobuje, že je nevyhnutelné měnit do té doby platné formulace.*
- **nedostatečnou psychologii**, která je založena na egoismu. Podle představitelů historické školy zisk není jediným podnětem lidské činnosti. Je řada dalších, ušlechtlejších podnětů. Proto nemohli přijmout individualistickou filozofii anglického utilitarismu, která byla vlastní anglické klasické ekonomii.
- **zneužívání deduktivní metody a abstrakce.** Právě tuto výhradu vůči klasické škole zdůrazňovala historická škola nejvýrazněji. Chtěla nahradit dedukci metodou indukce, založenou na pozorování. Nejvýstižněji to vyjádřil G. Schmoller když uváděl, že nastane nová doba v politické ekonomii, a to díky použití všeho historického, popisného, statistického materiálu a nikoliv pokračování v destilaci starých pouček dogmatismu.

Představitelé historické školy můžeme rozdělit na dvě školy:

- **starší historickou školu** (tvoří ji nejstarší generace)
- **mladší historickou školu** (tvořenou dvěma dalšími generacemi ekonomů)

8.2 Starší historická škola

Učení starší historické školy reprezentují autoři:

Wilhelm Roscher	1817-1894
Bruno Hildebrand	1812-1878
Karl Knies	1821-1898

Velký vliv na jejich názory mělo učení pokračovatelů německého filozofa I. Kanta a jeho žáků. Podle chápání neokantovců existují příčinné souvislosti pouze v přírodě, nikoliv ve společnosti. Společenský vývoj je indeterminovaný, společenské instituce jsou subjektivně vytvářené a úlohou vědy je analyzovat jejich konkrétní vývoj. Předmětem zkoumání musí být především nejdůležitější instituce společnosti – stát.

Pro učení starší historické školy bylo *charakteristické jednostranné vyzvedávání historické metody a metody indukce*. Jako jedinou formu společenského pohybu připouštěli evoluci a dějiny (historie) byla používána jako metoda výkladu národohospodářských jevů.

W. Roscher uznával v podstatě zákony klasické politické ekonomie, pouze *usiloval o jejich doplnění* o historickou metodu.³⁰

Za základní úkol ekonomické teorie považoval popis toho, co národ chce dosáhnout v hospodářství a popis cíle, který skutečně sleduje. Naléhal na nevyhnutelnost návratu k empirické metodě, aby byl překonán škodlivý vliv doktríny klasické politické ekonomie. Hildebrand a Knies už jednoznačně odmítali abstraktně-deduktivní metodu. Podle **B. Hildebranda** lidé mají svobodnou vůli a nemusí se proto řídit žádnými hospodářskými zákonitostmi. Nastínil schéma historického vývoje v podobě tzv. hospodářských stupňů:

- hospodářství přírodní
- hospodářství peněžní
- hospodářství úvěrové.

Kritizoval Smithovo tvrzení, že podněty hospodářské činnosti spočívají v osobních zájmech lidí. Proti tomu vyzvedával myšlenku opírající se o pojetí politické ekonomie jako vědy morální, která musí vzít do úvahy také smysl pro povinnost, touhu po slávě a jiné motivy lidského konání.

K. Knies zdůrazňoval, že v každém národě vládne specifický národní duch. Popíral existenci zákonů, protože v jeho pojetí neexistují opakovatelné jevy. Úlohou ekonomické teorie je v takovém případě vysvětlení historické minulosti příslušného národa.

Představitelé starší historické školy vycházeli z toho, že politická ekonomie je vědou historickou. její úlohu charakterizovali jako sbírání, popis a porovnávání faktů a dat z hospodářského života různých národů v různých historických epochách. Chybu učinili především jednostranným preferováním historické metody. Ani jeden z autorů starší historické školy se nepokusil o vybudování politické ekonomie na zásadách, které hlásali. Zůstali pouze v rovině kritiky klasické politické ekonomie a u vyhlášení, jak by politická ekonomie měla vypadat.

8.3 Mladší historická škola

V období působnosti mladší historické školy se významně změnily hospodářské a politické poměry v Německu. Především bylo Německo v roce 1871 politicky sjednocené a postupně se proměňovalo ze zaostávající země na hospodářsky vyspělou zemi, která zaujala jedno z významných míst ve světové průmyslové výrobě. V obchodní politice Německa stále převládal protekcionismus. Mezi představitele mladší historické školy patří ekonomové dvou generací.

Představitelé mladší historické školy již nevystupovali proti kauzalitě ve společenském životě. *Určení zákonů považovali za poslání a cíl vědy.* Předpokládali však, že zákony není možno odhalit metodami které používala klasická škola politické ekonomie. Proto uskutečňovali rozsáhlý induktivně-historický výzkum a tím dali podnět ke vzniku nové vědní disciplíny – dějin národního hospodářství.

³⁰ blíže viz dodatek ke kapitole č. 1: O historické metodě.

1. generace mladší historické školy:

Gustav von Schmoller 1838 – 1917

Adolf Wagner 1835 – 1917

Ludwig Josep Brentano 1844 – 1931

Karl Bücher 1847 – 1930

Georg Friedrich Knapp 1842 – 1926

2. generace mladší historické školy:

Werner Sombart 1863 – 1941

Max Weber 1864 – 1920

Představitelé mladší historické školy přisuzovali významnou roli státu v národním hospodářství a zdůrazňovali etický prvek lidského chování. měli hluboký zájem o sociální politiku. V roce 1872 založili pod vedením **G. Schmollera** Spolek pro sociální politiku (Verein für Sozialpolitik), ve kterém se projevoval jejich umírněný reformismus. Jejich učení bylo později označováno jako *katedrový socialismus*. Vycházeli z **určující role právních norem v hospodářství**, jejichž uvedení do života měl zabezpečit nadtřídní stát. Hlásali sociální reformy, z nichž mnohé již byly v jiných průmyslově vyspělých zemích zavedeny (např. zavedení továrenských inspektorů, odstranění práce dětí, omezení práce žen, dodržování dnů pracovního volna, zřízení smírčích soudů).

Schmoller uznával existenci třídního konfliktu a připouštěl, že v určitých případech stát postupuje tak, jakoby hájil zájmy vládnoucí třídy. Ve skutečnosti je podle jeho mínění zájmem státu i ochrana zájmů nižších tříd. Tuto roli mohou zastávat a plnit občanské instituce, které budou uskutečňovat kontrolu a budou proniknuté hlubokým pocitem odpovědnosti pře společností, který jim umožní povznést se nad třídní boj. Sociální zákonodárství a garantování kolektivních smluv může podle Schmollera odvést dělníky od revolučních cílů. Odměňování dělníků chápal jako morální problém.

Schmoller tvrdil, že ekonomiku je možno rozvíjet pouze na základě využití popisného materiálu, historických faktů a statistických dat. Při zkoumání ekonomických a sociálních problémů využíval poznatky z psychologie, etnografie, antropologie, biologie a geologie. Zasloužil se o rozvoj společenských institucí, zdůrazňoval relativnost vědeckých představ, úlohu změn ve společenském životě, potřebu realismu a kritiku abstraktních, deduktivních metod ve výzkumu. Zdůrazňoval rovněž, že ve společenských vědách není místa pro matematiku, protože reakce lidské psychiky jsou příliš složitou úlohou pro vyjádření diferenciálním počtem, připouštěl využití statistických dat.

Další z autorů, **L. Brentano**, odmítal představy o vyšším předurčení státu ve srovnání s jednotlivcem. Upozorňoval na to, že ti, kteří řídí stát, mají často sklony zneužívat moc. Jeho názory měly zjevně liberálnější charakter než myšlenky většiny autorů historické školy. V mírném rozsahu *připouštěl nevyhnutelnost zákonodárného regulování sociálně-ekonomického rozvoje*.³¹

Adolf Wagner se věnoval především problematice státních financí a předpokládal, že se mohou stát efektivním nástrojem na dosažení *sociální spravedlnosti*. Hospodářství se podle jeho názorů skládá ve všech hospodářských řádech ze dvou sektorů, soukromého a státního,

³¹ V souvislosti s názory na trh práce, kde zdůrazňuje nerovné postavení uchazečů o práci, si všímá rovněž důsledků konkurence. Odbory vnímá jako určitou vyvažující sílu a obecně vyjadřuje ideu o významu státu při tvorbě konkurenčního prostředí.

příčemž s vývojem se podíl státního sektoru zvyšuje. V této souvislosti se někdy hovoří o Wagnerově zákoně.³²

Obdobné úvahy jsou obsaženy v díle dalšího z představitelů mladší historické školy **W. Sombarta**. Ten při úvahách o formách ekonomických struktur v budoucnosti rozvíjel myšlenku sociálního pluralismu. *Tvrdil, že kapitalismus se změní ve smíšenou společnost*, ve které budou existovat různé ekonomické systémy. Podle Sombarta existují v daném období různé systémy v podobě: kapitalismus, družstevní ekonomika, veřejné smíšené podniky, sociální ekonomika, řemeslnická odvětví a zemědělská ekonomika a jejich počet se v budoucnu dále zvýší. Družstva, veřejné podniky, smíšená a sociální ekonomika jsou socialistické. Ale tyto systémy musí absorbovat a konzervovat cenné vlastnosti kapitalismu. Všechny tyto systémy mají v rámci kapitalismu buržoasní charakter a rozdíly mezi nimi nejsou podstatné.

W. Sombart odmítal univerzální zákony a trval na tom, že charakter ekonomických institucí je podmíněn místně i časově jejich působností. Podle jeho názorů *neexistuje univerzální ekonomika ale můžeme hovořit pouze o ekonomickém řádu.*

Stejně jako Weber i Sombart řešil otázky týkající se vzniku kapitalismu. Hlásali, že *každá dějinná epocha se vyznačuje svérázným duchem*, který je tvořen souborem psychologických postojů lidí, kteří vytvářejí charakter dané doby. Sombart vybral za nositele kapitalistického ducha židy, protože podle jeho mínění disponovali vlastnostmi jako např.: racionálnost, šetrnost, rozvaha, potřeba zbohatnout a podnikavost. Vedle toho měli rovněž zkušenosti, protože středověký obchod se nacházel pod jejich kontrolou. Na Sombartův výklad vzniku kapitalismu, který měl rasový podtext, dopadla bouře kritiky.

M. Weber se zabýval otázkou původu kapitalismu v díle *“Protestantská etika a duch kapitalismu“*. Efektivní fungování kapitalismu podle něho předpokládá, že pro člověka má hodnotu duchovní a materiální asketismus. Tyto vlastnosti našel u kalvinistů, kteří nahlížejí na úspěch podniku jako na hlavní cíl. Asketický způsob života kalvinistů stimuloval i prvotní akumulaci kapitálu.

M. Weber upozorňoval na německý konservatismus, orientovaný na odvrácení revoluce v Německu. V mnoha směrech ho považoval za reakci na francouzskou revoluci. Příčinu většího rozšíření konservatismu v Německu spojoval s neexistencí střední třídy, která dávala anglickému myšlení liberální perspektivu.

M. Weber měl liberálnější názory ve srovnání s ostatními příslušníky historické školy. Nahlížel na společnost jako na soubor autonomních jednotlivců, který je podmíněn sociálními zákonitostmi. Zdůrazňoval význam osobní svobody a odmítal rasismus jako nepřátelskou ideologii.

Vývoj ekonomické teorie byl poznamenán i tím, že příslušníci mladší historické školy **vstoupili do dvou sporů o metodu**, které patřily k nejvýznamnějším v dějinách ekonomických teorií.

První spor o metodu probíhal mezi Schmollerem a Mengerem, představitelem nastupujícího myšlení, které se začalo intenzivně prosazovat po roce 1871 a vyústilo do vzniku neoklasické ekonomie. Můžeme to charakterizovat jako boj mezi abstraktně-racionálním směrem Mengera a v jeho učení se rodící rakouské psychologické školy na straně jedné a empiricko-

³² V uvedeném kontextu bývá Wagner vzpomínán jako první představitel teorie smíšené ekonomiky. (K.F.)

realistickým přístupem mladší historické školy. Schmoller nakonec připustil oprávněnost abstraktně-deduktivní metody.

Druhý spor o metodu se odehrál mezi samotnými představiteli historické školy. *Jednalo se o otázku hodnotících soudů*. Schmoller a Wagner chápali ekonomii jako etickou a normativní vědu, jejímž hlavním posláním je vypracovat doporučení pro hospodářskou a sociální politiku státu. Na druhé straně *Weber a Sombart tvrdili, že předmětem jejího zkoumání musí být to co je ale do jejího obsahu nepatří předkládat doporučení hospodářské politice* (ekonomie jako věda pozitivní).

Na historickou školu navázala tzv. ekonomická sociologie a různé sociologicko-institucionální směry charakteristické svým kritickým postojem k abstraktně logickému směru ekonomické teorie

8.4 Dodatek o historické metodě

W. Roscher je autorem *Náčrtu přednášek o státním hospodářství z hlediska historické metody (1843)*, ve kterém se věnuje nutnosti přebudování politické ekonomie na novém základě, tj. s využitím historické metody. Tu vymezuje následovně:³³

„Historická metoda jeví se nejen zevně vylíčením jevů podle chronologického postupu, nýbrž v těchto základních ideách:

1. Úkolem našim jest vylíčiti, co národové myslili, chtěli a objevili na poli hospodářském, čeho se domáhali a čeho dosáhli a proč dosáhli.
2. Národ není však masa nyní žijících individuí, nestačí pozorovati současné události
3. Všechny národy, u nichž můžeme nějakého poučení nabýti, jest nutno studovati a se stanoviska hospodářského srovnávati, zvláště národy staré, jichž ukončený rozvoj před očima máme.
4. Nebudeme prostě chváliti anebo haněti zřízení ekonomická. ... Spíše jest hlavním úkolem vědy, jak a proč to, co druhdy bylo rozumné a blahodějně, se pozvolna stalo nerozumným a neprospěšným“.

Citace z Roschera dokresluje, že užití historického přístupu a snaha koncipovat historickou metodu je provázena přesvědčením, že hospodářský řád není univerzální nejen z hlediska času, ale také z hlediska místa, z hlediska jednotlivých zemí. Tím jsou odmítnuty obecné zásady či principy fungování hospodářského systému.

Současně je zřejmé i přecenění významu studia předcházejících fází vývoje. Místo prostředku k preciznějšímu poznání a uchopení současnosti, se historická metoda obracela k minulosti se silnou tendencí vysvětlovat současnost minulým vývojem.

Důraz na historickou metodu doprovázený upozorněním na neadekvátnost chápání hospodářského řádu jako univerzálního v čase je doprovázeno rovněž výrazným přeceněním „národních specifik či zvláštností“.

Generace starší historické školy vede svoji kritiku západoevropské politické ekonomie z výrazně etických pozic. Smithovu politickou ekonomii kritizuje Brentano, neboť podle jeho přesvědčení vychází z nemorálních zásad. Ve své práci *Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft (1848)*, že je založena na zbožňování soukromého egoismu, ze kterého má vyrůst veřejný blahobyt. Politická ekonomie *podle Brentana* není žádnou přírodní vědou³⁴ lidského

³³ blíže Ingram, J.K.: Dějiny vědy národohospodářské. Praha 1895, str. 170-171

³⁴ blíže str. 275 uvedeného spisu.

sobectví, ale musí být vědou etickou, musí brát v úvahu „nejvyšší cíle lidské společnosti“. *Nikoliv neviditelná ruka trhu, ale stát je zodpovědný za vývoj hospodářského života národního organismu.*

Zejména u Kniese a v následné generaci je patrné, že toto pojetí vnímali rovněž jako alternativu proti kritikám vedeným z pozic různých socialistických proudů.

8.5 Kontrolní test

1. K přínosům F. Lista pro vývoj ekonomické teorie patří

- a) teorie komparativních výhod
- b) teorie hodnoty
- c) teorie stadiálního vývoje
- d) Ekonomická tabulka

2. Universalismu

- a) byl metodou historické školy
- b) historická škola pouze převzala
- c) historická škola odmítala
- d) rozpracoval F. List

3. Historická metoda kladla důraz na

- a) odvozování obecných principů teorie
- b) na abstrakci
- c) zkoumání hospodářských procesů v konkrétní formě
- d) odmítání státní intervence do hospodářství

4. Nedostatečnou psychologii v učení anglické politické ekonomie rozuměla historická škola

- a) nedostatečný důraz na individualismus
- b) redukování podnětů lidského jednání na zisk
- c) nedostatečný prostor pro zohlednění egoismu
- d) důraz na liberalismus

5. Důraz na právní řád, byl dán tím, že

- a) vytvářel podmínky pro stabilizaci konkrétních hospodářských forem
- b) bránil rozvoji
- c) ekonomická teorie v Německu se vyvíjela opožděně
- d) dával hospodářství konkrétní formu

6. Výchovní protekcionismus

- a) byl rozpracován F. Listem
- b) německá historická škola odmítla
- c) prosazovala pouze anglické politická ekonomie
- d) je nástrojem liberalizace obchodu

7. Sociální spravedlnost

- a) nebyla zohledňována v učení historické školy
- b) byla chápána jako nutný předpoklad stability a rozvoje
- c) vytýkali ekonomii A. Smitha
- d) očekávali, že zabezpečí mechanismus trhu

8. Rostoucí význam státního sektoru v ekonomice

- a) odmítali
- b) je vyjádřen v tzv. Wagnerově zákoně
- c) je důsledkem hodnotové teorie klasické politické ekonomie
- d) spojovali pouze s centrálně plánovanou ekonomikou

9. Spory o metodu

- a) probíhali výlučně mezi Smithem a Roscherem
- b) se týkaly role státu
- c) proběhly mezi příslušníky starší a mladší historické školy
- d) vedl G. Schmoller

10. V učení historické školy je

- a) zdůrazněna i etická stránka hospodářství a ekonomie
- b) chápána ekonomie jako přírodní věda
- c) odmítáno vměšování státu do hospodářství
- d) se prosazují především ideje svobodného obchodu

Odpovědi: 1c, 2c, 3c, 4b, 5d, 6a, 7b, 8b, 9d, 10a

9 SOCIÁLNÍ KRITIKY KAPITALISMU A VZNIK SOCIALISTICKÝCH EKONOMICKÝCH NÁZORŮ

Průmyslová revoluce znamenala průlom do tradičních výrobních a společenských struktur společnosti. Technické převraty měnily postavení práce, byl potlačován význam vysoce kvalifikované řemeslné práce. Současně vedlo zavádění strojové výroby ke zjednodušení práce, ale také k zhoršení podmínek jejího vynakládání. Prudký nárůst nabídky práce, který byl umožněn poptávkou po nekvalifikované práci, která po zaškolení byla schopna obsluhovat jednoduché stroje, byl doprovázen tlakem v podobě převisu nabídky na trhu práce se všemi nutnými doprovodnými znaky. Proto se sociální otázka stavěla do přímého protikladu k rozvoji a představám o perspektivách svobodné tržní společnosti. V proudech ekonomického myšlení, které se stavěly kriticky ke klasické politické ekonomii se sociální problematika objevovala v různých kontextech, s různou intenzitou a byla doprovázena různými představami o možnostech a nutnosti řešení sociálního konfliktu.

K představitelům kritických proudů klasické politické ekonomie zdůrazňujících zohledňování sociálních aspektů hospodářství patří:

<i>Jean Charles Simonde de Sismondi</i>	<i>1773 – 1842</i>
<i>Luis Blanc</i>	<i>1811 – 1882</i>
<i>Pierre Joseph Proudhon</i>	<i>1809 – 1865</i>

9.1 Ekonomické názory Sismondihovo

Osobnosti, která prodělala vývoj ze stoupence učení klasické politické ekonomie na pozici jejího vyhraněného kritika byl ***Jean Charles Simonde de Sismondi***, působící ve Švýcarsku. Své ekonomické názory prezentoval v širším přístupu, odpovídajícím jeho především historickému zaměření. Byl autorem rozsáhlých historických spisů (Historie Francie, Historie Italské republiky), ale v roce 1803 vydal ekonomickou práci *O obchodním bohatství*. Spis byl pokusem o popularizaci Smithova učení a Sismondi se prezentuje jako stoupenec Smitha a jeho učení.

Jeho další práce *Nové zásady politické ekonomie neboli o bohatství v jeho vztahu k lidnatosti* (1819) byla psána ze zcela odlišných a vyhraněně kritických pozic. Sismondi se v práci prezentuje jako zásadní odpůrce laissez faire a anglické, zejména Ricardovy ekonomie. Příčinou změny názorů byly především důsledky průmyslové revoluce v Anglii a jejich postupný průnik na evropský kontinent. Svoji roli sehrály i hospodářské poklesy z let 1815 a navazující problémy realizace v r. 1818, které postihly nejen Anglii, ale celou jižní a západní Evropu. Svoji kritickou soustavu Sismondi dále rozpracovával a vyústěním bylo dvousvazkové historicko-popisné dílo *Studie o politické ekonomii* (1837 – 1838).

Sismondihovo kritika vytýká anglické klasické politické ekonomii zejména:

- že je rozvíjena jako abstraktní nauka o bohatství (v peněžním smyslu slova) a nevěnuje pozornost dosažení skutečného fyzického blahobytu, což by mělo být skutečným smyslem politické ekonomie.
- že je jednostranně orientována na výrobu bohatství, ale ponechává mimo předmět zájmu následky, které má výroba, zejména následky rozdělovacích procesů.

Odtud Sismondi formuluje nové zadání politické ekonomie:

- nesmí vnímat stávající poměry jako dané, nesmí zůstat lhostejná k negativním jevům
- musí bdít nad blahobytem společnosti a prosazovat ho (nauka o dobročinnosti).

Sismondiho přístup proměňuje politickou ekonomii z teoretické společenskovední disciplíny, z teoretické analýzy hospodářských procesů, na normativní nauku, která podle zvolených kritérií (především etických), bude koncipovat hospodářskou politiku státu tak, aby bylo dosaženo změny poměrů.

Jednoznačně je odmítnuta metoda abstrakce a politika nevměšování státu. Ostře odmítá i představu a předpoklad, že v hospodářství působí mechanismus přizpůsobování nabídky poptávce. Hospodářský vývoj bez otřesů je možný pouze tehdy, když poptávka předstihuje nabídku a pouze v tomto případě sehraje konkurence mezi výrobci skutečně pozitivní roli. Konkurence může být zdrojem negativních důsledků. Je-li nabídka v převisu nad poptávkou, pak konkurence:

- omezuje rozsah produkce a zvyšuje nezaměstnanost, zvyšuje intenzitu práce
- stlačuje mzdy a vyvolává bídu, současně dále snižuje poptávku
- ničí hospodářsky slabší výrobce.

Obdobné důsledky má i v případě dočasné rovnosti nabídky a poptávky. Sismondi kritizuje anglickou ekonomii za to, že podle jeho mínění jednostranně zdůrazňuje prospěch dělníků z technického pokroku v podobě zlevňování strojově vyráběné spotřební produkce, ale neusiluje o zkracování pracovního dne.

Ve výše uvedených úvahách je obsažena i Sismondiho teorie hospodářských krizí, která zdůrazňuje, že *za vyplacené důchody není možno realizovat celý produkt*. Sismondi přitom vychází z představy, že se produkt daného roku realizuje za důchody roku předchozího a protože výroba vykazuje růstovou tendenci, je nerealizovatelnost nutností. Vyslovuje představu o trvalém zaostávání poptávky za nabídkou, které je umocněno klesající kupní silou pracujících. Svoji roli sehraje podle Sismondiho i to, že:

- ne každý výrobce zná situaci na trhu (poptávku)
- výroba není určována požadavky spotřeby, ale především požadavkem ziskového umístění kapitálu
- oddělení vlastnictví a práce vede k růstu důchodů kapitalistů, ale ne dělníků, kteří tvoří hlavní složku spotřebitelské poptávky.

Klesající podíl pracujících na důchodu vyvolává tlak na pokles poptávky po spotřebním zboží, výroba tradičních odvětví se snižuje, výroby stagnují a upadají. *Tím dochází k zužování trhu a zhoršují se možnosti realizace*. Jediným východiskem je realizace na zahraničních trzích (**teorie třetích osob**).

Sismondiho představa nápravy (reformy) obsahuje dvě základní myšlenky:

- *stát musí být garantem vytvářejícím podmínky předcházení negativních důsledků konkurence pro hospodářství a společnost.*
 - stát by měl konkurenci omezovat
 - stát by měl omezovat tempo růstu výroby tím, že bude bránit překotnému zavádění techniky

- *preference malovýroby a tomu odpovídajícího vlastnictví, rozvoj střední vrstvy, u které není oddělené vlastnictví od práce, vytvoří podmínky stability.*
 - malovýrobce je spjat s výrobou i trhem, je schopen samoregulace na základě schopnosti odhadovat své budoucí příjmy. Tím je regulována přirozeně populace.
 - malovýrobce je zainteresován na maximálním využívání zdrojů pro zabezpečení své obživy.

9.2 Ekonomické reformy L. Blanca a P. J. Proudhona

V reformních názorech se ve Francii odrážela skutečnost, že francouzské hospodářství bylo méně vyspělé, což se projevilo v učení dvou osobností:

Názory **L. Blanca** jsou ovlivněny myšlenkami Saint – Simona. Ve své práci *Organizace práce (1841)* označuje za hlavní příčinu všech nedostatků ve společnosti *laissez faire* a její odstranění za skutečný zájem celé společnosti. Specifický je jeho přístup k řešení, ve kterém má samotná volná soutěž sehrát klíčovou roli. Jeho idea zakládání společenských dílen vychází z představy, že tyto výrobní oborová „družstva“ budou pracovat pro normální konkurenční trh, na kterém v konkurenci zvítězí. Svoji představu opíral jako mnozí socialisté o ideu, že výrobní jednotky, které se budou opírat o družstevní vlastnictví, které musí v hospodářské soutěži prokázat schopnost zvítězit nad soukromokapitalistickými podniky. Důvodem je předpoklad, že pro dělníky v družstvech bude práce přitažlivější než práce námezdní.

Výrobní oborová družstva by vznikala za pomoci státu, který by poskytl nezbytný kapitál, ale od přímého řízení by postupně přešel k pouhé kontrole. Blanc požadoval rovnostářské rozdělování (stejnou mzdu). Dosahovaný zisk (díky vyšší produktivitě) by byl rozdělován na tři části:

- prémie ke mzdě
- sociální rezervní fond (pro přestárlé, nemocné, pro případ krizí atd.)
- fond akumulace.

Projekt se v určité modifikované podobě realizoval v roce 1848 poté, co v únoru připravil Blanc pro prozatímní vládu dekret zaručující všem občanům právo na práci. Poté byly zřizovány tzv. *Národní dílny pro nezaměstnané*.

P. J. Proudhon vstoupil do širšího povědomí již prací z roku 1840 s názvem *Co je vlastnictví?* Poté následovaly práce, které byly věnovány reformě společnosti. Zejména *Organizace úvěru a oběhu a řešení sociálního problému (1848)*, *Shrnutí sociální otázky – výměnná banka (1848)*.

Na rozdíl od Blanca prohlásil Proudhon za *zdroj potíží soukromé vlastnictví*. Proto také na otázku v názvu práce odpověděl známou větou, že *vlastnictví je krádež*. Přitom ovšem neodmítal soukromé vlastnictví, ale vlastnictví společenské, které se v socialistických ideách zpravidla považovalo za základ reformy společnosti.

Proudhon vnímal soukromé vlastnictví jako základ svobod, ale požadoval, aby existovalo v rozsahu, který je možno užít vlastní prací. Soukromé vlastnictví jako zdroj bezpracného důchodu bylo pro něj krádeží a nepřijatelnou formou.

Proudhon byl přesvědčen, že soustava soukromého vlastnictví se pouze vychýlila z přirozeného stavu a je nutno ji opět do tohoto stavu navrátit. K tomu měla sloužit jím navrhovaná reforma, opírající se o soukromé vlastnictví jako základ soukromé iniciativy a společenského pokroku, která by zároveň učinila neškodným velké vlastnictví.

Jádrem navrhované reformy se měl stát *levný úvěr*, jednalo se tedy o peněžní reformu jako prostředek reformy společnosti. Podle Proudhona by takto koncipovaná reforma řešila souběžně dva základní problémy:

- odstranění úroku by všeobecně učinilo úvěr přístupný a tím by umožnilo rozvoj drobného soukromého vlastnictví
- odstranění úroku by vedlo k odstranění bezpracných důchodů.

Proudhon vycházel z představy, že peníze jsou především úvěrové peníze a chtěl vázat jejich emisi na eskont obchodních směnek, kterým by byly vpouštěny do ekonomiky. Domníval se, že by se v tomto případě řídilo množství oběživa hodnotou zboží na trhu.

9.3 Vznik názorů na socialismus

Od průmyslové revoluce zápasí kapitalismus s různými negativními jevy v hospodářské a sociální oblasti. Vždy, když se problémy prohloubí, objeví se myslitelé, kteří tvrdí, že kapitalismus směřuje k zániku. Obvykle nejdříve kritizovali konkrétní nedostatky společnosti a potom je dávali do protikladu s ideálními znaky různě chápané utopie. Takto vznikaly i názory na socialismus, které vycházely z ideálů osvícenství o vytvoření sociálně spravedlivé společnosti.

Období průmyslové revoluce znamenalo kvalitativní převrat v rozvoji výrobních metod společnosti. V průběhu průmyslové revoluce v Anglii a postupně v dalších evropských zemích docházelo k velké koncentraci průmyslového obyvatelstva v průmyslových střediscích.

Tak, jak se kapitalismus vyvíjel se svými pozitivními i negativními znaky, vznikalo postupně učení utopického socialismu.

K významným představitelům (utopicko) socialistických názorů patřili:

<i>Thomas More</i>	<i>1478 – 1535</i>
<i>Tomáš Campanella</i>	<i>1568 – 1639</i>
<i>Gerard Winstanley</i>	<i>1609 - 1676</i>
<i>Jean Meslier</i>	<i>1664 – 1729</i>
<i>Gabriel Bonnot Mably</i>	<i>1709 – 1785</i>

Zakladatelem a nejvýznamnějším představitelem raně utopických názorů na socialismus byl ***Thomas More (1478 – 1535)***, vynikající anglický humanista, lord kancléř Anglie za vlády Jindřicha VIII. vydalv roce 1516 dílo *Utopie*.

Kniha je psána formou dialogu autora se smyšleným cestovatelem – námořníkem, který na svých cestách objevil do té doby neznámý ostrov Utopii. V první části autor kritizuje sociální

poměry v Anglii v období původní akumulace.³⁵ *Za hlavní příčinu všech problémů považuje soukromé vlastnictví.* Druhá část knihy předkládá Morovy představy o ideálním společenském uspořádání, kde je *soukromé vlastnictví zcela odstraněno a platí všeobecná povinnost pracovat*, přičemž denní pracovní doba je zkrácená na 6 hodin.

Druhým nejvýznamnějším představitelem raného utopického socialismu byl **Tomáš Campanella (1568 – 1639)**. Italský mnich, který prožil 27 let ve vězení, ve kterém sepsal svůj nejslavnější spis *Sluneční stát (1623)*.

Za hlavní příčinu zla ve společnosti považoval také soukromé vlastnictví. Podle Campanelly se v nové společnosti stane práce potřebou a věcí cti každého občana. Důležité je, že si uvědomoval potřebu rozvoje techniky, která je schopna usnadňovat lidem práci a zvyšuje její produktivitu.

Další vývojová etapa názorů na socialismus je tzv. *agrární komunismus 17. století v Anglii*. Jeho hlavním představitelem se stal **G. Winstanley (1609 – 1676)** jehož názory se staly základem hnutí diggerů, kteří hlásali, že půda je společným majetkem a každý může mít pouze tolik půdy, kolik potřebuje ke svému živobytí. Winstanley se snažil vysvětlit cíle hnutí, přičemž kritizoval tehdejší společnost a vyzvedával obraz ideální komunistické společnosti. *Hlavním zdrojem sociální bídy je podle něj soukromé vlastnictví půdy.* Navrhoval odstranit také obchod a peníze. Všechny výrobky se mají soustřeďovat do společných skladů, ze kterých budou rozdělovány všem rovným dílem, a to jak předměty pro spotřebu, tak předměty pro další výrobu.

Představitelé tzv. *racionalistických názorů na socialismus* ve Francii kladli hlavní důraz na rozumovou výchovu. Vycházeli z přirozených zásad rozumu a lidské povahy, přičemž *za přirozené uspořádání považovali pouze takovou společnost, ve které neexistuje soukromé vlastnictví, majetkové a třídní rozdíly.* **Jean Meslier (1664 – 1729)**, chudý katolický kněz, zanechal ve svém spise *Závěť* kritiku existujícího společenského zřízení.

Za největší společenské zlo považoval nerovnost mezi lidmi, plynoucí ze soukromého vlastnictví a nerovného rozdělení bohatství. Podle něj jsou si lidé od přírody rovni. Všichni mají stejné právo na svůj podíl na společenském bohatství, protože se všichni musí věnovat nějaké užitečné práci. Meslier, jako osvícenec, zvláště zdůrazňoval to, aby se odstranila především nevědomost a předsudky. Společnost by se měla přebudovat na malé komunistické obce, především zemědělského charakteru, kde by se zabezpečovala jak výroby, tak rozdělování. I v těchto úvahách jsou obsaženy rovnostářské tendence a vliv především agrárního charakteru francouzského hospodářství v 18. století.

Typickým a zároveň nejvýznamnějším představitelem tohoto racionalistického proudu v 18. století byl **Morelly**. Jeho dílo *Zákoník přírody (1755)* vyšlo anonymně. Podrobně v něm vysvětloval, jaká má být činnost zákonodárce. Ten má zabezpečit:

- zákon, kterým se zruší soukromé vlastnictví
- zákon, na základě kterého bude mít každý občan zaručené právo na práci a existenci

³⁵ Termín původní akumulace je používán pro označení vývojové fáze, ve které se vytvářely podmínky pro akumulaci kapitálu a kapitalistický rozvoj. Proces ve kterém dochází k nezbytné polarizaci společnosti.

- zákon, podle kterého bude platit všeobecná povinnost pracovat podle sil, schopností a věku.

Morellyho model spravedlivé společnosti je doprovázen i prvky asketismu a primitivního rovnostářství.

Také **Gabriel Bonnot Mably (1709 – 1785)** předpokládal, že všichni lidé jsou si od přírody rovni a jakákoliv sociální nerovnost plyne ze soukromého vlastnictví. Ostře vystupoval proti fyziokratické tezi, že soukromé vlastnictví je přirozeným základem společnosti. Podstatou teorie přirozeného řádu je podle jeho názoru poznání povahy člověka. Dávno v minulosti vládl podle Mablyho přirozený komunistický řád. Hovořil o existenci třídních rozporů ve společnosti založené na soukromém vlastnictví a o protikladných zájmech těchto tříd. Pesimisticky konstatoval, že ideální společenské zřízení je neuskutečnitelné.

Názory na socialismus ve francouzské revoluci jsou spojovány se jmény dvou představitelů – Babeufa a Buonarottiho.

Francois Noël Babeuf (1760 – 1797) a Philippe Buonarotti (1761 – 1837) byli představitelé tzv. *spiknutí rovných*, kteří usilovali o svržení direktoria ve Francii. Skutečná demokracie není podle jejich představ možná bez odstranění stávajícího soukromého vlastnictví. Proto usilovali o vytvoření společenského vlastnictví půdy, všeobecnou pracovní povinnost a sociální rovnost.

Dějiny jsou podle Babeufa nepřetržitým bojem mezi chudými a bohatými. Tvrdil, že odstranění vykořisťování a sociální nerovnosti nebude výsledkem „osvíceného rozumu“, ale revoluce, která svrhne vládu utlačovatelů a bohatých.

9.4 Vyvrcholení názorů na socialismus před Marxem

Názory na socialismus se v první třetině 19. století staly významným myšlenkovým proudem, jehož součástí byla kritika kapitalismu a jeho hospodářských poměrů. Tyto názory šířili především:

Claude Henri de Saint-Simon	1760 – 1825
Charles Fourier	1772 – 1837
Robert Owen	1771 – 1858

Jejich názory se v mnohém odlišují, např. oba Francouzi nevyžadovali zavedení společenského vlastnictví, zatímco R. Owen ano. Ten měl také blíže k reálnému životu, zatímco myšlenky Fouriera a Saint-Simona jsou provázeny nerealistickými až romantickými představami.

Pro učení **Saint-Simona** je typická myšlenka zákonitostí společenského vývoje. *Dějiny lidské společnosti chápal jako nepřetržitý proces daný rozvojem vědy, morálky, filozofie a lidského rozumu.* V dosavadním vývoji prošlo lidstvo dvěma stadii, v dalším vývojovém stadiu nastoupí industriálové a metafyzické myšlení bude nahrazeno myšlením pozitivistickým.

Proces vývoje a zdokonalování společnosti probíhá, podle Saint-Simona, nejdříve rovnoměrně a plynule, později je přerušován ostrými krizemi. V každém stadiu vývoje lidstva

existují vedle sebe přežitky předcházejícího stadia a prvky nového, rodícího se systému. *Nové společenské zřízení je vždy lepší, dokonalejší než předcházející.*

Kapitalismus považoval za přechodné období od feudalismu k vědecko-průmyslové společnosti budoucnosti. Tehdejší společnost dělil na dvě třídy:

- třídu vlastníků, kterou také nazýval třídou zahálejších parazitů
- třídu průmyslníků, která představuje větší část národa a patřili do ní dělníci, řemeslníci, podnikatelé, bankéři, obchodníci.

Ve vývoji společnosti k průmyslovému systému považoval za rozhodující boj mezi oběma uvedenými třídami.

V průmyslovém systému budou podle Saint-Simona vládnout vědci a nejdůležitější složka třídy průmyslníků – podnikatelé (továrníci), bankéři a obchodníci. Zvláště významnou hospodářskou funkci připisoval bankéřům, kteří mají pomoci úvěru regulovat celou společenskou výrobu. *Společenská výroba se bude řídit podle jednotného, vědecky sestaveného plánu* a jeho vypracování a realizace bude hlavním úkolem průmyslového systému. Taková přeměna společnosti nebude podle Saint-Simona vyžadovat revoluci, ale uskuteční se pokojnou cestou, silou přesvědčování, hlásáním „nového křesťanství.“

Charles Fourier vypracoval koncepci vývoje lidské společnosti, podle které jsou dějiny nepřetržitý progresivní a zákonitý proces. Podle Fouriera prošlo lidstvo doposud čtyřmi vývojovými stadii, epochami:

- divoštví (neexistoval průmysl)
- patriarchátu (charakteristický je drobný průmysl)
- barbarství (charakteristický je střední průmysl)
- civilizace (epocha, ve které vyrůstá velkopřůmysl)
- Z tohoto stadia přejde lidstvo do nové společnosti, kterou nazval společností harmonie nebo asociace.

Za hlavní příčinu negativních vlastností kapitalismu považoval odtržení výroby od spotřeby a jejich ovládnutí obchodem. Odtržení výroby od spotřeby je podle Fouriera založena na rozdrobenosti průmyslu mezi různé vlastníky. Velmi ostře kritizoval negativní charakteristiky obchodu, zejména burzovní lichvářství, podvody, spekulace, prodej nekvalitních výrobků atd.

Chtěl zdokonalit společnost obnovením spojení výroby a spotřeby v tzv. *falangách*. Ve falangách se měl starý systém dělby práce nahradit novým, soustavou podle zájmů. Základem hospodaření falang se mělo stát zemědělství a průmysl by ho měl pouze doplňovat. Tím by se odstranil rozpor mezi městem a vesnicí, mezi fyzickou a duševní prací. Výsledky hospodaření by se rozdělovaly podle práce, vloženého kapitálu, schopností a poznatků, a to následovně:

- 5/12 za práci
- 4/12 za kapitál
- 3/12 za teoretické vědomosti a řídicí funkce.

Celkový kapitál falangy by byl rozložen mezi akcie s nízkou nominální hodnotou, aby se každý mohl stát spoluvlastníkem.

Robert Owen se ve srovnání s oběma Francouzy více přiblížil k reálnému životu v Anglii. Celý svůj život také věnoval praktickému uskutečňování svých představ, které měly zlepšovat pracovní podmínky obyvatelstva.

Jako továrník a filantrop usiloval o zlepšení životních a pracovních podmínek pracujících. Zkrátil pracovní dobu na 10,5 hodiny (v jiných továrnách se pracovalo 13 – 14 hodin), dělníkům vyplácel plnou mzdu i v období krize, založil vzorovou školu pro děti a zřídil zřejmě první dětské jesle na světě. Později dospěl k závěru, že družstevní osady mohou být základem celospolečenské reformy, která by přispěla k odstranění námezdní práce. Družstevní osady, resp. výrobně-spotřební družstva budou fungovat na základě společného vlastnictví, kde každý člen bude pracovat podle svých schopností a výsledky hospodaření se budou rozdělovat podle potřeb. V osadách nebudou existovat bezpracné důchody ani směnné a peněžní vztahy. Směna bude nahrazena prostřednictvím společného ústředí, které se bude zabývat oceňováním, přijímáním, skladováním a výdejem výrobků.

Owen na rozdíl od Saint-Simona a Fouriera považoval za základní příčinu všech nedostatků kapitalismu soukromé vlastnictví, vykořisťování námezdní práce, náboženství a současnou formu manželství.

9.5 Socialisté – levicoví ricardiánci

Vedle Owena navázali na klasickou politickou ekonomii, především na Ricardovu teorii, i další angličtí socialisté „ricardiánci“. Tito angličtí ekonomové tvořili důležitou skupinu tzv. předmarxistického socialismu. Hlavní představitelé názorů na socialismus, kteří byli pod vlivem Ricardových myšlenek byli:

<i>William Thompson</i>	<i>1785 – 1833</i>
<i>John Gray</i>	<i>1798 – 1850</i>
<i>John Francis Bray</i>	<i>1809 – 1895</i>
<i>Thomas Hodgskin</i>	<i>1787 – 1869</i>

Levicoví ricardiánci vysvětlili a vypracovali ekonomickou teorii vykořisťování. Za jediný zdroj hodnoty považovali práci a požadovali, aby se mzda dělníků rovnala celému produktu jejich práce. Nadhodnotu chápali jako všeobecnou kategorii, která obsahuje zisk, úrok a rentu. Jejich požadavek celého výtěžku práce pro dělníky znamenal zrušení zisku. Široce zdůvodňovali, že příčinou jakékoliv sociální nerovnosti je soukromé vlastnictví.

Hodgskin polemizoval s ekonomy, kteří byli stoupenci teorie tří výrobních³⁶ faktorů a dokazoval, že zhmotnělá práce nemůže tvořit nové hodnoty.

Požadavek levicových ricardiánců, aby dělník dostal plný výtěžek práce, není správný.³⁷ V žádné společnosti nemůže dělník dostat celý výtěžek práce, neboť se vždy musí vytvářet zdroje na akumulaci a pro neproduktivní, ale nezbytnou a užitečnou spotřebu společnosti.

Gray a Hodgskin navrhovali zrušit kapitalistické vlastnictví a zachovat drobnou malovýrobu, tzv. maloburžoasní vlastnictví. **Thompson a Bray** navrhovali vytvoření výrobních družstev, založených na skupinovém společném vlastnictví, která by rovněž měla ve své podstatě malovýrobní charakter.

³⁶ ve smyslu hodnototvorných faktorů (K.F.)

³⁷ má se na mysli i pro případ, kdy autor vychází z pozice teorie pracovní hodnoty.

Názor, že zdrojem problémů je (živelné) působení tržních sil měl **John Gray**, který hlavní vinu za špatné sociální podmínky pracujících přisuzoval směně a existenci peněžních vztahů. Navrhoval zavedení tzv. pracovních peněz, kterými by se přímo určovalo množství práce obsažené ve výrobcích. Proto chtěl založit směnnou banku, která by zprostředkovala výměnu různých výrobků prostřednictvím uvedených pracovních peněz. Ve své představě čerpá z myšlenky Owena o nahrazení tržní směny její organizací.

9.6 Kontrolní test

1. Sismondi zdůrazňoval, že politická ekonomie

- a) musí být abstraktní naukou o bohatství
- b) by neměla zohledňovat sociální otázky
- c) by měla zkoumat i důsledky tvorby bohatství pro životní podmínky
- d) musí důsledně rozvíjet Smithův přístup

2. Konkurence může podle Sismondioho vyvolat i negativní důsledky, např.

- a) zvyšovat zbytečně rozsah výrob
- b) vyvolávat růst zaměstnanosti
- c) likvidovat slabší výrobce
- d) snižovat intenzitu práce

3. Součástí Sismondioho navrhované reformy bylo

- a) stimulace konkurenčního prostředí státem
- b) podpora technického pokroku státem
- c) omezování technického pokroku
- d) podpora rozvoje továrních výrob

4. P. J. Proudhon považuje soukromé vlastnictví

- a) za jedinou příčinu všech problémů
- b) nežádoucí jev
- c) za formu společenského vlastnictví
- d) za nezpochybnitelný základ svobod

5. Základem reformy Proudhona

- a) bylo zavedení družstevního vlastnictví
- b) zavedení tzv. levného úvěru
- c) likvidace úvěru
- d) zrušení peněžní směny

6. L. Blanc

- a) je odpůrcem tržního hospodářství
- b) za příčinu problémů považuje existenci peněz
- c) prosazoval výrobní družstevnictví
- d) chtěl zrušit vlastnictví

7. Utopicko socialistické názory

- a) se staví kriticky k soukromému vlastnictví a nápravu společnosti spojuje s jeho odstraněním
- b) chtějí zrušit vlastnictví
- c) doporučují reformu pouze v oblasti rozdělování
- d) považují kapitalismus za ideální společnost

8. Utopičtí socialisté považovali společenské poměry

- a) za přirozené a neměnné
- b) za neustále se vyvíjející
- c) neovlivnitelné lidským jednáním
- d) za proměňující se, ale v nahodilých skocích

9. Ch. Fourier

- a) chtěl napravit společnost propojením výroby a spotřeby
- b) zavedením soukromého vlastnictví
- c) považoval společenské poměry za nezměnitelné
- d) doporučoval, aby majetní lidé žili ve falangách

10. Zavedení organizované směny místo tržní směny navrhoval

- a) S. Simon
- b) G. B. Mably
- c) J. Meslier
- d) J. Gray

Odpovědi: 1c, 2c, 3c, 4d, 5b, 6c, 7a, 8b, 9a, 10d

10 POLITICKÁ EKONOMIE KARLA MARXE

Marxova osobnost je v historii ekonomie 20. století vnímána jako jedna z nejpozoruhodnějších a také nejspornějších. Až vývoj následujících desetiletí ukáže, do jaké míry byl jeho význam „živen“ pozicí, kterou zaujala marxistická politická ekonomie jako vládnoucí ekonomická doktrína ve významné části světa 20. století a do jaké míry to byla kvalita jeho ekonomické teorie či některých jejích částí.

Karl Heinrich Marx (1818 – 1883) je v každém případě osobností, která ovlivnila vývoj ekonomického myšlení a ekonomické teorie 19. a 20. století. Pro interpretaci a hodnocení jeho názorů je však nutno konstatovat, že jeho ekonomické názory jsou včleněny do širší soustavy učení – marxismu, jehož zdrojem jsou především:

- Hegelova filozofie
- politická ekonomie D. Ricarda
- učení francouzských socialistů Ch. Fouriera a H. de Saint – Simona.

10.1 Východiska Marxovy politické ekonomie

Marx vystudoval filozofii a právo a při studiích byl silně ovlivněn filozofií G. Hegela, zejména jeho dialektikou. Svým přesvědčením však byl materialista, a proto už počátkem 40. let se rozchází s Hegelovými ideami a dialektiku rozpracovává na materialistickém základu. Formuje svůj přístup, filozofii historického a dialektického materialismu. Tím jsou položeny základy kritiky nehistorického přístupu klasické politické ekonomie.

K analýze kapitalistického hospodářství nepřistupuje jako k soustavě přirozené, k soustavě obecné, ale soustavě historicky podmíněné, v určitých podmínkách nutně vzniklé a nezastupitelné, ale soustavě, která také nutně zanikne. V této šířeji pojaté kritice kapitalismu sehrála Marxova politická ekonomie klíčovou roli, neboť Marx vycházel z přesvědčení, že výrobní podmínky a poměry určují směr vývoje společenského systému.

Základní zákony dialektiky vedou k nahlížení na svět, jako soustavu, ve které není nic věčné, vše je ve vývoji. Společenský řád prochází proměnami také. Marxův materialismus ho vedl k přesvědčení, že člověk a společnost jsou primárně struktury ekonomické, nejdříve je nutno vyrábět, vytvářet podmínky pro existenci až druhotně je pěstována a rozvíjena duchovní stránka bytí. Proto v jeho systému zaujala výroba dominující postavení a nepochybně tytéž okolnosti ho vedly k potřebě hlubšího proniknutí do ekonomie teorie.

Výroba není činností izolovaných jedinců, jedná se o kooperaci a v určitých společenských poměrech. To vede Marxe k rozlišení dvou hledisek, která uplatňuje při analýze výroby. Výroba je tvorbou statků, ale má dvě stránky:

- je to proces přeměny surovin na statky, jedná se o výrobní metody, kterými se vyrábí a tuto stránku výroby charakterizují **výrobní síly**, které prochází permanentním procesem zdokonalování.
- ve výrobě se utváří škála vztahů mezi lidmi, **výrobní společenské vztahy**. Tyto vztahy jsou upraveny i institucionálně a jejich kvalita se po delší dobu zachovává na určité úrovni.

V tomto členění je skryt mechanismus, kterým se prosazují zákonitosti společenského vývoje. Stupeň rozvoje výrobních sil a tomu odpovídající úroveň vztahů (tzn. umožňující další rozvoj výrobních sil) jsou základem **výrobního způsobu**.

Současně rozdílná vývojová tendence způsobuje, že v určitých časových obdobích přestávají společenské vztahy vytvářet prostor dalšímu rozvoji a musí být v sociální revoluci nahrazeny novou kvalitou (teorie revolučního vývoje, kterou byl popisován vývoj společnosti od prvobytně pospolné, přes otrokářskou, feudální ke kapitalistické i nutnost jejího zániku).

Teorie střídání výrobních způsobů tvoří základ historického materialismu. Pro Marxe se v tomto kontextu jevila významnější analýza společenských výrobních vztahů (výrobní síly se přebírají a vyvíjí, výrobní vztahy jsou svrženy a nahrazeny jinými), proto s nimi spojil předmět své politické ekonomie. Klíčovým výrobním vztahem se v jeho systému stalo vlastnictví, na které uplatnil stejný vývojový scénář:

- *východiskem je společné vlastnictví prvobytné pospolitosti*, které je nutností v boji o přežití
- *když stupeň rozvoje výrobních sil umožnil*, aby se rodina uživila, *nastoupilo soukromé vlastnictví*, motivující k růstu produktivity a výkonnosti
- další výrobní způsoby jsou charakterizovány jako uspořádání, ve kterých soukromé vlastnictví je nástrojem vládnoucích tříd k tomu, aby žily z dostatečně produktivní práce jiných, společensky, politicky a hospodářsky podmaněných.
- *kapitalismus se rodí na individuální formě soukromého vlastnictví a osobní svoboda vytváří podmínky pro dynamický rozvoj*. Výrobní metody si postupně vynucují přechod ke spoluvlastnickým formám (popisováno jako zespolečnění vlastnictví), které předurčují nutnost vzniku (resp. návratu) společenského vlastnictví, které je ale negací kapitalismu.

Práce, které jsou svým obsahem především ekonomické, vychází koncem 40 let. V té době zamýšlí připravit rozsáhlé vícesvazkové dílo obsahující jak kritiku dosavadní politické ekonomie, tak vlastní výklad. Po několika neúspěšných pokusech v 50. letech je v 60. letech připraven stěžejní ekonomický spis **Kapitál**.

První díl *Kapitál I (1867)* s podtitulem, *Ke kritice politické ekonomie*.

Další svazky vyšly až posmrtně. *Kapitál II (1885)* a *Kapitál III (1894)* v redakci Engelsově. Čtvrtý díl tvoří další tři svazky s názvem *Teorie o nadhodnotě I., II. a III. (1905 – 1910)*. Jejich prvním vydavatelem byl Karel Kautský.

10.2 Politická ekonomie

Marxova kritika kapitalismu je založena na presentaci kapitalismu jako vykořisťovatelského systému co do podstaty. Proto je teoretickým východiskem celé konstrukce teorie pracovní hodnoty, ve které navazuje na Ricarda.

Teorii pracovní hodnoty uplatňuje důsledně na vše, co prochází směnou. Vychází z principu ekvivalentní směny a hodnota výrobku je závislá na množství práce do výrobku vložené (individuální hodnoty výrobku se může u jednotlivých výrobců lišit). Množství práce, které určuje směnou relaci (společensky nutné množství práce) je dáno společensky průměrnými podmínkami výroby (z těch je dodávána rozhodující část tržní nabídky daného výrobku).

Pro Marxův výklad je charakteristické, že v pohledu na trh práce *aplikoval teorii pracovní hodnoty na pracovní sílu* (schopnost pracovat), nikoliv na práci. Mzda je v tomto pojetí cenou pracovní síly.

Hodnotu pracovní síly určil:

- jednak reprodukčními náklady pracovní síly (spotřební předměty nutné pro dělníka a rodinu, náklady na kvalifikaci)
- společenskými podmínkami (historicko-kulturní vývoj), které ovlivňují pojetí toho, co společnost považuje za nutné k reprodukci (životnímu standardu).

Na kapitalistickou výrobu se dívá obdobně jako Ricardo. Kdo vynakládá kapitál, činí tak proto, aby dosáhl zisku. Kapitál musí být vynaložen na koupi:

- strojů, zařízení, surovin – *konstantní kapitál (c)*
- pracovní síly – *variabilní kapitál (v)*.

Vynakládaná práce jednak přenáší hodnotu konstantního kapitálu (ve výši spotřeby či opotřebení), **jednak tvoří novou hodnotu**. Podnikání dává smysl, pokud nově vytvořená hodnota umožní uhradit pracovní sílu a ještě přinese důchod kapitálu. Nezbytnou podmínkou tedy je, aby obsahovala přebytek nad hodnotou pracovní síly, tj. **nadhodnotu**, která je klíčovou kategorií Marxovy ekonomie.

$$\text{nadhodnota (m)} = \text{H nově vytvořená} - \text{H pracovní síly (v)}$$

Nadhodnota je přebytek nově vytvořené hodnoty nad hodnotou pracovní síly.

Hodnotu výrobku pak můžeme vyjádřit ve tvaru: $\mathbf{H = c + v + m}$

Nadhodnota je nutnou součástí hodnoty výrobku vyráběného námezdní prací. Je částí nově vytvořené hodnoty, tzn.:

- *je výsledkem práce námezdní pracovní síly, která ji vytvořila*
- *je zdrojem důchodu toho, kdo vynaložil kapitál*
- *kapitalista si přisvojuje část hodnoty, kterou vytváří dělník, přisvojuje si výsledek práce jiného a jen tehdy je ochoten kapitál vynakládat. Tzn., že vykořisťování je nutným průvodním jevem kapitalistických výrob a kapitalismus je na vykořisťování založen.*

K tomu, aby vznikla nadhodnota stačí, aby pracovní den trval dostatečně dlouho. Tak dlouho, aby pracovní síla vytvořila přebytek nově vytvořené hodnoty nad hodnotou pracovní síly.

Poměr ($m : v$) je *míra nadhodnoty (m')*.

Marx se zapojil rovněž o diskusí o nezaměstnanosti a problematice trhu práce. Kritizuje Malthuse za jeho populační zákon, kterým je vysvětlováno, že část společnosti je absolutně (vzhledem k možnostem obživy) přebytečná. Proti tomu staví svoji *tezi o relativním přebytku části populace*, v důsledku toho, že na trhu práce je nabídka formována faktory, které způsobují vyšší dynamiku (např. demografické faktory, proletarizace malovýrobců, úspory práce v důsledku rostoucí kapitálové náročnosti atd.), než jakou prosazuje kapitál na straně poptávky po práci. Nedostatečná akumulace kapitálu je příčinou nezaměstnanosti.

Pro Marxovo pojetí se stalo charakteristické chápání nákladů ve smyslu odpovídajícím učení Ricarda. Nákladové položky (výrobní náklady) jsou jednak spotřebovaný či opotřebovaný konstantní kapitál, jednak mzdový náklad, přebytek ceny nad takto chápaným nákladem je

zisk. Zdrojem zisku je nadhodnota vytvořená dělníkem a v ní mají svůj původ i případné další kapitalistické (nepracovní) důchody, tj. pozemková renta a úrok.

10.3 Mechanismus fungování hospodářství v Marxově pojetí

Marx ve svém díle se rovněž pokoušel o vysvětlení jevů, které byly předmětem zájmu klasické politické ekonomie. Prvním z nich byla *klesající míra zisku* (poměr zisku k vynaloženému kapitálu).

Marxovo vysvětlení vycházelo z teorie pracovní hodnoty a tendence provázející akumulaci. Prosazování technických zdokonalení vedlo k tomu, že rostl podíl konstantní složky vynakládaného kapitálu. (*c : v*) tzv. *organické složení kapitálu*. Z každé dodatečné jednotky kapitálu je méně vynakládáno na dodatečnou práci, ale velikost nadhodnoty je závislá na množství vynaložené práce. Kapitál činí práci produktivnější, větší výstup si uchovává stejnou hodnotu, pokud bylo vynaloženo stejné množství práce. Klesající podíl práce na zálohovaném kapitálu stojí podle Marxe v pozadí klesající míry zisku.

Druhý problém se týkal *tvorby průměrné míry zisku v hospodářství*. Z hlediska teorie pracovní hodnoty se jednalo o problém klíčový, neschopnost odpovědět byla selháním, které teorii pracovní hodnoty na půdě klasické politické ekonomie definitivně zpochybnilo. Bylo patrné, že při realizaci zisku sehrává roli kapitál. Marxovo vysvětlení pomocí teorie výrobní ceny tuto spoluúčasť potvrzuje, ale současně nepřipouští hodnototvorný účinek kapitálu.

Pro ilustraci zvolíme jako výchozí podmínky následující:

- kapitál potřebný k podnikání v libovolném odvětví je srovnatelný, v našem případě 100 jednotek
- kapitály se budou lišit organickým složením, což znamená, že bude najato a vynakládáno rozdílné množství práce
- míra nadhodnoty v odvětvích je srovnatelná a bude 100% ($v = m$).
- tomu bude odpovídat rozdílná výše vytvářené nadhodnoty.

odvětví	c	v	spotřebovaný konst.kap. (c)	náklady	m	H	z' (%)
I	85	15	35	50	15	65	15
II	70	30	30	60	30	90	30
III	60	40	25	65	40	105	40
300K	215	85			85	260	

Takový výsledek, při kterém by byly míry zisku odlišné mezi odvětvími, by byl skutečně v rozporu s realitou hospodářství, kde platilo, na stejný kapitál stejný zisk.

Marx to interpretuje jako stejný zisk na jednotku kapitálu vynaloženou v kterékoliv výrobě, tedy z jeho pohledu se 85 jednotek nadhodnoty rozděluje mezi 300 jednotek kapitálu. Každá jednotka kapitálu dosahuje míry zisku 28,33% - což je v tomto případě průměrná míra zisku.

Vzhledem k tomu, že zisk je součástí tržby, musí to podle Marxe znamenat, že se neprodává za hodnotu (tržní cena neosciluje kolem hodnoty) ale za tzv. výrobní cenu.

Výrobní cena je definována jako modifikovaná forma hodnoty, ve které se k nákladům přiřazuje nadhodnota ve výši průměrného zisku.

odvětví	m	náklady	H	průměrný zisk	výrobní cena
10.3.1.1 I	15	50	65	28,3	78,33
II	30	60	90	28,3	88,33
III	40	65	105	28,3	93,33
	85		260		260,00

V našem případě by prodej za výrobní cenu znamenal nejen dosažení stejné míry zisku ve všech odvětvích, ale také skutečnost, že v odvětvích se realizují zisky odlišné od vytvářených nadhodnot. *Marx popisuje tvorbu průměrné míry zisku (prerозdělování nadhodnot mezi odvětvími), pomocí přelévání kapitálů mezi odvětvími.* Pokud by se tržní ceny skutečně pohybovaly kolem hodnot výrobků, byly by dosaženy odlišné míry zisku. Ale kapitál touží po maximální míře, a proto by se z odvětví s nízkou mírou zisku přeléval kapitál do odvětví s vysokou mírou. V důsledku toho se tržní ceny budou vychylovat dolů (vstup kapitálů a růst nabídky odvětví) či nahoru (odliv kapitálu a pokles nabídky v odvětví).

Tento svůj výklad dovedl do ideologické interpretace, neboť při takových praktikách je systém nejen založen na vykořisťování, ale to má charakter kolektivního procesu, ve kterém si třída kapitalistů prerозděluje nadhodnotu (mechanismem výrobní ceny) tak, aby byly uspokojeny zájmy vynakládaného kapitálu.

Třetí poznatek se týkal problému realizace a reprodukce. Tradiční otázku, zda je možné, aby se výroba znovuobnovila bez poruch, zda je možné realizovat celkový produkt, odpovídá Marx pomocí *schémat prosté a rozšířené reprodukce.*

Reprodukční schémata vychází z několika předpokladů, u nichž je patrný vliv Ekonomické tabulky F. Quesnaye.

- jedná se o uzavřenou ekonomiku
- existuje čistá kapitalistická společnost (pouze dělníci a kapitalisté, příjemci mezd a nadhodnot)
- veškeré výroby je možno rozdělit na dvě výrobní odvětví, v prvním se produkují kapitálové statky (výrobní prostředky), ve druhém spotřební statky (spotřební předměty)
- prodává se za hodnotu
- konstantní kapitál se jednorázově spotřebuje
- není uvažován technický pokrok, organické složení kapitálu se nemění.

Stejně jako u Ekonomické tabulky i v tomto případě platí, že za transakcí je nutno vidět jak hodnotový (peněžní) rozměr, tak také její věcnou (fyzickou) podobu.

Schéma prosté reprodukce vychází z předpokladu, že celá nadhodnota bude použita na konečnou spotřebu. Hodnotu produktu můžeme zapsat již zavedeným hodnotovým vyjádřením:

$$\begin{array}{rcl}
 \text{I} & \text{H1} & = \quad \boxed{\text{c1}} + \quad \text{v1} + \quad \text{m1} \\
 \text{II} & \text{H2} & = \quad \text{c2} + \quad \boxed{\text{v2}} + \quad \boxed{\text{m2}}
 \end{array}$$

Má-li proběhnout prostá reprodukce (výroba v nezměněném rozsahu), je nutno obnovit podmínky výroby ve stejném rozsahu. Obě odvětví potřebují obnovit spotřebovaný konstantní kapitál a za důchody (mzdy a nadhodnoty) nakoupit spotřební statky.

Jakou část produkce kapitálových statků potřebuje odvětví I pro svoji obnovu?

Tolik, kolik bylo spotřebováno (rozsah c_1). Tuto část produkce si odvětví ponechá, ostatní kapitálové statky mohou být nabídnuty ke směně.

Jakou část produkce spotřebních statků potřebuje druhé odvětví pro sebe? Aby bylo možno za mzdy a nadhodnoty ve druhém odvětví vyplacené nakoupit spotřební statky, tj. $v_2 + m_2$. Zbytek je možno dát do směny.

Směna je nutná, protože za mzdy a nadhodnoty odvětví I mají být nakoupeny spotřební statky (vyrábí odvětví II).

V rozsahu c_2 je nutno nahradit ve druhém odvětví spotřebované kapitálové statky (dodá odvětví I).

Podmínky rovnováhy a realizace je:

$$c_2 = v_1 + m_1$$

Obdobně se postupuje v hledání podmínky pro rozšířenou reprodukci, která však předpokládá, že výroba bude nejen obnovena, ale také rozšířena. Vzhledem k tomu, že je abstrahováno od technického pokroku, je podmínkou rozšíření akumulace části nadhodnoty v dodatečný kapitál a ten bude vynakládán ve stejném organickém složení jako původní. Nadhodnota se tedy rozloží na:

- fond osobní spotřeby ms
- fond akumulace ma , který se bude dále dělit na
- akumulaci do dodatečného konstantního kapitálu mac
- akumulaci do dodatečného variabilního kapitálu (mzdy dodatečných dělníků) mav .

$$\begin{array}{l} \text{I} \quad H_1 = \boxed{c_1} + v_1 + ms_1 + \boxed{mac_1} + mav_1 \\ \text{II} \quad H_2 = c_2 + \boxed{v_2} + \boxed{ms_2} + mac_2 + \boxed{mav_2} \end{array}$$

Podmínka rovnováhy a realizace je:

$$c_2 + mac_2 = v_1 + mav_1 + ms_1$$

Nalezením podmínky byla dána odpověď na možnost realizace celkového produktu, ale současně byla odmítnuta bezproblémovost obsažená v Sayově zákonu trhů.

10.4 Kontrolní test

1. Ke zdrojům Marxovy ekonomie patří ekonomické učení

- a) J. B. Saye
- b) D. Ricarda
- c) T. Malthuse
- d) J. Bodina

2. V pohledu na výrobu rozlišoval Marx

- a) její technickou a technologickou stránku
- b) její technologickou a výrobní stránku
- c) její technickou a společenskou stránku
- d) její zemědělský a průmyslový charakter

3. Soukromé vlastnictví Marx

- a) odmítal
- b) považoval za historicky podmíněnou vlastnickou formu
- c) považoval za neměnné
- d) nepovažoval za důležitý jev

4. V hodnotové teorii navázal na výklad

- a) T. Malthuse
- b) J. B. Saye
- c) D. Ricarda
- d) T. Akvinského

5. Přebytek nově vytvořené hodnoty nad hodnotou pracovní síly je

- a) zisk
- b) míra nadhodnoty
- c) míra zisku
- d) nadhodnota

6. Výklad reprodukce výrob u Marxe vychází z

- a) z přístupu k reprodukci u F. Quesnaye
- b) J. B. Saye a rozvíjí jeho zákon trhů
- c) teorie absolutní výhody A. Smitha
- d) z teorie komparativních výhod D. Ricarda

7. Kapitál vynakládaný do výroby se dělí podle Marxe na

- a) fixní a oběžný
- b) konstantní a variabilní
- c) fixní a variabilní
- d) mzdu a zisk

8. Průměrná míra zisku v odvětvích se utváří

- a) přeléváním kapitálu mezi odvětvími
- b) protože se prodává za cenu rovnající se hodnotě výrobku
- c) pouze v nových odvětvích
- d) dohodou mezi kapitalisty

9. Výrobní cena je označení pro

- a) náklady na výrobu
- b) cenu, za kterou si prodávají výrobci navzájem
- c) modifikovanou hodnotu obsahující nadhodnotu ve výši mzdy
- d) modifikovanou hodnotu obsahující nadhodnotu ve výši průměrného zisku

10. Podmínka prosté reprodukce vyjadřuje

- a) že nemůže dojít k nerealizovatelnosti části produkce
- b) Marxovu interpretaci Sayova zákona trhů
- c) variantu teorií třetích osob
- d) že výroba může být obnovena v původním rozsahu

Odpovědi: 1b, 2c, 3b, 4c, 5d, 6a, 7b, 8a, 9d, 10d

11 VÝVOJ EKONOMIE MIMO HLAVNÍ SMĚRY

Rok 1871 je považován za rozhodující mezník ve vývoji ekonomie 19. století, současně je spojován s nástupem moderní mikroekonomie, což zásadním způsobem ovlivnilo vývoj předmětu i metody zkoumání moderní ekonomie. ***S uvedeným rokem bývá často spojováno zahájení marginalistické revoluce v ekonomii.*** Je spojováno především s prvními dvěma představiteli teorie mezní užitečnosti Carlem Mengerem v Rakousku a W. S. Jevonsem v Anglii.

Oba vydali v roce 1871 své stěžejní práce, ve kterých nezávisle na sobě formulovali teorii mezní užitečnosti a současně se pokusili pomocí této teoretické konstrukce vybudovat základy nové ekonomie, pro kterou se stalo charakteristické:

- odmítnutí pojetí hodnotové teorie klasické politické ekonomie a konstrukce nové subjektivní teorie hodnoty
- individualismus jako výchozí metoda přístupu. Zkoumání jevů z pozice jednotlivých subjektů
- orientace na poptávkovou stranu ekonomiky s důrazem na její klíčovou roli v utváření ceny na trhu
- soustředění pozornosti na problém alokace omezených zdrojů
- zavádění mezních (marginálních) veličin a analýza jejich dynamiky jako odhalování klíčových vlastností a faktorů pohybu systému do rovnovážných situací.
- marginální analýza otevřela prostor pro systematické využívání matematického aparátu při popisu a analýze hospodářských jevů.

11.1 Předchůdci teorie mezní užitečnosti

Vysvětlovat směnnou hodnotu (kvantitativní poměr ve kterém se směňuje), resp. směnnou transakci z užitečnosti zboží (statků), kterou má pro člověka, tato myšlenka se objevila v dávné historii ekonomického myšlení. Je možno konec konců vzpomenout samotného Aristotela, ale v každém případě je tato myšlenka vcelku bezpochybně obsažena v úvahách o ceně u Jana Dunse Scota.(13. stol.)

V pozdějším období na tyto úvahy navázal a svým způsobem předchůdcem nového přístupu se stal ***Nicolas (Mikuláš) Barbona (1640 – 1698)***. Jeho tvrzení, že „*Hodnota zboží vyplývá z jeho užitečnosti, tj. schopnosti uspokojovat přání a potřeby lidí*“, je již jednoznačné. V tomto kontextu je už také vyjádřeno, že základem nahlížení na směnu je její vnímání jako neekvivalentní transakce. Podle Barbona člověk nemůže mít zájem na směně, když v ní získá ekvivalent..

Poznámka: zde se nabízí jedna z možností posuzovat, jak totéž může být označováno různými pojmy a témuž pojmu je možno dávat jiný obsah. Samotná neekvivalence v této úvaze není v rozporu s principem ekvivalence ve směně, jak byl chápán jejími stoupenci. Co je zde základním charakteristickým znakem směny (neekvivalence užiteků) je u stoupců ekvivalence ve směně nezbytným předpokladem toho, aby se směna uskutečnila.

Dalším významným vkladem se staly myšlenky, které vyslovil ***Etienne de Condillac (1715 - 1780)***. Ten zdůraznil, že: „*Není pravda, že se při směně zboží směňuje stejná hodnota za stejnou hodnotu. Naopak, každý dává vždy menší hodnotu za větší. ... Hodnota věcí*

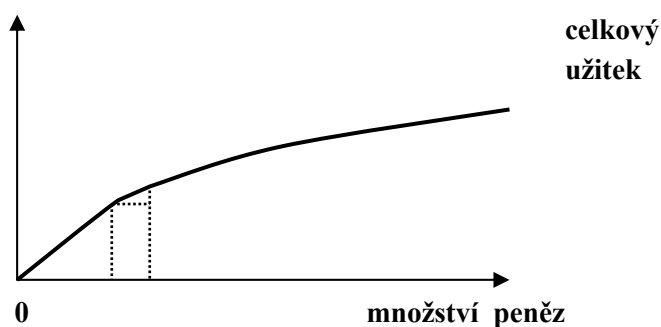
tkví pouze v jejich vztazích k našim potřebám. Chceme odbyť věc, která je pro nás neužitečná, abychom dostali věc, kterou nutně potřebujeme.....“.

V těchto případech se dostáváme na půdu či pozici teorie užitečnosti, i když zatím ne k teorii mezní užitečnosti. Je to však jednoznačná interpretace subjektivní hodnoty, která je vysvětlována z pozice spotřebitele, na rozdíl od teorie hodnoty opírající se o princip ekvivalence, která vždy inklinovala k výkladu hodnoty nabídkovou stranou (náklady).

I zákon klesající mezní užitečnosti časově předchází 19. století. Cestu k němu naznačil již **Daniel Bernoulli (1700 – 1782)** - vynikající matematik 18. století, který při řešení tzv. petěrburského paradoxu (1731) vyslovil tytéž zásady na nichž je zákon klesající mezní užitečnosti založen.

Konstatuje, že význam, který lidé přikládají penězům (jejich zájem o peníze) neroste přímo úměrně množství peněz, ale pomaleji. Proto odlišil nominální hodnotu peněz od jejich „vnitřní hodnoty“ (subjektivní hodnoty, užitečnosti) a dále odlišil celkovou a mezní užitečnost peněz, a formuloval princip klesající mezní užitečnosti. „*Užitečnost plynoucí z malého zvýšení bohatství bude nepřímouměrná původnímu množství.*“ Z předpokladu, že mezní užitečnost je nepřímouměrná množství peněz dochází k matematickému závěru, že celková užitečnost roste logaritmem množství.

Obr. 11.1: Celkový užitek peněz

Bezprostředním předchůdcem marginalistické revoluce se rozpracováním základů teorie mezní užitečnosti stal **Hermann Heinrich Gossen (1810 – 1858)**. V roce 1854 vydal spis *Nástin zákonů směny a z toho plynoucích pravidel lidského chování*. V širší známost však bylo dílo uvedeno až v průběhu marginalistické revoluce v 70. letech, díky W. S. Jevonsovi.

Gossen je prvním autorem, který přesně vyjádřil ideu zákona klesajícího mezního užítku a souvislosti teorie mezní užitečnosti. Ve svých úvahách vztahuje mezní užitek ke změně celkového užítku a formuluje své závěry ve třech zákonech.

Tzv. **první Gossenův zákon** vyjadřuje, že s postupujícím uspokojováním každé potřeby klesá nepřetržitě užitek z jejího uspokojování, a to tak dlouho, až v okamžiku nasycení zcela zanikne. Znamená to, že při opakované spotřebě je užitek vždy menší a nasycení nastává dříve. V uvedeném výkladu je přesně vyjádřeno, že funkce mezního užítku je klesající.

Druhý Gossenův zákon uvádí, jak člověk, který má omezené možnosti, které mu neumožňují aby uspokojil plně všechny své potřeby, dosáhne maxima celkového užítku. Podle Gossena je to tehdy, když ukončí uspokojování jednotlivých potřeb v situaci, kdy užitečnosti posledních

jednotek spotřebovávaných statků se sobě rovnají. Jedná se tedy o *zákon vyrovnaných mezních užiteků*:

$$MU_A = MU_B = MU_C = \dots = MU_N$$

Pokud pořízení statku je spjato s obětí v podobě výdeje peněz, pak je podmínkou vyrovnaní mezních užiteků jednotlivých výrobků vzhledem k jejich cenám. Tedy:

$$\frac{MU_A}{P_A} = \frac{MU_B}{P_B} = \frac{MU_C}{P_C} = \dots = \frac{MU_N}{P_N}$$

Jedná se o maximalizaci užitku na základě racionálního výběru spotřebitele, který má příjmové omezení.

Tzv. *třetí Gossenův zákon* se vztahuje ke skutečnosti, že uspokojení potřeb předpokládá vynaložení práce. Gossen vychází z toho, že každá další jednotka vynakládané práce přináší člověku menší uspokojení, je méně příjemná a její další vynakládání může přinést i negativní užitek. ***Klade si otázku, kdy člověk maximalizuje celkový užitek z vynakládání práce a odpovídá,*** že je to tehdy, je-li přerušeno vynakládání práce v okamžiku, kdy se újma, kterou člověku práce přináší, rovná užitku spojenému s uspokojením příslušné potřeby (umožněné vynakládáním práce).

11.2 Předchůdci neoklasické ekonomie

Vzhledem k tomu, že vyústěním marginalistické revoluce byl zrod neoklasické ekonomie jako hlavního směru ekonomie konce 19. a počátku 20. století, je nutno mezi předchůdce zařadit dvě další osobnosti.

Antoine Augustin Cournot (1801 – 1877) položil základy užití matematických metod v ekonomii a ***Johann Heinrich von Thünen (1783 – 1850)*** formuloval východisko pro druhou z klíčových teoretických konstrukcí neoklasické ekonomie, teorii mezní produktivity.

A. A. Cournot v knize *Zkoumání matematických zásad teorie bohatství (1838)*, poprvé použil zobrazení poptávky jako klesající funkce, vyjádřil tak závislost mezi poptávaným množstvím a cenou na trhu. Tím vytvořil podmínky pro přesnější popis fungování mechanismu trhu, a rovněž pro hledání závislosti mezi změnou ceny a změnou celkového příjmu firmy (cenová elasticita poptávky). To mu umožnilo jako prvnímu definovat mezní příjem firmy. V tomto smyslu je rovněž předchůdcem teorií firmy.

Zvláštní pozornost věnoval, na rozdíl od hlavního proudu klasické politické ekonomie, existenci a analýze různých tržních struktur. I v těchto případech využíval své poptávkové funkce (označoval funkční souvislost mezi poptávaným množstvím a cenou jako zákon poptávky) a analyzoval proces tvorby cen v tržních situacích. Východiskem mu byl monopol na straně nabídky (dále rozlišoval duopol, oligopol, bilaterální monopol a konkurenci ve smyslu dokonalá konkurence).

V případě monopolu použil tradiční předpoklad o maximalizaci zisku doplněný o předpoklad nulových nákladů, kdy celý příjem je ziskem. Cournot se soustředil na zdůraznění, že monopolista, který může cenu stanovit libovolně, brzy rozpozná, že růst ceny není nutně

doprovázen růstem zisku a bude hledat tu úroveň ceny, při které celkový příjem bude maximalizován.

Funkce celkového příjmu je nejdříve rostoucí, dosahuje maxima (*optimální monopolní cena*) a poté klesá. Cournot tedy hledá maximum funkce celkového příjmu.

Johann Heinrich von Thünen vydal spis *Izolovaný stát ve vztahu k zemědělství a národnímu hospodářství* (1826).

Thünen se zabýval problematikou rozmístění (alokace) zdrojů s ohledem na zemědělskou výrobu (uvažuje město izolované od okolního světa). Stanovil zásady, podle kterých je racionálním využívat pozemky položené nejbližší trhu k produkci, která podléhá zkáze. Trvanlivé a dopravě odolné produkty by měly být produkovány na pozemcích umístěných ve vnějších kružnicích vzhledem k trhu. Na samotném okraji by bylo dobytkařství.

V těchto souvislostech si kladl otázku, čím se řídí rozmístění výrobních faktorů na půdě a dospěl k závěru, že dodatečný náklad nesmí být vyšší než dodatečný produkt. Jakmile se vyrovná náklad na dodatečný výrobní faktor s dodatečným produktem, nebudou další jednotky výrobního faktoru zapojovány do výrob.

Takto **dospěl k závěrům, že produktivnost dodatečných jednotek výrobního faktoru se snižuje a každá další přináší menší zvýšení celkové produkce.**

Od produktivnosti poslední zapojené jednotky výrobního faktoru odvozuje jeho cenu. Podle Thüneny je rozdělování závislé na produktivnosti poslední zapojené jednotky výrobního faktoru (mezní produktivité výrobního faktoru) a tento přístup aplikuje na mzdu (cenu práce) i úrok (cenu kapitálu).

Thünenův přístup je zobecněním Ricardova zákona klesajících výnosů a aplikací na libovolný výrobní faktor. Tím vytvořil podmínky pro překonání teorie rozdělování klasické politické ekonomie a nabídl způsob, kterým ekonomie získala schopnost vysvětlit ceny výrobních faktorů nezávisle na sobě. Současně ukázal, že pro kombinaci výrobních faktorů platí princip vyrovnání mezních (dodatečných) produktů.

11.3 W. S. Jevons – počátek marginalismu v Anglii

Vznik neoklasické ekonomie v Anglii je neodmyslitelně spjat s osobností **William Stanley Jevonse** (1835 – 1882), a jeho kniha *Teorie politické ekonomie* (1871) je mezníkem, se kterým se pojí počátek marginalistické revoluce obecně a v Anglii zvláště.

Jevons zdůrazňoval, že považuje své dílo za překonání a odmítnutí anglické politické ekonomie D. Ricarda a J. S. Milla. Usiloval o vytvoření zcela nového systému politické ekonomie, který by byl budován na odlišných základech. Těmi se v jeho pojetí staly:

- **hédonismus**, jako rozhodující princip motivující jednání lidí v oblasti hospodářské. Člověk je veden snahou maximalizovat slast a minimalizovat strast, to je zásada jeho chování v oblasti hospodářské a je to problém, kterým by se měla ekonomie především zabývat.
- odvozování hodnoty od užitečnosti statku, tedy **subjektivní teorie hodnoty**
- důraz na **užití matematiky**. S používáním matematiky spojoval svoji představu o přeměně ekonomie ve skutečnou vědu (musí být vědou nejen logickou, ale také matematickou. To proto, že pojednává o kvantitách). Je nepochybné, že s užitím matematiky spojoval i přibližování jazyka ekonomie způsobu vyjadřování přírodních a technických věd, které

v uvedeném období procházely mimořádnou expanzí, což odpovídalo i měnícímu se paradigmatu vědy obecně.

Z těchto důvodů bývá Jevons řazen mezi představitele matematické školy neoklasické ekonomie, i když její působnost byla spjata s univerzitou v Lausanne.

Základním prvkem v systému Jevonsově byla jeho **hodnotová teorie**. Hodnotu *odvozoval výhradně od užitečnosti statku* a to nikoliv od celkové užitečnosti, ale od užitečnosti mezní (na konečném stupni užitečnosti). *Mezní užitečnost definoval jako první derivaci celkové užitečnosti*.

Vymezení mezní užitečnosti a subjektivní hodnoty využil k řešení tzv. Smithova paradoxu. Voda má malou směnnou hodnotu proto, že má nízkou mezní užitečnost, i když její užitečnost je vysoká.

Z těchto pozic vystoupil velmi ostře proti teorii hodnoty Ricarda i Milla, kteří odvozovali hodnotu od nákladů. Prohlášením hodnoty za veličinu plně závislou na užítku, zbavil náklady významu pro hodnotu (fakticky cenu). To bylo vyústěním skutečnosti, že:

- zkoumal hodnotu výlučně jako kategorii v situaci, kdy zboží je již na trhu a náklady jsou již vázány na existující výrobek, který projde oceňováním (ekonomie velmi krátkého období, kdy nabídka je fixní).
- na druhé straně si uvědomoval, že mezní užitečnost, které přikládal určující význam při utváření subjektivní hodnoty, je závislá na množství. To jej vedlo k určitému oslabení původní pozice a přiznání omezené a nepřímé role nákladů. (*Náklady výroby určují nabídku, nabídka určuje konečný stupeň užitečnosti, konečný stupeň užitečnosti určuje hodnotu*).

Právě tato vazba se stala o několik let později předmětem, nesmlouvavé kritiky ze strany zakladatele Cambridgeské ekonomie A. Marshalla, který ji prohlásil za jednoznačné přiznání role nákladů pro určení hodnoty.

Nezbytnou součástí Jevonsova výkladu se stala **teorie směny**, neboť pouze pomocí ní mohl vysvětlit tržní cenu. V analýze vyšel z případu izolované směny dvou subjektů. Přitom formuloval základní souvislosti motivace ke směně na principu porovnání mezního užítku toho co ve směně získává, se ztrátou mezního užítku toho, co do směny obětuje. *Rovnice směny vyjadřovala, že subjekt směňuje, dokud se mezních užitečností statků, které směňuje nerovná směnému poměru obou statků*. Problémem bylo, že touto rovnicí nebyl určen směnný poměr.

Tvorbu tržních cen Jevons nedokázal úspěšně vysvětlit a svými řešeními nedosáhl úrovně ani představitelů rakouské školy. Úroveň jeho teorie směny hluboce zaostala za teorií subjektivní hodnoty a mezní užitečnosti.

Třetí relativně samostatnou částí jeho výkladu byla **teorie mzdy**. Zde dospěl nezávisle na Gossenovi k obdobným závěrům. *Na vynakládání práce nahlížel jako na strast* (negativní užitečnost) a pro rozhodování o jejím vynakládání je klíčovou kategorií rozměr dodatečné (mezní) újmy, kterou člověk pociťuje při vynakládání dodatečné jednotky práce. I podle Jevonse *člověk zvyšuje nabídku své práce pouze do situace, kdy dojde k vyrovnání mezního užítku, který poskytuje mzda s mezní strastí spojenou s vynakládáním další jednotky práce*. Uvedený výklad znamená, že při určení mzdy jako ceny práce, vycházel v tomto případě pouze ze strany nabídky práce

11.4 Kontrolní test

1. Marginalistická revoluce

- a) je označení pro proměnu ekonomie spojenou s rokem 1776
- b) je spojována s počátkem 70. let XIX. století
- c) znamenala nástup klasické politické ekonomie
- d) je spojena s učením K. Marxe

2. Subjektivní hodnota

- a) je vytvářena ve výrobě
- b) je určena cenou, kterou na trhu platíme
- c) je význam, který statku dáváme ve spotřebě
- d) je tvořena pouze náklady

3. Mezní užitek

- a) je nejmenší užitek, kterého můžeme dosáhnout
- b) je maximální užitek, kterého můžeme dosáhnout
- c) je užitek, který poskytuje dodatečná jednotka spotřeby
- d) je stav úplného nasycení potřeby

4. Zákon klesajícího mezního užitku

- a) formuloval H. H. Gossen
- b) vyjadřuje, že celkový užitek klesá
- c) platí pouze po úplném nasycení potřeby
- d) je překonáním marginalistické revoluce

5. Druhý Gossenův zákon

- a) vyjadřuje podmínky, při kterých neplatí první zákon
- b) vyjadřuje podmínku maximalizace celkového užitku
- c) vyjadřuje kupní sílu peněz
- d) formuloval D. Bernoulli

6. A. Cournot

- a) byl zakladatelem ekonomie a matematiky
- b) formuloval jako první funkci poptávky a nabídky
- c) je prvním ekonomem, který analyzuje tržní mechanismus
- d) odmítal užívání matematických metod v ekonomii

7. J. H. von Thünen

- a) rozpracoval teorii pracovní hodnoty
- b) byl představitelem německé historické školy
- c) zobecnil zákon klesající výnosnosti půd
- d) je autorem tzv. Gossenových zákonů

8. Hédonismus

- a) je označení pro subjektivní hodnotu
- b) je základem každé ekonomické teorie
- c) předpokládá, že lidé nesledují dosažení užitku
- d) vysvětluje motivaci jednání úsilím o dožení maxima slasti

9. Smithův paradox řeší W. S. Jevons

- a) tím, že ho odmítne
- b) pomocí subjektivní hodnoty a mezní užitečnosti
- c) matematicky
- d) tak, že ho vztáhne pouze na zboží volně reprodukovatelné

10. Marginalismus

- a) se rozvíjel na základě teorie hodnoty klasické politické ekonomie
- b) se rozvíjel odmítnutím teorie mezní užitečnosti
- c) znamenal nový přístup k interpretaci směny
- d) znamenal rozpracování principu ekvivalence ve směně

Odpovědi: 1b, 2c, 3c, 4a, 5b, 6b, 7c, 8d, 9b, 10c

12 RAKOUSKÁ ŠKOLA

Učení tzv. rakouské psychologické školy se stalo integrální částí marginalistické revoluce a sehrálo významnou roli v profilování nastupující neoklasické ekonomie. Vznik rakouské školy je spojován s vydáním knihy Carla Mengera: *Základy národohospodářské nauky* (1871).

Představitelé prvních dvou generací rakouské psychologické školy:

Carl Meger	1840 – 1921
Eugen Böhm-Bawerk	1851 – 1914
Friedrich Wieser	1851 – 1926

Význam rakouské školy v proměnách, kterými procházela ekonomie v marginalistické revoluci se týká především otázek metodologických. Škola vychází z důsledného **metodologického individualismu**. Autoři jednotně zdůrazňují, že proniknout do hospodářských jevů a porozumět jim je možné pouze tehdy, jestliže je chápeme jako výsledky jednání individuí. Pouze jednání jednotlivců je rozumové a vychází z vlastního cíle. Společnost či třídy jsou pouze abstrakce. **Hospodářské celky a jejich vývoj jsou výsledkem jednání individuí, a proto je základním posláním ekonomie analyzovat principy chování jednotlivců.**

S tímto přístupem pak souvisí i druhý charakteristický znak. *Existují sice objektivní jevy v hospodářství, ale nejsou to projevy působení objektivních ekonomických zákonů. Jedná se o výsledné efekty spontánní aktivity svobodně jednajících subjektů.* Co do své povahy jsou tedy ekonomické jevy subjektivní, jsou určovány subjektivními preferencemi jednajících individuí, nikoliv „přírodními zákony“.³⁸

Vznik rakouské školy znamená, že v poslední třetině 19. století existovaly a rozvíjely se vedle sebe, a ve vzájemném sporu, dvě školy, jejichž působnost se vázala na oblasti německého vlivu. Mezi oběma vznikl tzv. **spor o metodu** (Menger – Schmoller). Rakušané odmítali užívání historicko-popisné metody historické školy, jako základní či jediné metody ekonomie. Pouhé hromadění historických dat nemůže podle Mengera vést k odhalení vnitřních souvislostí mezi ekonomickými jevy. Teoretické poznání musí být založeno na abstraktně-deduktivní metodě zkoumání.

K odlišnostem přístupu ekonomů rakouské školy ve srovnání s neoklasickou ekonomikou patří i odlišný pohled na problém tržní rovnováhy, který byl centrem pozornosti neoklasické ekonomie. **Pro ekonomy rakouské školy je rovnováha méně významná, než samotný tržní proces.** Trh vnímají jako dynamické prostředí, ve kterém se neustále mění podmínky a dochází k přizpůsobování chování.

12.1 Mengerova škála

Carl Menger patří k osobnostem, které ovlivnily vývoj ekonomie tím, že ji proměnily z nauky o bohatství v nauku o ekonomickém jednání člověka, který usiluje o maximalizaci uspokojení svých potřeb a hledá způsoby dosažení tohoto cíle.

Východiskem učení Mengera a rakouské školy je hodnotová teorie a klíčovou kategorií je **subjektivní hodnota**. Teorie mezní užitečnosti je rozpracovávána jako teoretické vysvětlení

³⁸ Z této pozice odmítá rakouská škola tendence ke sblížování metod ekonomie s metodami přírodních věd a na rozdíl od neoklasické ekonomie odmítá i matematizaci aparátu ekonomie.

subjektivní hodnoty. „Hodnota je význam, který konkrétní statky dosahují tím, že si hospodářící lidé uvědomují, že uspokojování jejich potřeb závisí na disponování příslušnými statky. Proto hodnota neexistuje mimo vědomí lidí“.³⁹

Obdobně je hodnota vymezena Böhm-Bawerkem: „Hodnota je význam, který má statek anebo soubor statků pro blahobyt subjektu.“⁴⁰ Při určování hodnoty statků zavádí Menger dělení na statky volné a hospodářské. **Statky volné hodnotu nemají, její nezbytnou podmínkou je vzácnost.** Každý statek je užitečný a užitečnost je nižší stupeň blahobytu. Vyšší stupeň představuje hodnota, ale tu mají jen ty statky, u kterých se k užitečnosti připojí i vzácnost. *Nikoliv absolutní vzácnost, ale relativní*, tzn. ve vztahu k potřebám a tomu odpovídající zásobě statků.

Menger dělí statky, které mají hodnotu do dvou skupin:

- **statky prvního pořadí** – jsou schopny uspokojovat potřeby přímo, jedná se o statky vstupující do konečné spotřeby, lhostejno zda se jedná o jednorázový akt nebo půjde o dlouhodobou spotřebu.
- **statky vyšších pořadí** – slouží k uspokojování potřeb nepřímo tím, že vstupují do výrobní spotřeby a jsou využívány k výrobě statků prvního pořadí.

Poznámka: Přístup Böhm-Bawerka k hodnotě je poněkud širší. Vedle subjektivní hodnoty zavádí i hodnotu objektivní. „Hodnota v subjektivním smyslu je význam, který má statek anebo soubor statků pro blahobyt subjektu. ... Hodnota v objektivním smyslu znamená oproti tomu sílu anebo schopnost statku přivodit některý objektivní úspěch“⁴¹ Na rozdíl od jednoznačné subjektivní hodnoty existuje objektivních hodnot tolik, kolik je oněch vnějších prospěchů. (Výživná hodnota jídla, výhřevnost paliva, atd. Např. tvrzení, že výhřevnost bukového dřeva je vyšší než smrkového, vyjadřuje v tomto smyslu objektivní, dle Böhm-Bawerka mechanickou, skutečnost). Mezi objektivní hodnoty však řadí i objektivní směnnou hodnotu statků. Tzn. možnost získat za statek určité množství jiného statku. Objektivní směnná hodnota nevypovídá o blahobytu subjektu, označuje pouze objektivní směnný poměr.

Hodnota statků prvního pořadí je závislá na třech faktorech, a to:

- **naléhavosti potřeby**
- **stupni nasycení potřeby**
- **množství statku, kterým subjekt disponuje.**

Uvedené vlivy jsou promítnuty do tzv. Mengerovy škály, kde římskými číslicemi jsou seřazeny potřeby podle naléhavosti (I je nejnaléhavější potřeba) a v jednotlivých řádcích se promítá možnost opakované spotřeby statku, kterým je potřeba uspokojována.

³⁹ Menger, C.: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Wien 1923, str.108

⁴⁰ Böhm - Bawerk, E.: Základy teorie hospodářských statků. Praha, Academia 1991, str. 34

⁴¹ Böhm - Bawerk, E.: Základy teorie hospodářských statků. Praha, Academia 1991, str. 25.

Obr. 12.1: Mengerova škála

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
9	8	7	6	5	4	3	2	1	0
8	7	6	5	4	3	2	1	0	
7	6	5	4	3	2	1	0		
6	5	4	3	2	1	0			
5	4	3	2	1	0				
4	3	2	1	0					
3	2	1	0						
2	1	0							
1	0								
0									

Pokud spotřebitel spotřebovává 5 jednotek statku sloužícího k uspokojení pouze nejnaléhavější potřeby, byla by subjektivní hodnota statku dána ekvivalentem v tabulce uváděného ilustračního čísla (v našem případě 6). Jedná-li se např. o tradiční pytle obilí, může to být 40 pytlů. Subjektivní hodnota určitého statku je takto závislá na jeho mezní užitečnosti, která s opakující se spotřebou (vyšší dostupností) klesá.

Pokud by spotřebitel uspokojoval širší skupinu potřeb pomocí téhož statku, např. měl by k dispozici 10 jednotek statku, kterým by mohl uspokojit potřeby I – IV, pak by statky rozložil mezi potřeby tak, aby maximalizoval užitek. V našem případě by volil spotřebu v podobě 4 jednotek k uspokojení potřeby I, 3 jednotky na potřebu II, 2 jednotky by sloužily k uspokojení potřeby III a konečně poslední jednotkou by uspokojil potřebu IV. **Maximalizace užítku je podmíněna vyrováním mezních užitečností statku v jednotlivých spotřebách.**

Mengerovu škálu je možno využít i pro předpoklad, že k uspokojení jednotlivých potřeb slouží odlišné statky. Na otázku maximalizace užítku se odpovídá stejným způsobem, spotřebitel volí takovou kombinaci spotřeby, při které se mezní užitečnosti jednotlivých statků sobě rovnají.

Ani určení subjektivní hodnoty statků prvního pořadí se neobešlo bez složitostí a zauzlení. Všechny tyto problémové situace byly shrnuty do tří **tzv. kauzistických situací:**

- **statky vyráběné v podmínkách rozvinuté směny** – jedná se o situaci, kdy statek může být směňován za jiný statek a vzniká otázka, jakou má statek, který ve směně odevzdávám, pro mne hodnotu. Význam je dán rovněž tím, že v této pozici stojí tržní výrobce a tudíž otázka hodnoty statků které vyrábí, ale nespotebovává. Při určení je využit princip ztráty, tedy hodnota statku je určena užitečností (hodnotou) statku, který je ve směně získán.
- **komplementární statky, které poskytují užitek pouze společnou spotřebou** – v této souvislosti se rozvinul spor o určení hodnoty souboru statků. Ve sporu se prosadil Böhm-Bawerkův přístup (hodnota souboru je dána součtem hodnot jednotlivých statků) oproti Wieserovu pojetí (hodnota n-četného souboru je dána n-násobkem mezní užitečnosti).

- *statky vstupující do alternativní spotřeby* – o velikosti hodnoty rozhoduje použití, ve kterém poskytuje statek nejvyšší mezní užitek.

12.2 Určení hodnoty statků vyššího pořadí – teorie imputace

Problém statků vyššího pořadí je dán tím, že nevstupují do konečné spotřeby a nelze na ně užít teorii mezní užitečnosti. Počínaje Mengerem se v rakouské škole formoval výklad jejich hodnoty opírající se o účast kapitálových statků na tvorbě spotřebních statků. Na rozdíl od tradičního přístupu klasické politické ekonomie, ve které byl ilustrován proces přenosu hodnoty z kapitálového statku na statek spotřební, jedná se v teorii imputace o přenos hodnoty ze spotřebních statků na statek kapitálový. Tedy od spotřeby k výrobě, kdy hodnota statků prvního pořadí dává hodnotu statkům vyššího pořadí. Tímto přístupem jsou hodnoty kapitálových statků a tedy i náklady odvozeny rovněž od užitečnosti.⁴²

Přístup je založen na představě ztráty užitečnosti, která by vznikla, kdyby se určitá produkce nevyrobila, pokud by bylo omezeno množství statku vyššího řádu.

U Mengera je ztráta užitečnosti spojována se:

- *snížením produkce v důsledku úbytku statku vyššího pořadí*
- *zhoršením její kvality z téhož důvodu*
- *snížení produkce určitého statku je doprovázeno zvýšením produkce pro méně naléhavou potřebu v důsledku přemístění statků vyššího pořadí ve prospěch těchto výrob.*

Pro určení hodnoty je v *prvním případě určující ztráta užitečnosti* daná nevyprodukovanou a nespotřebovanou produkcí statku. *Ve druhém a třetím případě je hodnota závislá na rozdílu užítku*, který poskytuje nynější spotřeba ve srovnání se situací, která by nastala, kdyby nedošlo k úbytku statku vyššího pořadí či jeho přemístění.

Na půdě rakouské školy docházelo k postupnému posunu při určování hodnoty statků vyššího pořadí. Vedle Mengera i Böhm-Bawerk vycházel z principu ztráty užítku, ale Wieser postupně obracel pozornost na skutečný přínos konkrétního výrobního faktoru k výkonu, na jeho pozitivní spoluúčast. Tím zároveň přetrhává jednostrannou vazbu mezi hodnotou výrobního faktoru a hodnocením spotřebitele. Přibližuje se interpretaci umožňující adekvátnějším způsobem vyjádřit náklady výrobce, pozici strany nabídky a v konečném důsledku i motivaci jeho jednání.

12.3 Teorie směny a ceny

Chápání směny je ovlivněno Mengerovým *rozlišením ekonomické a neekonomické směny*, které slouží jako východisko odmítnutí přístupu klasické politické ekonomie a principu ekvivalence ve směně. Člověk usiluje o ekonomickou směnu, tzn. chce prostřednictvím směny dosáhnout vyššího uspokojení potřeb, tedy za hodnotu (subjektivní) získat ve směně vyšší hodnotu. Směna splňující tuto podmínku je ekonomická, směna založená na principu ekvivalence je směnou neekonomickou.

⁴² Uvedený přístup není sdílen ani ostatními proudy a školami vzniklými v marginalistické revoluci a představuje anomálii. Na půdě neoklasické ekonomie se v téže době formují základy teorie mezní produktivity, která nastolený problém hodnoty (ceny) kapitálových statků řeší z pozice metodologického individualismu.

Tím je dána základní podmínka uskutečnění směny. *Ke směně dojde pouze tehdy, stojí-li proti sobě subjekty, které statky, kterými disponují hodnotí méně, než statky, které chtějí ve směně získat.* Za těchto podmínek je směna oboustranně výhodná a bude se realizovat.

Ve směně hrají subjektivní hodnocení roli spodní a hodní hranice, kterým se cena nemůže rovnat, ale které vymezují pásmo, ve kterém se cena utvoří. Pro ilustraci můžeme zvolit Böhm-Bawerkovy příklady izolované a rozvinuté směny.

Izolovaná směna na koňském trhu, ve které se střetává jeden kupující a jeden prodávající.

Kupující cení koně na 300 (tzn. je ochoten koupit za cenu nižší)

Prodávající cení koně na 100 (prodá, bude-li cena vyšší).

Rozdílnost subjektivních ocenění (za předpokladu, že prodávající si cení statek méně, než je hodnota subjektivního ocenění kupujícího) vytváří prostor k uskutečnění směny a cestou handlování se v našem případě utvoří tržní cena na úrovni blízké 200.

Taková tržní cena potvrzuje oboustrannou výhodnost směny, kupující i prodávající ve směně získávají směna je ekonomická.

Poznámka: I v tomto jednoduchém příkladu je zřejmé, že cena se utvořila pod vlivem subjektivní hodnoty, ale nejen kupujícího, tedy spotřebitele. Tržní cena byla utvářena rovněž pod vlivem subjektivního hodnocení prodávajícího. Cenotvorný vliv prokázala poptávková i nabídková strana trhu.

Případ rozvinuté směny

Představuje situaci, kdy na obou stranách trhu stojí více kupujících a prodávajících, přičemž jejich subjektivní hodnocení téhož statku jsou rozdílná. Situaci budeme ilustrovat příkladem koňského trhu, který použil Böhm-Bawerk a ze kterého odvodil tzv. ***zákon mezních párů***.

Obr. 12.2: Rozvinutá směna a zákon mezních párů

kupující	hodnota	hodnota	prodávající
A1	300	100	B1
A2	280	110	B2
A3	260	150	B3
A4	240	170	B4
A5	220	200	B5
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: fit-content; margin: 0 auto;"> <p><i>cena se vytvoří v rozmezí 215-210</i></p> </div>			
A6	210	215	B6
A7	180	250	B7
A8	160	260	B8
A9	150		

Každý kupující chce jednoho koně a každý prodávající jednoho nabízí. Každý přichází se subjektivním hodnocením, kde peněžní vyjádření vyjadřuje význam, který koni přiznává. Směna proběhne za účasti 5 párů, které tvoří na straně kupujících A1 – A5 a na straně prodávajících B1 - B5. **Výše ceny je závislá na hodnocení tzv. mezních párů**, od jejichž hodnocení se odvíjí pásmo, ve kterém se cena ustálí.

Horní hranice je určena hodnocením nejméně úspěšného kupujícího (A5) a nejschopnějšího z vyloučených prodávajících (B6). Dolní hranice je závislá na hodnocení nejméně úspěšného prodávajícího, který ještě prodal (B5) a nejschopnějšího z neúspěšných kupujících (A6). Proto se tržní cena ustálí v rozmezí 210-215 a jen při této ceně je počet kupujících a prodávajících.

Při ceně 210 by A6 nekupoval, protože by nezískal výhodu a obdobně při 215 by neprodal B6, z téhož důvod.

Při snaze identifikovat cenotvorné vlivy si Böhm-Bawerk uvědomil, že vedle subjektivních hodnocení je nutno zohlednit i velikost nabídky, která závisí na různých okolnostech, ale důležitou roli sehrává především velikost nákladů, a to zejména v dlouhém období.

12.4 Kapitál, úrok, náklady

Teorii kapitálu rozpracovává Böhm-Bawerk na principu dělení statků podle pořadí, přičemž platí, že kapitálem rozumí statky vyššího pořadí, které se postupně ve výrobě proměňují ve statky prvního pořadí. Navazuje na tradiční chápání kapitálu jako produktu užití výrobních faktorů, kapitál jako vyráběný výrobní faktor, který činí prvotní výrobní faktory produktivnější.

Úrok odvozoval z toho, že lidé preferují přítomné statky před statky budoucími, což je způsobeno několika vlivy:

- v rozvíjejícím se hospodářství se zvyšuje výkon a rostou důchody, proto budoucí statky mají menší užitek, neboť jimi budou uspokojovány méně naléhavé potřeby
- lidé pocítují obecně budoucí potřeby jako méně naléhavé ve srovnání s potřebami současnými
- investoři si cení více přítomné statky, které mohou investovat, jako statky budoucí. Přítomné statky přinesou větší budoucí produkci.

Rozdíl mezi hodnotou přítomných a budoucích statků tvoří **ážio, které je úrokem**.

Böhm-Bawerk zastával názor, že tyto okolnosti mohou působit nezávisle a samostatně, což bylo v dalším vývoji odmítnuto. Vedle obou subjektivních vlivů je třetí vliv technický a vysvětluje pouze poptávku po kapitálu a kdyby pouze tento vliv měl působit, pak by došlo k takové preferenci investování spotřebních statků, která by stlačila ážio na nulovou hodnotu.

Na půdě rakouské školy byla Wieserem rozpracována teorie nákladů obětované příležitosti, která se stala nedílnou součástí moderní ekonomie. Podle Wieserova přístupu jsou náklady na daný statek (A) dány mezní užitečností statků, které se nevyrobily, protože byly výrobní zdroje upřednostněny na výrobu statku A.

Nevyprodukované statky jsou obětovanou příležitostí, přičemž rozhodující z hlediska určení nákladů je tzv. druhá nejlepší příležitost, tedy to užití, z něhož by pocházely statky, kterých si spotřebitel mezi nevyrobenými cení nejvíce.

Wieserův výklad představuje podstatnou změnu v tom, že náklady nejsou chápány jako výdaj spojený s výrobou (tradiční přístup), ale představuje rovněž přístup, ve kterém jsou náklady posuzovány v rozměru užitečnosti. Dosažení jedné užitečnosti je podmíněno obětováním užitečnosti jiné. Nejedná se o újmu (hédonistickou strast), ale obětovanou užitečnost v důsledku preferencí. Proto i u Wiesera je zachován užitečnostní přístup jak k poptávkové tak nabídkové straně.

12.5 Kontrolní test

1. Rakouská škola

- a) byla samostatnou větví klasické politické ekonomie
- b) je označení pro rakouskou větev historické školy
- c) rozvíjela ekonomii na základě teorie mezní užitečnosti
- d) odmítala metodologický individualismus

2. Teorie Rakouské školy

- a) je založena na mikroekonomickém východisku
- b) je makroekonomií
- c) chápala ekonomické zákona jako zákona přírodní
- d) prosazovala metody přírodních věd v ekonomii

3. Podle Mengera statky volné hodnotu nemají, protože

- a) je nespotřebováváme
- b) nejsou vzácné
- c) jsou vyráběny ve velkém množství
- d) jsou kupovány za peníze

4. Rozlišení statky prvního a druhého pořadí

- a) souvisí se způsobem jejich výroby
- b) je dáno způsobem směny
- c) je závislé na způsobu placení
- d) je odvozeno od způsobu spotřeby

5. Směna je ekonomická

- a) jestliže nejen prodáme, ale také koupíme
- b) směníme menší hodnotu za větší
- c) odpovídá principu ekvivalence
- d) nedojde k obohacení žádného subjektu

6. Náklady obětované příležitosti

- a) vysvětlil Menger obětovaným důchodem
- b) rakouská škola nazvala
- c) jsou podle Wiesnera obětované užitečnosti nevyrobených statků
- d) jsou vynaložené náklady na určitou výrobu

7. Úrok v učení Rakouské školy

- a) nebyl důchodem
- b) je vysvětlován preferováním statků přítomných před budoucími
- c) není vysvětlen
- d) je vysvětlován jako pozůstatek lichvy

8. Zákon mezních párů

- a) sloužil k vysvětlení ceny při izolované směně
- b) sloužil k vymezení subjektivní hodnoty
- c) sloužil k vysvětlení ceny při rozvinuté směně
- d) vyjadřoval, že směny se musí účastnit minimálně dva subjekty

9. Kardinalismus

- a) převzala Rakouská škola z matematiky
- b) předpokládá měřitelnost mezního užitku
- c) předpokládá existenci peněz
- d) využívá principu ekvivalence k určení hodnoty

10. Kauzistické situace se týkaly

- a) výroby statků druhého pořadí
- b) problémů určení hodnoty statků prvního pořadí
- c) výše úroku
- d) koupěschopnosti peněz

Odpovědi: 1c, 2a, 3b, 4d, 5b, 6c, 7b,8c, 9b, 10b

13 ČESKÉ EKONOMICKÉ MYŠLENÍ

Ekonomické myšlení se i v Českých zemích vyvíjelo v těsné vazbě na rozvoj hospodářských a společenských poměrů. Hospodářské zaostávání střední Evropy se nutně promítlo do obsahu ekonomického myšlení a opožděného vývoje ekonomické teorie. Nemenší vliv měla i skutečnost, že vývoj v Rakousku-Uhersku byl provázen řadou specifik.

Ještě v polovině 18. století neexistovala institucionální platforma rozvoje národohospodářské teorie. „Mluvíme-li o politických vědách v Čechách v druhé polovici XVIII. a první XIX. věku, užívám názvu, pod kterým bylo na rakouských universitách a také na pražské do učební osnovy to zavedeno, co dnes obecně nazýváme vědou národohospodářskou čili politickou ekonomii“⁴³ uváděl ve své přednášce na slavnostním shromáždění České akademie věd konaném v roce 1906 Albín Bráf. Ten byl také prvním, kdo přednášel hospodářskou problematiku v českém jazyce (od roku 1877). Proto sehrál klíčovou roli při utváření české národohospodářské terminologie.

13.1 Počátky českého ekonomického myšlení

Odrazy ekonomických názorů mnohých významných myslitelů, o kterých bylo pojednáno v předchozích kapitolách se však prosazovaly a je možno je doložit v prostředí českých zemí. Např. **Tomáš Štítný ze Štítného (asi 1333-1406)**, jedná z významných osobností české reformace. Český náboženský a filosofický myslitel. Jihočeský zeman a laický spisovatel duchovní a naukové literatury, ovlivněný reformními názory kazatelů *Konrada Waldhausera* a zejména Jana Milíče z Kroměříže.⁴⁴ Jako příslušník drobné šlechty v mládí studoval na pražské univerzitě, ale ani po návratu na statek se nepřestal vzdělávat a zároveň navštěvoval hlavní město, kde se stýkal se vzdělanci. Před rokem 1376 ovdověl a všechny své literární snahy obrátil ve prospěch výchovy a poučení svých dětí. Když dospěly, pronajal natrvalo statek a v roce 1381 přesídlil do Prahy, aby se mohl plně věnovat své literární tvorbě. Štítný psal v češtině široce přístupnou formou o tématech křesťanského učení. Je patrné, že byl bystrým analytikem společenských poměrů doby a mistrem českého jazyka - stal se zakladatelem české teologické a filosofické terminologie tam, kde vládla latina. Poučoval o Bohu a o stvoření světa, své traktáty pořádal do souborů. Ve všech svých pracích se Štítný vždy zásadně shodoval s oficiálním učením církve a šlo mu o mravní přerod člověka. Právě v těchto názorech a postojích byl výrazně ovlivněn názory Tomáše Akvinského, zejména v postojích k obchodu, bohatství či přepychu. Podle jeho názoru nepřísluší pánům kupčítí, ježto mají své příjmy spravedlivé. Kdo však kupectví provozuje, má mít jen tolik zisku, co by stačilo za práci jeho a jeho čeledi a na jejich potřebu a k tomu něco, čím by mohl pomáhat chudým. Co tuto částku přesahuje, je lakomství a lichva.

K proudu merkantilistického myšlení je možno zařadit brněnské měšťany a podnikatele **Pavla Hynka Morgenthalera a Fabiána Šebestiána Malivského**. Do stejného proudu myšlení a těžé doby patří rovněž hlavní rada české komory, **Jan Kristián Bořek**. Jako mluvčí podnikatelské vrstvy a měšťané, usilovali o to, aby manufakturní podnikání nezůstalo výhradně v rukou šlechty. Ve svém návrhu z r. 1653 uvádí *Morganthaler* požadavek, aby byli do země povoláni cizí odborníci, kteří by zapracovali nezaměstnanou chudinu do nových

⁴³ Gruber, J., Horáček, C.: Albín Bráf, Život a dílo. Díl II. Vesmír, Nakladatelská a vydavatelská společnost s r.o., Praha 1923. Str. 6

⁴⁴ Jan Milíč z Kroměříže (1325? – 1374), nejvýznamnější reformátor své doby. V období Karla IV. zahájil úsilí o obrodu veřejného i soukromého života. Jan Milíč zemřel 1374 v Avignonu. Stoupenci a spolupracovníci Milíčovi byli pronásledováni, nicméně se dočkali znovuoživení střediska českého reformního hnutí v kapli Betlémské.

výrobních postupů. *Malivský* požaduje v r. 1663 zřízení privilegované vývozní společnosti, která by se rovněž zabývala rozvojem textilních manufaktur. Ve svém elaborátu z r. 1699 usiluje *Bořek* o otevření cesty českému textilu a sklu na zahraniční trhy. Také on zdůrazňuje nutnost využívat volnou pracovní sílu chudiny. Kromě výše uvedeného požadavku pak doporučuje rovněž zakládání peněžních ústavů, reformu veřejné správy, zmírnění roboty a dávek, aby byli zemědělci schopni dodávat dělnictvu levnější potraviny. Mezi návrhy je dokonce splavnění Vltavy a Labe, včetně průplavu Dunaj – Vltava.

Jak bylo uvedeno v subkapitole o kameralistice, když byla založena katedra kamerálních věd v Praze (1766), byl jejím prvním profesorem Sonnenfelsův žák, Josef Ignác Buček.

Josef Ignác Buček (1741 - 1821) pocházel z Příbora, vystudoval filozofii v Olomouci a poté absolvoval studium práva na Vídeňské univerzitě. Pedagogické působení je spjato nejdříve s filozofickou fakultou pražské univerzity, v roce 1784 došlo k převodu katedry a oboru na právnickou fakultu. Základem výuky byla Sonnenfelsova učebnice a Buček dělil výklad do tří ročníků:

policejní věda⁴⁵ - základem bylo přesvědčení, že blaho země je závislé na úplném zákonodárství a přesném naplňování těchto zákonů. právě druhá složka byla úkolem policie.

obchodní věda – spojována s aktivitami péčí státu o získání všeho, co národ potřebuje. Rozebírána byla problematika zemědělství, živností, manufaktur a obchodu.

finanční věda – zásady jak vybírat daně a jak získané prostředky rozdělovat.

Buček přednášel německy a je autorem několika prací:

Versuch über die Absichten der Landesregierung bei Leitung der Landwirtschaft (1768),

Grundriss der Forstwissenschaft, (1778)

Geschichte und Beobachtungen über das böhmische alte und neue Finanzwesen (1778).

Vedle vlivu merkantilismu a jeho modulace v kameralistické nauce, zvyrazňující nejen peněžní bilanci zahraničního obchodu, ale kladoucí důraz na růst množství statků v zemi, je průkazný i vliv fyziokratismu. Buček přiznával zemědělství významnou stabilizační funkci. V roce 1810 byl povýšen do rytířského stavu (rytíř z Heraltic), když již v roce 1803 ukončil své pedagogické působení na pražské univerzitě.

Nástupcem Bučeka na stoličce politických věd na pražské univerzitě se stal **Václav Gustav Kopetz (1781 – 1857)**, který pocházel z Chodové Plané. I u něj je patrný vliv fyziokratických idejí, ale je rovněž autorem, který se blíže seznamoval s významnými díly západoevropských ekonomů. Seznámil se i s dílem A. Smitha, často citoval i z díla J. CH. Sismondího. S osobností Kopetze je spojen postupný obrat v českém ekonomickém myšlení. Vystudoval sice ve Vídni, ale byl ovlivněn především osobností *Jindřicha Josefa Watterotha (1715 – 1819)*, který v devadesátých letech přednášel politické vědy a patřil k vyhraněným kritikům Sonnenfelse, a to zejména v národohospodářské nauce, kde současně svým žákům přibližoval dílo Smithovo.

⁴⁵ termín policie byl původně spojován se zasahováním státu do různých oblastí společenského života, včetně hospodářství.

Nejrozsáhlejším dílem Kopetze byl dvousvazkový spis *Allgemeine oesterreichische Gewerbegesetzkunde* (1829 – 1830). Rozsáhlý spis byl zpracován na podnět komerční dvorské komise, která mu uložila sestavit předpisy týkající se živnostenských poměrů a platné v Čechách. Stejně jako předchozí dílo, jednalo se především o problematiku správy a práva. Z hlediska charakteristiky názorů jsou významnější zachované přednáškové sešity všech tří dílů nauky, kterou přednášel na univerzitě. Je patrné, že jeho výklad se řadu let před možností veřejně se zřící Vídní předepsané Sonnenfelsovy učebnice od tohoto výkladu zásadně odchýlil. Národní (státní) hospodářství bylo rozděleno do dvou částí. První tvořila *národohospodářská teorie* (zabývala se poznáváním přirozených zákonů) a druhou *národohospodářská politika* (odstraňování překážek rozvoje individuální iniciativy. Tím nastávala obsahová kolize s tradičním kamerálním výkladem hospodářství a role státu, neboť v první části nebyla nauka podřízena státu, naopak státu bylo vymezeno místo v nezměnitelných podmínkách působení přirozených zákonů. Autoritou pro Kopetze při řešení problémů byl K. H. Rau (1792 – 1870), který byl znám hledáním kompromisu mezi kemeralistikou a učením A. Smitha. Přesto zůstává stále zachována kemeralistická převaha praktické nauky nad částí teoretickou. Je ovlivněn učením fyziokratů, které chápe jako podnět návratu umění státnického k neměnným a věčným zákonům přírody, podle kterých se vyvíjí lidé, národy i státní zřízení. Celkově je možno hodnotit Kopetzovu pozici jako pokus o sblížení, resp. aplikace fyziokratismu na v té době vnímané obecné pravdy merkantilistické doktríny. Definitivní odklon od kemeralistiky je spojen až s další generací myslitelů, stejně jako vydání díla, které by mělo charakter systematického výkladu národohospodářské nauky.

13.2 Další vývoj českého ekonomického myšlení v 19. století

Jiří hrabě Buquoy (1781 – 1851), český polyhistor, je autorem prvního pokusu o systematický výklad hospodářských otázek. Buquoy se věnoval i řadě dalších oborů, publikoval v matematice, přírodních vědách, filozofii, politice i národním hospodářství. Je autorem spisu *Die Theorie der Nationalwirtschaft nach einem neuen Plane und mehreren eigenen Ansichten* (1815), který vyšel v Lipsku. Ve spisu rozlišuje a odděluje dvě základní části národohospodářské vědy:

- **část technická** – pojednává a popisuje výrobní technologie, pokouší se v ní rovněž o matematické výpočty a technická vyobrazení.
- **část politická** – ve které jde o teoretický výklad i praktický popis hospodářské činnosti.

Z této pozice pak Buquoy vytýká dosavadním národohospodářským spisům, že nevyužívají matematickou analýzu v rozsahu, který se v hospodářství nabízí. “Všecky věty o kvantitách v národním hospodářství jsou proto velmi temné a neurčité, neboť taková učení dají se provést jen řečí algebry.”⁴⁶ Vzhledem ke zdůraznění významu matematiky pro národohospodářskou vědu je osobnost Buquoye připomínána i W. S. Jevonsem. Buquoy je rovněž spojován se zavedením prvního parního stroje v Čechách, který nechal postavit podle vlastních nákresů v r. 1810. Svými sociálně politickými názory se přibližoval mnohým ideám socialistů (rovnost před zákonem, všeobecné hlasovací právo, svoboda slova, tisku a náboženství. V ideálním státu by mělo být společné pozemkové vlastnictví, společné bydlení, stravování a odívání na státní náklady, veřejná internátní výchova dětí).

Názorově blízké jsou i postoje **Bernarda Bolzano (1781 -1848)**, profesora matematiky a teologie na pražské univerzitě. Jeho silný vliv na české myšlení je spojen především s knihou

⁴⁶ Albín Bráf, Život a dílo, sv. I, Praha 1923, str. 17

Vom gestem Staate (1831). V ne příliš rozsáhlém díle se dotýká všech stránek státního zřízení a společenského života. Společnost směřuje do stavu, kdy se bude řídit ideály křesťanské lásky a spravedlnosti. Předpokládá zachování soukromého vlastnictví, ale přimlouvá se za zásahy veřejné moci do nakládání s majetkem, rovněž do práv koupě a prodeje i do stanovení ceny. Vylučuje např. soukromý úvěr, ten má být poskytován pouze veřejnými pospolitostmi a to se zřetelem na potřeby a užitky. Pospolitostem také náleží rozhodnutí o výši úroku, přičemž úrok má být nejmírnější. Stejně jako Buquoy považuje kovové peníze za potřebné pouze v zahraničním obchodě, zatímco papírové peníze dostačují pro domácí směnu. I vlastnictví půdy má zůstat soukromé, ale obdělávání má zajisti pospolitost vytvořená členy vlastníkovu rodiny a pomocným personálem, aby nikdo nemohl nabýt zisky nepřiměřené vynaloženému kapitálu. Ze soukromého vlastnictví mají být vyloučena vzácná díla.

Prvním česky publikujícím autorem o národohospodářské problematice byl **František Ladislav Rieger (1818 – 1903)**, který v letech 1849 -1850 studoval nejdříve v Paříži a poté v Londýně díla předních ekonomů. Po návratu do Prahy se pokusil získat docenturu na pražské univerzitě, ale jeho vyhraněné politické názory (jeden z předních představitelů Strany staročechů) byly vážnou překážkou a ve své snaze neuspěl. Jeho český habilitační spis byl německými profesory odmítnut. Poté se angažoval v *Jednotě ku povznesení průmyslu v Čechách*. Své názory publikoval ve spisu *O státcích a pracích nehmotných a jejich významu a postavení v národním hospodářství (1850)*. Po deseti letech vydal další spis *Průmysl a postup výroby jeho v působení svém k blahobytu a k svobodě (1860)*.

Rieger měl vliv na české prostředí a jeho ekonomické názory se setkaly s dobovým ohlasem (např. v časopise *Budoucnost*). Patří rovněž k zakladatelům českého ekonomického pojmosloví a představoval v českém ekonomickém myšlení osobnost vyhraněně liberální. Obdivoval rozmach Velké Británie a za jeho základ považoval individualismus, soukromé vlastnictví a volnou soutěž. „*To jest především soukromé vlastnictví a z něj vyplývající individualismus (zosobněnost), dle něhož každý sám o sobě o zlepšení stavu svého se stará, kteréž to jedině ve výsledku snahy a práce své nalézá, pak svobodná soutěž (konkurence), dle níž každý svým způsobem a prostředky svými prospěch svůj vymáhá.....Svobodná soutěž je jedinou garancí pokroku jakož i postupu výroby a láce, ano, že by průmysl bez ní zakrněl a se zarazil, že by se stal nepohnutým.*“⁴⁷

František Ladislav Chleborad (1839 – 1911) se narodil v Habrech u Havlíčkova (Německého) Brodu. Vystudoval pražskou právnickou fakultu a nejdříve působil jako vychovatel (hraběte Defours Walderode). Projevoval však hluboký zájem o hospodářské otázky a zejména o postavení dělnictva. Brzy zahájil řadu aktivit, jejichž cílem bylo zlepšování životních podmínek dělnictva. Založil pro dělníky spotřební družstvo Oul a stal se předsedou. Stál u zrodu banky Slávie, která zajišťovala pojištění dělníků pro nemoc a stáří. Vedle sporů plynoucích z jeho povahy se dostal rovněž do potíží v souvislostmi s majetkovými transakcemi. Proto se vzdal veřejné činnosti, včetně místa generálního ředitele banky a věnoval se advokacii. I jeho žádost o habilitaci byla německými profesory zamítnuta. V roce 1905 se stal poradcem ruského ministerstva financí a zemřel v Petrohradě.

Hlavní dílem Chleborada je rozsáhlý spis *Soustava národního hospodářství politického (497 stran)*. Jedná se v českém prostředí o originální spis, ve kterém podává přehledně historii hospodářského rozvoje od starověku po svoji současnost. Kriticky rovněž hodnotí vývoj ekonomických názorů v jednotlivých školách a směrech. Přitom se však dílem prolínají i

⁴⁷ Rieger, F. L.: *Průmysl a postup výroby jeho v působení svém k blahobytu a k svobodě*. Litomyšl, 1860, str. 58

myšlenky technické, biologické, sociologické, politické, filozofické aj. Dílo je silně poznamenáno Chleboradovou snahou přispět k řešení dělnické otázky. K tomu upřednostňuje cestu výrobního, obchodního a kapitálového družstevnictví. Důrazně upozorňuje na rizika a úskalí socialismu a komunismu, ale také liberalismu. Tyto postoje vedly Chleborada k hledání takové hospodářské soustavy, ve které by se uskutečnilo *harmonické propojení soukromého vlastnictví a svobody jednotlivců se společnými zájmy celku*. Od takové soustavy očekával, že budou odstraněny dramatické rozdíly mezi zámožnými a nezámožnými členy společnosti. Metodou dosažení se mělo stát družstevnictví je ve výroбах, tak v rozdělovacích procesech. Hlásil se k předchůdcům, kterými byli ekonomové zdůrazňující národní kontext hospodářství, tedy zejména F. List a H. Ch. Carey. Je to soustava, kde nejsilnější výrobní silou je lidský duch, nikoliv bezduché přírodní zákony trhu. Nejvyššího stupně blahobytu dosáhne národ, který nejdále pokročil v oboru věd, kde zákony hospodářské nelze odloučit od zákonů morálních.⁴⁸ Hospodářství, ve kterém bude hybnou silou rozvoj podnikání nezámožných vrstev.

Podle Chleborada se *národní hospodářství řídí zákony, které jsou nezměnitelné, jsou dány Bohem*. Jsou to zákony společenské harmonie. Ty však předpokládají skutečnou svobodu, ale ve společnosti se zatím prosazuje pouze formální svoboda, a proto místo zákonů harmonie se prosazují zákony kauzální (příčina a nutný následek). Subjekt podléhající formální svobodě nemá možnost uskutečnit alternativní svobodnou volbu, a proto je nutná reforma.

K prosazení skutečné svobody jsou nutné zásahy státu do hospodářství. Stát chápe jako mravní bytost, jako sjednocenou vůli národa garantující obecné dobro. Garance státu se prosazuje tím, že stanovuje společenské meze tak. Aby se vyrovnaly síly práce a podnikatelstva. Tím se prosazuje sledování sociálních cílů podporujících nezámožnou třídu a rovněž cílů podporujících národní společnost jako celek.

Chleboradův výklad je rozdělen do dvou částí. První pojednává o hospodářství na území státu (hospodářství vlastenecké) a ve druhé jsou předmětem mezinárodní hospodářské otázky a vztahy (hospodářství světové, vesměrné). Jeho ekonomie (politické hospodářství) je *normativní*, důležitou roli hraje aplikace etických zásad. Zároveň zdůrazňuje, že prosazování individuálního osobního zájmu je sladěno se zájmem obecným. *Přes tržní mechanismus se obecné zájmy prosazují lépe*, než by to dokázal nějaký celospolečenský subjekt. Důsledkem je růst výkonu a pokud produkt roste rychleji než obyvatelstvo, pak se zvyšuje životní standard. Chleborad však zdůrazňuje, že hospodářství je nejen oblast společenského života, ale musí sloužit potřebám člověka, jehož podstatou je vůle a blahobyt je stavem uspokojení vůle. Proto je nutno zjišťovat a prosazovat dobro a spravedlnost a politické hospodářství má být praktickou vědou, jeho zásady musí vést k poznání co býti má a jednání k tomu směřujícímu.

V moderní ekonomii rozlišuje čtyři základní proudy. Industrialismus, komunismus, socialismus a národní školu. Protože *skutečnými základy společnosti jsou individualismus, soukromé vlastnictví, svoboda a soutěž*, jednoznačně odmítá komunismus a socialismus. *Industrialismus je založen na egoismu* a politice nevměšování státu do hospodářství (zde rozlišuje *manchesterskou školu* –důsledné laissez faire a *školu sociální*, která se snaží o nápravu nejzávažnějších důsledků politiky laissez faire), přirozený pořádek je dán přírodními zákony. Národní škola je založena, stejně jako industrialismus, na individualismu a soukromém vlastnictví, ale hájí zájmy národního hospodářského rozvoje proti konkurenčně vyspělejším ekonomikám. S tímto přístupem se ztotožnil.

⁴⁸ blíže a podrobněji na str. 170 – 171 Chleboradovy knihy.

Josef Kaizl (1854 – 1901) je považován za skutečně prvního českého národohospodáře. Narodil se ve Volyni. Po maturitě se v roce 1871 zapsal na právnickou fakultu Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. Studium zakončil v roce 1875. Kaizl se již v průběhu studia věnoval problematice národního hospodářství, a to zejména pod vlivem Albína Bráfa, který stál u zrodu národohospodářského odboru studentského spolku Všehrd.⁴⁹ Kaizl si byl vědom posunu světového ekonomického myšlení a využil stipendia, které mu bylo uděleno ke studiu na univerzitě ve Štrasburku (1876-77). Tam působila řada předních osobností historické školy (G. Schmoller, G. F. Knapp, A. Schäffle aj.). Pod Schmollerovým vedením sepsal spis o dějinách bavorského živnostenského pojištění (knižně *Der Kampf um Gewerbereform in Bayern von 1799 – 1868*, Lipsko 1879). Za práci mu byla univerzitou udělena cena. V roce 1879 se habilitoval docentem pro obor politická ekonomie na právnické fakultě (práce *O úroku a lichvě*). V roce 1882 se stal docentem i pro obor finanční věda, řádným profesorem byl od roku 1898.

Když v roce 1882 vznikla česká univerzita a soustředila se na ni mladá generace, navázal Kaizl úzký vztah i s T. G. Masarykem. Kaizl byl postupně vtahován do veřejného života a v roce 1885 se stal poslancem říšské rady za stranu staročeskou. Názorově se rozešel se staročechy a koncem osmdesátých let již spolupracoval s mladočechy. V týdeníku Čas (platforma české intelektuální špičky) rozšířil záběr i o otázky sociální a hospodářské. Hlavním teoretickým s dílem byly dva spisy:

Národní hospodářství (1883)

Finanční věda (I. díl v r. 1888, II. díl v r. 1892). Vyšlo rovněž ve Vídni a Turině.

Kaizlovo Národní hospodářství je pod vlivem historické školy, i když formuloval úkol spisu jako popsat *skladbu národohospodářskou jaká je a nikoliv jaká by měla být, případně jak toho dosáhnout*. Je to komplexní dílo, které si kladlo za cíl seznámit českou odbornou veřejnost, zejména studující, se základními poznatky národohospodářské vědy. Kaizl byl důsledný ve využívání české terminologie, kterou tvořili společně s Bráfem již při studiích.

Hospodářství chápe jako promyšlenou činnost člověka, při které jde o co nejúplnější uspokojení potřeb pomocí nejmenšího nákladu. Jde tedy o činnost rozumovou, přičemž ale musí se odlišovat *činnost technická* – výrob určitého množství statků, určité jakosti na určitém místě a v určitou dobu, od *činnosti ekonomické* – což je postup podle zásady hospodárnosti. V podstatě tradičním způsobem zavádí i další základní pojmy.

Při výkladu hodnoty je patrný vliv marginalistické revoluce. *Hodnota je podle Kaizla význam (důležitost) jakou přisuzuje člověk jakémukoliv statku*. Když posuzuje náklady na opatření statku, poměřuje je s užítkem z jeho použití. hledá minimum nákladu a maximum užitku. Zdůrazňuje, že hodnota je kategorie nejen psychologická, ale také poměrová (relativní). *Je výsledkem porovnání*.

Cena je peněžním vyjádřením směnné hodnoty statků a utváří se poměrem mezi nabídkou a poptávkou. Zdůrazňuje však, že existují hranice, které nemohou být tímto poměrem překročeny. maximální hranicí je nejvyšší platnost užitková, kterou pociťuje někdo z kupujících a minimální hranicí ceny je nejnižší platnost nákladová, kterou pociťuje někdo z nabídkové strany.

Aby se utvářela rovnovážná cena, musí platit:

- všichni účastníci trhu si musí počínat tržně
- musí být konkurence

⁴⁹ Na půdě spolku se konaly diskuse k vybraným problémům, probíraly se stati z děl významných světových ekonomů, utvářela se zde i původní česká ekonomická terminologie.

- musí být umožněno, aby na straně poptávky odstoupili ti, jejichž pocit užitku je chabý, na straně nabídky ti, jejichž pocit nákladový je příliš velký.

Albín Bráf (1851 – 1912) je všeobecně považován za dominující osobnost českého ekonomického myšlení 19. století, i když jeho mezinárodní věhlas nelze srovnat s Kaizlem a rovněž rozsah jeho písemných prací je skromný a zachoval se jen díky úsilí jeho žáků. Na druhé straně však je jeho přístup promyšlenější a fundovanější, na rozdíl od Kaizla se i více soustřeďuje na národohospodářskou vědu a jeho vliv je nesrovnatelně významnější. K jeho dílu a přednáškám se vrací celá generace národohospodářů období vzniku a prvních desetiletí existence samostatného Československa.

Bráf pochází z Třebíče, právnickou fakultu ukončil v roce 1874 a po krátké soudní praxi začal vyučovat na Československé obchodní akademii národní hospodářství a obchodní statistiku. Již v roce 1877 se habilitoval pro národní hospodářství na České technice v Praze i na univerzitě v Praze. Byl trvale spjat se stranou staročeskou (F. L. Rieger byl jeho tchánem).

Bráf se aktivně podílel na zrodu českého bankovníctví (1888 byl u zrodu Zemské banky království českého), pracoval ve statistické komisi města Prahy, byl i dopisujícím členem Ústřední statistické komise ve Vídni a od roku 1907 byl členem Mezinárodního statistického úřadu. V roce 1888 podal návrh na zřízení zemského pojišťovacího fondu, kde byl i členem ředitelství, byl rovněž členem představenstva Úrazové pojišťovny dělnické.

Bráf byl autorem mnoha menších prací, ale teprve jeho žákům Cyrilu Horáčkovi a Josefu Gruberovi se podařilo shromáždit a postupně utřídit tyto práce a vydat dva rozsáhlé soubory:

Spisy dr. Albína Bráfa ve třech svazcích (vyšlo v letech 1913 – 1915)

Albín Bráf, Život a dílo (soubor má 5 dílů, vycházelo v letech 1922 – 1925).

Ve vymezení předmětu nebyly u Bráfa odlišnosti, ve srovnání s jinými autory. *Hospodářství definuje jako lidskou činnost, jejímž cílem je opatřovat ukojení lidských potřeb zevními statky, přičemž člověk se snaží postupovat účelně, aby se dosáhlo prospěchů (užitků) poměrně nejvyšších obětmi poměrně nejnižšími.* To považuje také za zásadu hospodárnosti.

Hospodářská věda a její studium může sledovat tři cíle:

- vysvětlovat a *objasňovat konkrétní hospodářské jevy*, jejich souvislosti a vztahy. je to studium historické a popisné, včetně statistiky
- zajímá se o to, *co se v hospodářském dění a v hospodářstvích pravidelně opakuje*, co je různým jevům společné a co je pro ně typické. Hledá pravidelnosti (hospodářské zákony) toho co je, stejně jako to dělají vědy přírodní. Hledat a vysvětlovat zákony je úkolem národohospodářské teorie
- z historického a teoretického poznání *lze vyvodit všeobecná pravidla, zásady, maximy* pro praktické hospodářské jednání. To je úkolem praktické vědy národohospodářské. Je-li subjektem stát, pak jde o národohospodářskou a finanční politiku.

Velkou pozornost věnoval Bráf metodě národohospodářské vědy. Postup, který vyhledává co je společné různým singulárním jevům a souvislostem, je postup či *metoda induktivní* (aposteriorní, empirický). Je to metoda adekvátní především vědám přírodním, které mohou využít experimentu, proto v národohospodářské vědě je možno dospět touto metodou *pouze k přibližným generalizacím.*

Proto musí být využívána *metoda deduktivní* (abstraktní, spekulativní), která spočívá v tom, že si určitou příčinu (pohnutku) lidského jednání představujeme jako výhradně působící. Tím

ji izolujeme a usuzujeme, dedukujeme, jak by lidé za těchto podmínek nutně jednali. *Indukce a dedukce tedy dospívají k obecnějším poznatkům různou cestou.*

Z této pozice kriticky hodnotí ostatní školy. Klasické politické ekonomii vytýká že postupovala především metodou dedukce, historické škole pak to, že se zřídka poznání absolutních hospodářských zákonů. Na druhou stranu vyzvedává její význam pro studium vývojových tendencí, stejně jako zohlednění etických souvislostí.

Bráf rovněž zdůrazňuje jako vhodnou metodu využívání matematiky, pokud se jedná o jevy kvantitativně postižitelné. Připomíná význam např. L. Walrase a W. S. Javonse.

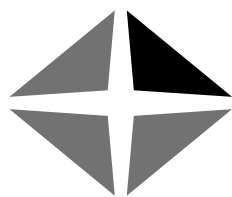
Ve výkladu jednotlivých kategorií se pohybuje v pojetí odpovídajícím probíhající marginalistické revoluci. *Hodnota je význam*, který přikládáme statku nebo souboru statků, jako podmínce uspokojení našich potřeb. Je to jev ryze subjektivní, není to vlastnost statku. Z této pozice odmítá Marxovu determinaci hodnoty prací i jeho teorii nadhodnoty. *Cena je výslednicí vztahu nabídky a poptávky* a při vysvětlení jejich působení se ztotožňuje s Böhm-Bawerkem.

V Bráfově díle je věnována pozornost otázce vztahu státu a hospodářských soustav, problém liberalistického a socialistického uspořádání společnosti. Liberalismus definoval jako soustavu založenou na zásadním odporu ke statní intervenci, soustavu důsledné hospodářské svobody (svoboda živností, svoboda vlastnictví, svoboda obchodování). Tato svoboda volné soutěže vede k růstu výroby, technickému pokroku, snižování výrobních nákladů, tedy k obecnému prospěchu. Bráf zdůrazňuje, že tato soustava *má mravní význam* spočívající v tom, že každý je zodpovědný za vlastní prospěch (osobní zdar).

Bráf však tento *system kritizuje a odmítá* z důvodů především praktických, zdůrazňuje, že tato soustava má vedle účinků obecně prospěšných i účinky obecně neprospěšné, jako jsou nestejně skutečné podmínky, zneužití lepšího hospodářského postavení, vznik nových sociálních nerovností, atd. Podle Bráfa tedy hospodářská svoboda nemůže být jediným organizačním principem.

SEZNAM LITERATURY

- [1] ARISTOTELES: Etika Nikomachova. Bratislava, Pravda 1979
- [2] BÖHM-BAWERK, E.: Základy teorie hospodářské hodnoty statků. Praha, Academia 1991
- [3] BRÁF, A.: Listy o studiu národohospodářském. In Albín Bráf, Život a dílo, II. Praha, 1923
- [4] FUCHS, K.: Vývoj pojetí ceny v ekonomii. Brno, Masarykova univerzita, 1999
- [5] GIDE, R., RIST, CH.: Dějiny nauk národohospodářských. Díl I. a II. Praha, Jan Laichner, 1928
- [6] GRUBER, J., HORÁČEK, C.: Albín Bráf, Život a dílo. Díl II. Vesmír, Nakladatelská a vydavatelská společnost s r.o., Praha 1923.
- [7] HOLMAN, R. a kol.: Dějiny ekonomického myšlení. Praha, C.H.Beck 1999
- [8] INGRAM, J. K.: Dějiny vědy národohospodářské. Praha 1895
- [9] KRAMEŠ, J.: Kameralismus a klasická ekonomie v Čechách. Praha, VŠE, Studie z hospodářských dějin 4/1998
- [10] LISÝ, J. a kol.: Dejiny ekonomických teorií. Vybrané problémy. Bratislava, Ekonóm 1998
- [11] LISÝ, J. a kol.: Dejiny ekonomických teorií. Bratislava, Elita 1996
- [12] MARX, K.: Kapitál. Praha, Svoboda 1986
- [13] MENGER, C.: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Wien 1923,
- [14] MILL, J. S.: Osnovy političeskoj ekonomii. Moskva, 1980
- [15] MONROE, A. E.: Early economics thought. Cambridge 1924
- [16] QUESNAY, F.: Ekonomická tabulka a jiné spisy. Praha, SNPL 1958
- [17] RICARDO, D.: Zásady politické ekonomie a zdanění. Praha, SNPL 1956
- [18] SMITH, A.: Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Praha, SNPL 1958
- [19] SOJKA, M. a kol.: Dějiny ekonomických teorií. Praha, Karolinum 1999
- [20] VENCOVSKÝ, F.: Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948. MU Brno, 1997

PATRIA PLUS

MASARYKOVA UNIVERZITA
EKONOMICKO-SPRÁVNÍ FAKULTA
Katedra ekonomie

prof. Ing. Antonín Slaný, CSc.
vedoucí katedry

Dějiny ekonomického myšlení I

prof. PhDr. Kamil Fuchs, CSc.,
prof. Ing. Ján Lisý, PhD.

Ediční rada: L. Bauer, L. Blažek, H. Hušková, F. Kalouda, M. Kvizda,
L. Lukášová, R. Lukášová, J. Nekuda, J. Rektořík (předseda),
A. Slaný, J. Šedová, V. Žítek

Vydala Masarykova univerzita roku 2007

1.vydání, 2007, náklad 25 výtisků
Tisk: Olprint, Jaroslav Olejko, Šlapanice, Brněnská 252/29
AA – 7,83 VA – 7,98 112 stran
Pořadové číslo 4608/ESF-21/07-17/99
ISBN 978-80-210-4479-1

Tato publikace neprošla redakční ani jazykovou úpravou
v redakci vydavatele.